T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# 607 NOLU DİYARBAKIR ŞER'İYYE SİCİLİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ (H. 1255-1257 / M. 1839-1841)

Mahmut YILMAZ

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# 607 NOLU DİYARBAKIR ŞER'İYYE SİCİLİNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ (H. 1255-1257 / M. 1839-1841)

Mahmut YILMAZ

Danışman
Doç. Dr. Ramazan GÜNAY

Diyarbakır 2016

# TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "607 Nolu Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1255-1257/M.1839-1841)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

09/02/2016

Mahmut YILMAZ

## KABUL VE ONAY

Mahmut YILMAZ tarafından hazırlanan "607 Nolu Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1255-1257/M. 1839-1841)" adındaki çalışma, 09.02.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı**,** Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ramazan GÜNAY (Danışman)

Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ARSLAN

# ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, hukûk sistemini örgütleyerek uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. İnsan ihtiyaçlarının müesseseleşmiş hali olan devletin, bu ihtiyaçları karşılayabilmesi, dolayısıyla varlığını sürdürebilmesinin en mühim yollarından biri kamunun gereksinim duyduğu hukûk ve adalet ihtiyacının karşılanmasından geçer. Osmanlı da hukûk sisteminin merkezinde "kadı" denilen ve hem din hem de devlet adamı hüviyetini tek kimlikte birleştiren kişi bulunurdu.

Hukûkun işleyebilmesi ve adaletin tecelli etmesi için Osmanlı Devleti, adlî bir birim olan ve kazâ adı verilen kadılıklara ayrılmıştı. Bu idârî birimin başında bulunan kadıların görüştükleri davaları kaydettikleri defterlere "şer'iyye sicili" adı verilmiştir. Bu siciller Osmanlı tarihi için birinci el kaynaklar olup içerdikleri konu çeşitliliği nedeniyle oldukça değerlidirler.

Osmanlı Devleti, 1515 tarihinde Savefi idâresinden kurtararak hâkimiyetine aldığı Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda, beşinci bir eyâlet teşkil etmiş ve bugün Diyarbakır olarak bilinen Amid'i bu eyâletin "merkez kazâsı" yapmıştır.

Amid'e ait olduğu bilinen ilk Şer'iyye Sicili 17. yüzyılın ilk yarısına aittir. Bu kayıtlar, şer'î mahkemelerin ilğasına kadar tutulmaya devam edilmiştir. 607 numaralı defter Diyarbekir Eyâleti'nin merkez kazâsı olan Amid'de bulunan şer'iyye mahkemesi'nde tutulan kayıtları ihtiva etmektedir. Şer'iyye Sicilleri'nin Milli Kütüphane'den Başbakanlık Osmanlı Arşivine nakledilmesinden sonra bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "3804" numarasıyla kaydedilmiştir. Ancak

sözkonusu defter, Milli Kütüphane'deki numarasıyla daha yaygın olarak bilindiğinden dolayı bu çalışmada, Milli Kütüphane'deki kayıt esas alınmıştır.

607 Nolu Diyarbakır şer'iyye sicili defteri XIX. Yüzyılda Tanzimat Fermanın'nın ilan edildiği dönem içerisinde kaleme alınmış olup dönemin sosyal, hukûkî, ekonomik ve idârî yapısı hakkında birinci elden bilgiler içermektedir. 607 Nolu bu defter, gerek Osmanlı gerekse Diyarbakır şehir tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva etmekte olup akademik kriterler ölçüsünde transkribe edilmiş ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Özellikle Tanzimat döneminin başında, fermanın 1845'te bölgeye uygulanmasından hemen önceye ait dönemi aydınlatması nedeniyle daha çok önem arzetmektedir.

Defter transkribe edilirken yırtılmış, silinmiş veya görüntüsü çıkmamış kelimeler, **…(silinmiş)** şeklinde gösterilmiştir. Okunamayan yerler için **…** şekli tercih edilmiştir. Okunuşları tereddütlü kelimelerin sonuna **(?)** konmuştur. Varaklar köşeli parantez içerisinde [**1$^{b}$], [2$^{a}$]**… şeklinde numaralandırılmış olup buradaki **1, 2…** rakamları varak mumarasını, **a, b,** … harfleri de varağın sayfalarını belirtmektedir. Transkripsiyon metni içerisinde tarafımızca eklenen metinler ise iki paragraf **( )** arasında gösterilmiştir. Metnin sonunda yer alan hicri takvimlerin sonrasında miladi olarak karşılıkları yazılmış ve bunlar iki paragraf arasında veya **/** işareti ile belirtilmiştir. Transkripsiyonda, iki okunuş arasındaki tereddütlü durumlarda her iki okunuş şekli de yanyana yazılmış ve aralarına **/** işareti konmuştur.

Bu çalışmam sırasında bana olan desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Ramazan GÜNAY'a teşekkürlerimi sunarım.

Mahmut YILMAZ

Diyarbakır 2016

# ÖZET

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihçiliği açısından temel başvuru kaynakları olup kendi dönemlerine ayna tutan kaynaklardır. Osmanlı döneminin sosyal, iktisâdî, kültürel, idârî ve teşkilat yapısına dair birinci elden belgelerdir.

80 sayfadan ibaret olan 607 Nolu Diyarbekir Şer'iyye Sicili, Hicri 1255-1257/ M. 1839-1841 yılları arasında ve ekseriyetle Amid'de meydana gelen çeşitli konulardaki hadiselere dair belgeleri içermekte olup bu çalışmanın esasını teşkil ediyor.

Bu çalışmada, öncelikli olarak Osmanlı şer'î mahkemeleri ile bu mahkemelerin tarihi seyri ve görevlileri hakkında kısaca bilgiler verilip burada alınan kararları ihtiva eden sicil kayıtları ile ilgili hususlar özet halde verilmiştir. Daha sonra Diyarbekir Eyâleti merkez kazâsı Amid mahkemesi'nde tutulan 607 numaralı şer'iyye sicilinin transkripsiyonu yapılmıştır. Son kısımda ise bu defterde yer alan bilgiler esas alınarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler**

Osmanlı Devleti, Diyarbakır, Kadı, Şer'iyye Sicili, Şer'iyye Mahkemesi.

# ABSTRACT

The records of sharia courts are the essential reference source and hold a mirror to their own period in terms of Ottoman historiography. They are the firsthand documents on the social, economic, political, cultural, administrative and organizational structure of the Ottoman period.

607 No. Diyarbakir Sharia Court Records, composed of 80 pages, deal with various events taking place in especially Amid between Hijri 1255-1257/Gregorian 1839-1841 and form the basis of this study.

In this study, a brief information was given on primarily Ottoman Sharia Courts and their history, officials and records containing the decisions taken there. Then Diyarbakir Sharia Court Records number 607 kept in the central town, Amid, of the Diyarbekir province were translated. In the last part of the study, an evaluation was made, based on the information in the records.



**Keywords**

The Ottoman Empire, Diyarbakir, Judge, Court Records, the Sharia Court.

# İÇİNDEKİLER

**Sayfa No.**

**ÖNSÖZ** ..... **I**
**ÖZET** ..... **III**
**ABSTRACT** ..... **IV**
**İÇİNDEKİLER** ..... **V**
**TABLO LİSTESİ** ..... **VIII**
**KISALTMALAR** ..... **IX**
**GİRİŞ** ..... **1**
**ŞER'İYYE MAHKEMELERİ VE ŞER'İYYE SİCİLLERİ** ..... **1**
**1. ŞER'İYYE MAHKEMELERİ** ..... **1**
1.1. Şer'iyye Mahkemelerine Genel Bakış ..... 1
1.2. Şer'iyye Mahkemelerinin Tarihi Seyri ..... 2
1.3. Şer'iyye Mahkemesi Görevlileri ..... 5
1.3.1. Kadı ..... 5
1.3.2. Naib ..... 10
1.3.3. Şühûdü'l-Hâl ..... 11
1.3.4. Kassâm ..... 11
1.3.5. Muhzır ..... 12
1.3.6. Çavuş ..... 12
1.3.7. Subaşı ..... 12
1.3.8. Mübaşir ..... 13
1.3.9. Kâtib ..... 13
**2. ŞER'İYYE SİCİLLERİ** ..... **14**
2.1. Şer'iyye Sicillerinin İçeriği ve Osmanlı Tarihçiliği Açısından Önemi ..... 14
2.2. Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri ..... 16
2.3. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler ..... 18
2.3.1. Hüccet ..... 18
2.3.2. Mürasele ..... 19

2.3.3. Ma'ruz ..... 19
2.3.4. İ'lam ..... 20
2.3.5. Tereke ..... 20
2.3.6. Vakfiye ..... 20
2.4. Kadılık Makamı Dışından Gönderilen Belgeler ..... 21
2.4.1. Emir ve Ferman ..... 21
2.4.2. Buyruldu ..... 21
2.4.3. Tezkire ..... 21
2.4.4. Temessük ..... 22
**I. BÖLÜM ..... 23**
**ÖZET VE TRANSKRİPSİYON ..... 23**
**II. BÖLÜM ..... 129**
**DEĞERLENDİRME ..... 129**
**1. AMİD'İN İDARİ YAPISI ..... 129**
1.1. Kazâ, Nahiye, Köy ve Mezra ..... 131
1.2. Mahalle Yapısı ve Bazı Yer Adları ..... 138
1.3. Şehir Yönetimi ve Yöneticiler ..... 141
1.3.1. Vali ..... 142
1.3.2. Mütesellim ..... 144
1.3.3. Voyvoda ..... 145
1.3.4. Kaymakam ..... 147
**2. AMİD'İN İKTİSADİ YAPISI ..... 149**
2.1. Esnaf Grupları ve Çeşitli Meslekler ..... 149
2.2. Kullanılan Eşyalar ve Fiyatları ..... 152
2.3. Memur ve Kîra Ücretleri, Yevmiyeler ..... 156
2.4. Gümrük ..... 160
2.5. Para Politikası ve Altın Çeşitleri ..... 161
2.6. Tarım ve Hayvancılık ..... 165
2.7. Vergi Çeşitleri ve Oranları ..... 168
**3. AMİD'İN SOSYAL YAPISI ..... 169**
3.1. Dini ve Sosyal Yapılar ..... 169
3.1.1. Camiler ..... 170
3.1.2. Vakıf ..... 170
3.1.3. Medreseler ..... 171
3.1.4. Hamamlar ..... 172
3.1.5. Çarşı ve Pazarlar ..... 172
3.1.6. Hanlar ..... 173
3.2. Müslümanlar ..... 175
3.2.1. Sosyo-Ekonomik Yapı ..... 175
3.2.2. Aile Yapısı ..... 176
3.2.3. Sosyal İçerikli Bazı Vakalar ..... 177
3.3. Gayrimüslimler ..... 177
3.3.1. Gayrimüslim Gruplar/Mezhepler ve Mezhepler Arası Çatışmalar ..... 178
3.3.2. Gayrimüslimlerin İskanı ..... 180

3.3.3. Gayrimüslimlere Ait Kurumlar ..... 182
3.3.4. İhtida Hareketleri ..... 183
3.3.5. Gayrimüslimler ve Ekonomik Faaliyetleri ..... 184
3.3.6. Gayrimüslim Şahıs İsimleri ..... 185
**SONUÇ ..... 187**
**DİZİN ..... 190**
**KAYNAKÇA ..... 201**

# TABLO LİSTESİ

**Sayfa No.**

**Tablo 1:** Adı Geçen Kazâlar ..... 131
**Tablo 2:** Adı Geçen Nahiyeler ..... 132
**Tablo 3:** Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (Haziran 1840) ..... 133
**Tablo 4:** Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (27 Ocak 1841) ..... 134
**Tablo 5:** Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (29 Nisan 1841) ..... 135
**Tablo 6:** Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (Haziran 1840) ..... 136
**Tablo 7:** Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (27 Ocak 1841) ..... 137
**Tablo 8:** Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (29 Nisan 1841) ..... 138
**Tablo 9:** Bazı Yer İsimleri ..... 141
**Tablo 10:** Diyarbekir'de Görev Yapmış Olan Valiler ..... 143
**Tablo 11:** Diyarbekir'de Görev Yapan Kaymakamlar ..... 147
**Tablo 12:** Esnaf Grupları ve Çeşitli Meslekler ..... 151
**Tablo 13:** Kullanılan Eşyalar ..... 153
**Tablo 14:** Çeşitli Tarihlere Ait Gider Kalemleri ..... 157
**Tablo 15:** Diyarbekir'de Mimar Esnafına Ait Yevmiyeler ..... 159
**Tablo 16:** Bazı Esnaf Gruplarına Ait Yevmiyeler ..... 159
**Tablo 17:** Tedavülde Olan Çeşitli Altınların Dirhem/Adet Olarak Karşılıkları ..... 162
**Tablo 18:** Diyarbekir'deki Tarım Ürünleri ..... 166
**Tablo 19:** Çeşitli Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler ..... 167
**Tablo 20:** Vergi Çeşitleri ..... 169
**Tablo 21:** Gayrimüslim Gruplar ..... 179
**Tablo 22:** Gayrimüslimlerin de İkamet Ettikleri Yerleşim Yerleri ..... 181
**Tablo 23:** Gayrimüslimlere Ait Dini Kurumlar ..... 182
**Tablo 24:** Gayrimüslim İsimleri ..... 185

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| **a.g.a.** | Adı Geçen Ansiklopedi |
| ***a.g.e.*** | Adı Geçen Eser |
| ***a.g.m.*** | Adı Geçen Makale |
| ***a.g.s.*** | Adı Geçen Sözlük |
| **a.g.t.** | Adı Geçen Tez |
| **B** | Receb |
| **C** | Cemâziye'l-Âhir |
| ***C.*** | Cilt |
| **CA** | Cemâziye'l-Evvel |
| ***Ed.*** | Editör |
| ***İ.A.*** | İslâm Ansiklopedisi |
| ***Koord.*** | Koordinatör |
| **krş.** | Kuruş |
| **M** | Muharrem |
| **M.** | Miladi |
| ***M.E.B.*** | Milli Eğitim Bakanlığı |
| **N** | Ramazan |
| **R** | Rebiü'l-Âhir |
| **RA** | Rebiü'l-Evvel |
| ***s.*** | Sayfa |
| ***Sa.*** | Sayı |
| **Ş** | Şaban |
| ***T.D.V.*** | Türkiye Diyanet Vakfı |
| ***T.D.V.İ.A.*.** | Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi |
| ***T.T.K.*** | Türk Tarih Kurumu |
| **Yay.** | Yayın/ları |
| ***yy.*** | Yüzyıl |
| **Z** | Zilhicce |
| **ZA** | Zilka'de |

# GİRİŞ

# ŞER'İYYE MAHKEMELERİ VE ŞER'İYYE SİCİLLERİ

## 1. ŞER'İYYE MAHKEMELERİ

### 1.1. Şer'iyye Mahkemelerine Genel Bakış

Halkın dava ve düşmanlıklarını hall ve fasl etmek keyfiyetine hukûk dilinde "kazâ" denir[1] ve oldukça eskidir. Çünkü insan, var olduğundan beri hemcinsleri ile arasında meydana gelen ihtilafları fasl edecek diğer bir kişiye daima muhtaç olmuştur. Sonraki zamanlarda kazâ işlerini takip edecek memurlar tayin olunmuş, hukûk ve ceza işleri onlar tarafından görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin, yüzyılları aşan idâre pratiğinin belki de en önemli ayağı olarak hukûk/adalet kavramlarına dair takındığı ciddi tavır göz önünde bulundurulduğunda bir kanun ülkesi olduğu görülebilir. Osmanlı kanunları; şer'î yani dini, örfî ve fethedilen bölgelere ait daha önce konulmuş bulunan kanunlar olmak üzere üç kaynak üzerine oturtulmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Batı hukûku da bu kaynaklar arasına girmiştir.[2]

---

[1] Ebu'l-ulâ Mardin, "Kadı", **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., İstanbul 1977, C. 6, s. 42.
[2] Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Kardelen Kitabevi Yay., Isparta 1997, s. 97-99.

Şer'iyye mahkemelerinde tek hâkim ile yargılama yapılmaktadır. Aslında birden fazla hâkimin yargılama yapması İslam hukûkuna aykırı değildir. Ancak uygulamada çok hâkimli mahkemeler nadiren görülmüştür.[3]

Osmanlı kanunlarını padişah adına kazâ ve şehirlerde yürüten,[4] toplumda meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre halleden kişiye "kadı" denilir.[5] Osmanlı hukûk yapısı içerisinde temel bir yeri bulunan kadı, aynı zamanda o dönemin yönetim anlayışını da şahsında temsil ediyordu. Osmanlı'nın henüz kuruluş aşamasında Osman Gazi tarafından atanmış bulunan iki memurdan biridir. Bu bize Osmanlı sisteminde kadı'nın konumunu yeterince açıklayan bir durumdur.

Osmanlı mahkemeleri tek şablon ve formda değildir, birçok farklı duruma göre örgütlenmiş bir mahkeme sistemi vardır. Bu sistem içerisinde en yaygın mahkemeler, meclis-i şer' olarak da bilinen şer'iyye mahkemeleridir. Bu mahkemelere yaptırım gücü sağlayan Yeniçeri ocağının 1826'da II. Mahmud tarafından kaldırılması ile bu mahkemeler güç ve işlerlik kaybına uğramıştır.[6] Ancak yine de Tanzimat dönemine kadar önemini ve yaygınlığını koruyan bu mahkemeler, Tanzimat sonrasında yetki ve alan anlamında bir kısıtlama yaşamışsa da varlıklarını Cumhuriyet dönemine kadar sürdürmüşlerdir.

Bugünkü mahkemelerle karşılaştırıldığında daha sade bir görünüm arz eden şer'î mahkemeler, hızlı ve pratik bir şekilde meseleleri hallediyorlardı. Basit yargılama usûlü ve tek hâkimin yargısıyla kendini formüle eden bu mahkemeler kendilerine has bir pratik ve zenginliğe sahiptiler.

### 1.2. Şer'iyye Mahkemelerinin Tarihi Seyri

Şer'î mahkemelerin varlığı İslamiyetin ortaya çıkışı ile başlıyor. Zira Hz. Muhammed, kadılık yani yargı görevini bizzat yerine getirmiştir. Hz. Muhammed ve

---

[3] Abdullah Demir-Ramazan Günay, **Osmanlı Devleti'nde Hukuki Hayat**, Sage Yay., Ankara 2013, s. 37.
[4] Ünal, a.g.e., s. 104.
[5] Ebu'l-ulâ Mardin, "Kadı", a.g.a., s. 42.
[6] Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 2.

ilk halife Hz. Ebu Bekir döneminde atanan valiler aynı zamanda kadılık görevi ile de vazifelendiriliyordu. Hz. Ömer'den itibaren ise yeni bir uygulamaya geçilerek kazâ tevcihi manasına gelen "taklid-i kazâ" uygulamasına geçildi. Bu uygulama ile her tarafa kadılar gönderilmiştir. Emevi ve Abbasiler kadılık sistemini daha da geliştirmişlerdir.

Abbasi halifelerinden Harun Reşid, ilk defa Bağdat kadısı İmam Ebu Yusuf'a "kadiyü'l-kudat" ünvanı vererek onu yargı-kazâ teşkilatının başına getirmiştir. Daha sonra her tarafa kadılar atanmış, yargı işleri mescidler dışında görülmeye başlanarak bunun için müstakil yapılar vücuda getirilmiştir. Abbasiler döneminde kurumsal bir kimliğe kavuşan kazâ sistemi, sonraki dönemlerde kurulan diğer İslam devletlerinde de gelişerek devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, önceki İslam devletlerinden devr almış olduğu şer'î hukûk sistemini daha da geliştirmiştir. Devletin kuruluş aşamasında Osman Gazi derhal şer'î mahkemeler kurdurup imkânlar ölçüsünde her tarafa kadılar gönderme konusunda titizlik göstermiştir. Bu ilk devirde en yüksek ilmiye makamı Bursa kadılığı olup bütün kadıların tayin ve azil işlemleri buradan yönetiliyordu.[7] I. Murad zamanında kazâskerlik makamının ihdasına kadar da bu usûl böyle devam etmiştir.[8]

Fatih dönemi ise birçok alanda olduğu gibi kazâ-yargı alanında da yeni terakkilerin yaşandığı bir dönemdir. Kazâskerlik, Rûmeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmış ve kadılar bu iki merciye bağlanmıştır. Ayrıca kadılara ait rütbe ve dereceler ile kullanılacak lakaplar mevzusunda da düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde kadıların yetişmesi ve sayılarının arttırılması amacıyla medreseler açılmış, kadıların hariçten bir baskıya maruz kalmamaları için düzenlemeler yapılmış ve kadılık için yeni kriterler getirilmiştir.

1836 tarihine kadar kadıların oturdukları konak müsait ise onun selamlık kısmında değilse kirayla tuttukları mekânda dava görülüyordu. II. Mahmud döneminde, 1836 yılında İstanbul kadısına Bab-ı Meşihat'ta bir oda tahsis edilmiştir.

---

[7] İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, Büyük Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Yay., Ankara 1994, C. 1, s. 127.
[8] Zekeriya Bülbül, **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, Nobel Yayın Dağıtım Yay., Ankara 2009, s.199.

Böylece ilk kez resmi bir mahkeme binasında yargı görevinin yerine getirilmesi için çaba gösterilmiştir.[9]

Kadıların yetkilerini kötüye kullanmasını önlemek amacıyla 1838'de "Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu" yürürlüğe konmuştur.[10] II. Mahmud ayrıca şer'î mahkemelerin çalışmalarını verimli hale getirmek için 1837 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Bâb-ı Âli adlı iki encümenlik kurmuştur. Ancak bununla da yetinmeyerek bir yıl sonra; biri kazâsker, kadı ve naiblere diğeri devlet memurlarına mahsus olmak üzere iki ceza kanunu çıkarmıştır.

Tanzimat döneminde; 1840 ve 1851 tarihlerinde iki ceza kanunu çıkartılmış, 1855'te ise "Şer'iyye Mahkemeleri Nizamnamesi" çıkarılarak bu mahkemelerin vazife ve sorumlulukları ile yetkileriyle alınacak harçlara dair düzenlemeye gidilmiştir. Şer'î mahkemelerin ihtiyacını karşılamak amacıyla 1854 yılında muallimhane-i nüvvâb adıyla açılmış olan okul, 1885 yılında mekteb-i nüvvâb adını almış, 1908-1909 yılında ise medresetü'l-kûdat adını almış olup, buradan mezun olanlardan mahkemelere tayinlere başlanmıştır.[11]

Adalet alanında yapılan yeniliklere devam edilerek mahkemelerde ihtisaslaşmayı arttırmak amacıyla 1859'da ilk defa Ticaret Mahkemesi açılmış, 1868 tarihinde ise Nizamiye Mahkemelerine temel teşkil eden Divan-ı Ahkâm-ı Adliye tesis edilmiştir. Mezkûr kurum dini hukûkun taalluk ettiği davalar dışındaki hukûk davaları için bir temyiz mahkemesi anlamına da geliyordu. Şer'î Mahkemelerin temyiz mercii ise 1857'de teşkil edilen Meclis-i Teşkilat-ı Şer'iyye ve Fetvahaneye verilmişti. Yapılan bu bir dizi yenilikler sonrasında bu defa hesap edilemeyen başka bir sorun vuku buldu. Daha önce hukûk, şer'î mahkemeler yoluyla gerçekleştiriliyordu. Fakat yapılan yenilikler yetki karmaşasına ve anlaşmazlıklara yol açtı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisinden bir müddet sonra Osmanlı mahkemeleri şeklen de olsa Şer'î ve Nizami olarak ikiye ayrıldı. Mecelle ile bu

---

[9] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 139.
[10] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s. 229.
[11] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 268.

mahkemelerin yetkisi ve sorumlu olduğu alan yeniden tanımlanarak karmaşık durum ortadan kaldırılmış oldu.[12]

Zaman içerisinde devam eden düzenlemelerle şer'î mahkemelerin yetkileri daha da kısıtlanarak Nizamiye mahkemelerinin yetkileri arttırılmıştır. 1879 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığının Adliye Nezâreti'ne dönüştürülerek Nizamiye mahkemelerinin bu kuruma bağlanması ve 30 Ekim 1914'te Usûl-i Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnamesinin neşredilmesi bu dönüşümde önemli dönemeçlerdir.

Cumhuriyet Türkiyesinin kurulmasından sonra 1924 tarihli bir kanunla şer'î mahkemeler lağvedilmiştir. Bu mahkemelerin görevleri ise Asliye Hukûk Mahkemelerine devredilmiştir. Bunun tabi neticesi olarak kadılık ve naiblik de tarihe karışmış oluyordu.[13]

### 1.3. Şer'iyye Mahkemesi Görevlileri

#### 1.3.1. Kadı

Kelime anlamı olarak 'hükmeden', 'yerine getiren' manalarına gelir.[14] Arapça'da kazâ (kadâ) kökünden olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve da'vaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makam tarafından tayin edilen kişiyi ifade eder.[15] Kadı, hem şahit, hem müfti, hem de sultan hükmündedir. Kadı, hükm-i şer'iyi ispat etmesi hasebiyle şahit, emir ve nehy etmesi hasebiyle müfti, hükm-i şer'iyi ilzam ve icbar eylemesi cihetiyle sultandır."[16]

---

[12] Bahriye Yıldız, "**232 Numarali Maraş Şer'iyye Sicilinin (19 Safer 1296-3 Safer 1297 / 11 Şubat 1879-16 Ocak 1880 ) 1–75. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008), s. 3-5.

[13] Tarık Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yay., İstanbul 2004, s. 235.

[14] Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,** T.T.K. Yay., Ankara 2014, s. 126.

[15] Bkz: İlber Ortaylı, "Kadı", **T.D.V.İ.A.**, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, C. 24, s. 66-73.

[16] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** "Kaza", M.E.B. Yay., İstanbul 2004, C. 2, s. 227.

Kadı, padişah adına adli sistemin temsilcisi ve uygulayıcısıdır.[17] Osmanlı ulemâ sınıfının içerisinde yer alan kadılar, vilayet ve kazâlarda eksiksiz olarak bulunuyorlardı. Mahkemelerde yargı görevini ifa etme dışında idârî anlamda da büyük görevler yapıyorlardı. Vazife alanları ve yetkileri kendilerine verilen berâtlarda belirtiliyordu. Kadı'nın görev alanı sadece muhâkeme değildir. Kadı; izdivaç, yetimler hukûku, vasi tayini ve azli, nikâh, vasiyetlerin yerine getirilmesini takip, vâkıfların hükümlerine riâyet edilmesi, cinayet ve bütün hukûkî uygulamalar ile günümüz noterlerinin yaptığı tüm işlemleri ifa etmekle görevlidir. Bu bakımdan kadılık yoğun bir iş yükü anlamına gelir.[18] Bu yoğun iş yükünden dolayı kadıya yardımcı olmaları için mahkemelerde birçok görevli tayin edilmiştir.

Kadılar, İslami ilimler alanında belli bir seviyeye gelmiş kişiler olup medrese denilen daha çok dini ilimler öğretimi veren kurumlarda eğitim görmeleri zorunludur. Fakat Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında bu türde faaliyet gösteren köklü eğitim kurumları olmadığı için ve bundan kaynaklı olarak yeterli sayıda kadı olmadığından Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden kadılar getirtilmiştir.[19] Zaman içerisinde medreselerin Osmanlı sınırlarında yaygınlık kazânmasıyla bu ihtiyaçta karşılanmış oldu. Osmanlı her alanda olduğu gibi bu alanda da kendine yeter duruma gelmek için daima önemli yatırımlarda bulunmuş, padişahlar bizzat bu çabanın içerisinde yer almışlardır.

Kadı; otoritenin yani padişahın başında bulunduğu devlet'in kendisine belirli şartlar çerçevesinde "emânet" olarak verdiği yetki ve kuvveti, ilmi ve şahsî kabiliyetleriyle birleştirip devlet adına yargılama ile kamu düzenini tesis etmekle görevli bir memurdur. Meşruiyetini devlet ve dinden alır. O dönem şartları içerisinde hukûk, dinden ayrı düşünülmediğinden kadı, kamunun nazarında hem devlet gücünün hem de dinin temsilcisidir.

---

[17] Ramazan Günay, **"Şer'iyye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil"**, Süleymen Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Sa: 27, s. 15.

[18] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 109.

[19] Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri"., **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2009, Sa: 14, s. 14.

Osmanlı devlet düzeni açısından büyük bir mevkii ve vazife kadılar tarafından yerine getirilirdi. Kadı, fâkîh denilen fıkıh ilmini bilen kişiler arasından seçilirdi. Kadılar, devlet adına yargı görevini yürütür, tebaa arasındaki sorunları dini perspektifle oluşmuş şeriat denilen müktesebatla çözer veya çözmeye çalışırdı. Fakat kadılık vilayet veya kazâda yer alan diğer devlet görevlilerinden ayrı olarak dini bir fonksiyon da olduğundan dolayı halk arasında devlet mekanizmasını dini yorumla bütünleştiren en güçlü kişidir.[20] Kadı'nın sırf devlet memuru duruşu yoktur. Ayrıca dini temsiliyeti de vardır. Bir anlamda resmî politikanın ve ideolojinin de temsilcileridirler.[21]

Osmanlı tarihinde bilinen ilk kadı Osman Gazi'nin Bilecik'i fethinden sonra Karacahisar'a kadı ve fakih olarak tayin ettiği Dursun (Tursun) Fakih'tir. Daha sonra ise Çandarlı Kara Halil Bilecik, İznik ve Bursa kadılıklarına getirilmiştir. XV. yüzyıla gelinceye kadar kadılık fazla bir rağbet görmemiştir. Bunun temel nedeni ücretin düşük olmasıdır. Ancak daha sonraları ücretlerindeki iyileştirmeler nedeniyle bu alandaki sıkıntı giderilmiştir. Yıldırım Bayezid'in miras taksiminden alınan vergiden 'resm-i kısmet' adıyla kendilerine binde yirmi oranında ücret alma hakkını tanıması bu iyileştirmelerdendir.[22]

Kadı, atanma öncesinde ciddi bir eğitim görüyordu. Medresede ilmi tahsilini bitirip fakih derecesine ulaştıktan sonra yani dini bilgi ile olaylara yorum ve çözüm getirebilme derecesine ulaştıktan sonra doğrudan kadılık sistemine dâhil edilmiyorlardı. Bunlar, öncelikle "mülâzım" adıyla günümüzde staj olarak bilinen uygulamadan geçiriliyorlardı. Mülazemet aşamasında kadı adayı, kazâsker divanında belli bir süre görev yaparak, bu aşamada; mahkemelerin işleyişi, hükümlerin veriliş sistematiği gibi kadılık mesleğinin gerekli prosedürlerini öğreniyordu.[23]

---

[20] Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1990, s. 6.
[21] Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999, C. 1, s. 298.
[22] Halaçoğlu, a.g.e., s. 123-128.
[23] Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası Yay., İstanbul 1976, s. 56.

Bu sistemde tek dereceli kadılık sistemi yoktu. Kanunnamelere göre kadıların dereceleri; nahiye, kazâ, sancak, eyâlet ve taht kadılığı olmak üzere beş kısma ayrılıyordu.[24] Kazâ kadılığı, sancak kadılığı ve mevleviyet gibi kadılıklardan sonra kadıların yükselebileceği makam kazâskerlik idi. Divan üyesi olan kazâskerlerin yükselebileceği makam ise şeyhülislâmlıktı.[25]

Kadılar, 14. yy.'dan 16. yy. ortalarına kadar kazâskerler tarafından atanıyorlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise atama usûlünde değişikliğe gidilmiş ve mevleviyet kadılarını atama yetkisi şeyhülislâmlara devredilmiştir. Kazâ kadılarının görev süreleri iki sene idi. Ancak daha sonra bu süre 20 aya indirilmitir. Görev süreleri bir sene olan mevleviyet kadıları ise görev sürelerini doldurduktan sonra İstanbul'a gelip orada çalışmalarını sürdürüyordu. Bu durum kadı'nın ilmi yenilenme ve inkişafı için önem arz ediyordu. Kadıların görev süreleri sınırlı tutularak adalet mekanizmasının zedelenmemesi amaçlanmıştır. Bunun yanında görev mahalinde yöre insanıyla gelişebilecek bir ilişkinin muhâkemeye zarar verebileceği endişesi böyle bir uygulamaya yol açmıştır. Burada kadı'nın herhangi bir kurbiyyet ilişkisi içerisine girerek adalete halel getirici bir karara imza atmasına engel olunmak istenmiştir.[26] Kadılık kurumu devletin en önemli organizasyonlarının başında geldiğinden devlet hiyerarşisi içerisinde yer alanlar bu kurumu her zaman önemseyip olası bozulmalara fırsat vermemek için gereken özeni göstermeye çalışmışlardır. Kadıların görev süreleri meselesi de bu titiz tutumu göstermektedir.

Medreselerden mezun olan fakih-hukûkçuların yeterince istihdam edilememesinden dolayı kadıların görev sürelerinin kısıtlanması adeta zorunlu hale gelmiştir. Örneğin 17. yy. ın başlarında bir kadı'nın görev süresinin dolmasını bekleyen yani atama bekleyen 10 kadar kadı adayının varlığı, kadro sıkıntısını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.[27]

Kadıyı bugünkü "hâkim" olarak düşünmek eksik bir düşüncedir. Çünkü Osmanlı devlet düzeni açısından bakıldığında kadı; hem hâkim, hem belediye

[24] Bülbül, a.g.e., s. 201.
[25] İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, s. 261-275.
[26] Yıldız, a.g.t., s. 5-6.
[27] Yıldız, a.g.t., s. 6.

başkanı, hem emniyet amiri hem de sosyal güvenlik makamı durumundaydı.[28] Osmanlı hukûkçuları kadıyı; "dava ve anlaşmazlıkları şer'î hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek icrâ makamı kazâskerlik tarafından tayin olunmuş şahıs" şeklinde tanımlarlar. Osmanlı örgütlenme sisteminde nahiye ve köyler dışındaki bütün merkezler idârî yargı merkeziydi. Hatta konar-göçer durumdaki aşiretlerin kazâ statüsünde olanlarına da kadı tayin olunuyordu ve tayin edilen bu kadı'nın, kendileriyle birlikte konup göçmesi kanundu.[29] Çünkü Osmanlı devlet aklı açısından adalet, ertelenemez ve ötelenemez hayati bir unsurdur. Adalet yoksa veya geciktirilmişse devlet bundan yara alır, bu düşüncenin tezahürü olarak kadı konar-göçerlerle birlikte olarak vuku bulabilecek bir vakaya anında müdahale edecektir. Kadı'nın diğer vazifeleri de bu uygulamayı zaruri kılan diğer bir unsurdur.

Yargının bağımsızlığı adaletin temellerindendir. Bu nedenle Osmanlı hukûk sisteminde kadıların yargılamalarında her hangi bir siyasî etkinin altına girmeden vazife yapmaları için gerekli şartlar belirlenmiştir. Kadı'nın merkezle doğrudan yazışabilme hakkı bu şartlardan biridir.

Kadılarda aranan bazı temel davranış kuralları vardır. Kadı, edeb sahibi, ve ağırbaşlı olmalı, yalan söylememeli, muhâkeme ettiği taraflardan hediye kabul etmemeli, eşitlik ilkesine riâyet etmelidir.[30]

Kadı bir mahalin sadece hukûk işlerine bakan hâkimi değil ayrıca belediye işlerine de bakan bir kişiliktir. İhtisab Ağası veya muhtesib adı verilen yardımcılarıyla birlikte çarşı pazarı, şehrin temizliğinin sağlanması, satılan malların kalitesini denetleme, fiyat belirleme ve kontrol etme gibi beledî görevleri yerine getirirdi. Büyük kentlerde ise uzak çarşı pazarın narh uygulamasını, denetlenmesini "ayak naibi" adlı görevli kadı adına yürütürdü.[31] Kadı ayrıca has ve tımar arazilerinin teftişi, para ayarlarının kalpazanlar tarafından bozulmaması için tedbirler alma, sorumluluğu altındaki bölgelerin vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini, vergilerin

---

[28] Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, C. 1, s. 228; Ortaylı, a.g.e., s. 281.
[29] Akgündüz, a.g.e., s. 228.
[30] Abdülaziz Bayındır, **İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1986, s. 83-85.
[31] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 2.

kanun hükümlerine uygun toplanmasını denetleme, sefere çıkacak olan ordunun ihtiyaç duyabileceği malzemeyi temin etme gibi kazâî, idârî, mülkî, askerî vazifeleri de yerine getirirdi.[32]

Kadılar tarafından çözülmeye çalışılan bazı meseleler taraflarca beğenilmeyebiliyordu. Bundan dolayı gerek kadı tarafından verilen kararın sonucunu beğenmeyen, gerekse herhangi bir haksızlığa uğrayan/uğradığını düşünen kişilerin, şikâyet amacıyla, çözülmesi için meseleyi padişaha/Divan-ı Hümayun'a götürme hak ve imkânı bulunuyordu. Bunun yanı sıra bu hakkın herhangi bir şarta bağlanmadan ve ayrım gözetmeden bütün halka tanınması bu usûlün diğer güzel bir yanını oluşturuyor.[33]

### 1.3.2. Naib

Kadıların kendi yerlerine davalara bakmak üzere görevlendirdikleri şahıslara verilen addır.[34] Lügat manası vekil demek olup kazâskerlerin yerlerine taşraya gönderdikleri vekillere de verilen bir addır.[35]

Kadı'nın vekili olan Nâib, kadıların yargı görevini gerçekleştirirken kendisine yardımcı olan görevlilerin başında gelir. Görevleri belirli süre ve iş ile tanımlanmış olup kadıların verdikleri yetkiye dayanarak görevlerini yapıyorlardı.[36] Naibler gördükleri davalardan kadılar gibi harç alırlar ve bu harçlardan kazâskerlere de hisse verirlerdi.[37]

Yaptıkları görevlere göre; kadı nâibi, mevali nâibleri, kazâ nâibi, bâb nâibi, ayak nâibi, toprak nâibi gibi farklı unvan ve yetkilerde nâiblikler bulunuyordu.[38] Bunların görev alanları farklıdır. Bâb Nâibliği daha çok evlilik işlerine, Ayak

---

[32] Mehmet Akif AYDIN, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Bas.Yay., İstanbul 1996, s. 90.
[33] Ramazan Günay, **"Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi"**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2013/1, Sa:17, s. 14-15.
[34] Bülbül, a.g.e., s.204.
[35] Pakalın, "Naip", C. 2, s. 644.
[36] Aydın, a.g.e., s. 90.
[37] Pakalın, "Naip", C. 2, s. 644.
[38] Bülbül, a.g.e., s.204-205.

Nâibliği gezici kadılık vazifesi görür, Toprak Nâibliği ise daha çok toprak-arazi işleriyle uğraşır, bu alanda uzmanlaşmıştır.

1908 II. Meşrutiyet ilanından sonra naiblerin, kazâskerlerle münasebeti kalmadığı gibi gördükleri davaların hasılatı yerine diğer memurlar gibi kendilerine de maaş bağlanmış ve şer'iyye mahkemeleriyle beraber naiblikte lağvedilmiştir.[39]

### 1.3.3. Şühûdü'l-Hâl

Mahkemedeki yargılamanın bir nevi gözlemcisi olup yargılamaya müşahit sıfatıyla katılıyordu. "Udûl-ı müslimîn" adı da verilen ve yargı merkezinin ileri gelenlerinden 5-6 kişinin veya daha fazlasının katıldığı bu görevliler, kadıya müdahale edemezlerdi ancak mahkeme alanındaki varlıklarıyla bir nevi kadı'nın adalet ilkesine bağlı kalması için denetmenlik vazifesi görmüş oluyorlardı.[40]

Kadı sicili defterlerindeki kararların altında "Şühûdü'l-hâl" denilen kişilerin de isimleri ve imzaları yer alırdı. Bunlar arasında kadı, mahkeme kâtibi, şehir kethüdası, muhzırbaşı, muhzırlar, mahalle imamı ve ahaliden çeşitli kişiler bulunuyordu.[41] Şühûdü'l-hâl arasında bazen önde gelen hukûkçuların (fakihler) da yer aldığı olmuştur. Bu durum kadı açısından yargılama işinin ciddiye alınması durumunu zorunlu kılmıştır.

### 1.3.4. Kassâm

Lügat anlamı taksim-pay eden demek olan kassâm kelimesi, hukûkî terim olarak; vefat eden şahısların terekelerini (mirasını) taksim eden şer'î memur demektir.[42] Kassâm, bu vazifesini kadı adına icrâ etmekle mükellef bir memurdur ve bu göreve kadı tarafından seçiliyordu.[43]

Vefat eden kişinin terekesi kassâmın huzurunda kalem kalem her kadılıkta müstakil olarak bulunan kassâm defterine yazılıyordu. Daha sonra ehl-i hibre

---

[39] Pakalın, "Naip"., C. 2, s. 645.
[40] Aydın, a.g.e., s. 92-93.
[41] Hasan Moğol, **Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü**, Mehter Yayınları, Ankara 1997, s. 125-126.
[42] Pakalın, "Kassam", C. 2, s. 209.
[43] Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı,** İz Yay., İstanbul 2014, s. 221.

(bilirkişi) marifetiyle her birinin kıymeti takdir olunup altlarına yazıldıktan sonra varislerinin hisselerine isabet eden miktar tespit olunup kassâmın alacağı para müteveffanın techiz, tekfin ve ıskat masrafları tereke yekûnundan düşüldükten sonra geri kalan mikdar kanunlar çerçevesinde varislere veriliyordu.[44] Kassâmlar, taksim ettikleri terekelerden "resm-i kısmet" adıyla bir harç alırlardı. Bu harç binde belirli bir oran idi fakat kadı ve kazâskerlerin gelirlerinde önemli bir yer tutardı. Kassâm defterleri her kadılığa özel olarak o kadılıkta bulunurdu.[45]

### 1.3.5. Muhzır

Lügattaki anlamı; "huzura getiren" demek olan muhzır, davacı ve davalıları mahkemeye celb eden ve kadı'nın bazı görevlerini ifa eden bir memurdu. Şer'î mahkemelerde kullanılan bu tabire karşılık bugünkü hukûk ve ceza mahkemelerinde bunlara "mübaşir" denilir.[46]

Hizmetleri karşılığında "ihzariye" denilen ve taraflarca karşılanan bir ücret alırlardı. Muhzırlar, kurumun işleyişinden sorumlu olan muhzırbaşları tarafından bir seneliğine tayin edilirlerdi.

### 1.3.6. Çavuş

Hukûken kesinleşmiş olan bedeni ve nakdi cezaların infâzı gibi görevlerden sorumlu olan çavuşlar, mahkeme i'lâmlarının icrâsını, borçlunun mallarını satarak borcunun ödenmesini, icab ederse mahkeme kararıyla borçlunun hapisle cezalandırılmasını sağlayan kişilerdi. Çavuş, günümüzdeki icrâ memurları ile kısmi olarak da savcı ve emniyet görevlilerinin vazifelerini yerine getiriyordu.[47]

### 1.3.7. Subaşı

Günümüzde daha ziyade belediye memurlarının ifa ettikleri görevleri gören ve kazâ olan yerlerin idâresinin başında bulunan memurun unvanıdır. Aşık

---

[44] Uzunçarşılı, a.g.e., s. 121-124.
[45] Pakalın, "Kassam", C. 2, s. 209.
[46] Pakalın, "Muhzır", C. 2, s. 572.
[47] Yıldız, a.g.t., s. 8.

Paşazade'ye göre, Osmanlılarda ihdas edilen ilk memuriyetlerden biridir. Osman Gazi, Karahisar'ı fethettiği zaman hükümet işlerini Orhan Bey'e, subaşılığı da kardeşi Gündüz Bey'e vermiştir.[48]

Osmanlı sisteminin önemli kişiliklerinden olup hükümet merkezindeki çavuş'un görevlerini, sancak, kazâ, nahiye ve köylerde subaşı yürütürdü.

### 1.3.8. Mübaşir

Arapça "bir işe başlayan, başlayıcı" demek olup hukûktaki anlamı ise mahkemelerde celb ve tebliğ işlerinde kullanılan memurlara verilen addır. Tanzimattan önce devletçe gördürülmesi lazımgelen bir işin yapılmasına memur edilenler için kullanılan bir terimdir. "Mübâşiriyye" adı verilen ücret karşılığı çalışan bir memur olup[49] celb ve tebliğ işleri ile Tanzimattan önce devlet tarafından soruşturma yapmakla görevli olan kişilerdir. Devlet bu memurlara yol masrafı vermezdi. Yapılan masraf ve harcamalar gittikleri yerlerin tevzi defterlerine kaydedilmek kaydıyla halktan tahsil olunurdu.

### 1.3.9. Kâtib

Kâtibler, tarafların iddia ve savunmalarını, şahitlerin beyanlarını zabta geçirmekle vazifelidirler.

Kâtibliğe; güvenilir, sağlam, davaları tutanağa geçirmede ve i'lâmları tanzim usûlünde mahir olan şahısların getirilmesi gerekir. Rüşvet gibi adi suçlara bulaşma ihtimallerini ortadan kaldırmak veya hediye almalarını önlemek amacıyla her zaman kadı'nın nezaretinde görev yapmışlardır. Kâtiblik makamı çok mühim bir makam olup çoğunlukla o yörenin ileri gelenlerinden oluşurdu ve kâtibler, bazı zamanlarda mahkeme dışındaki keşif olayları ile de görevlendirilirlerdi.

---

[48] Pakalın, "Subaşı", s. 259.
[49] Yıldız, a.g.t., s. 9.

## 2. ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Şer'iyye; Şer'î veya Şer'iyye şeriata ait, şeriatla ilgili, şeriata uygun demektir.[50] Sicil; kelime anlamı olarak okumak, kaydetmek, karar vermek, kütüğe geçirmek anlamlarını taşır.[51] Bu türden defterlere ayrıca 'sicillat-ı şer'iyye', 'defatir-i şer'iyye', 'kadı sicilleri' ve 'sicilllat-ı mahkeme' adı verilirdi. İnsanlarla ilgili bütün hukûkî olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterlere Şer'iyye Sicili denir.[52] Osmanlı döneminde şer'î mahkemelerde tutulan ve resmi bir mahiyet arz eden kayıtlar olup bu defterler, XV. yüzyılın ilk yarısından devletin yıkılışına kadar olan dönem arasında tutulmuşlardır.[53]

Şer'î mahkemelerde, kadıların verdiği kararların kayıt altına alınması yani şer'iyye sicillerinin tutulması sayesinde gerek bireyler, gerekse birey ile devlet arasındaki ilişkiler, merkezden gelen emirler, vâkıf, vesâyet, velâyet, evlenme, boşanma gibi hususların kayıt altına alınması, ileride çıkabilecek sorunların çözümünde kolaylık sağlayacağı gibi yapılan işlere hem resmiyet kazandırılmış hem de davaların takibini mümkün kılmıştır.

### 2.1. Şer'iyye Sicillerinin İçeriği ve Osmanlı Tarihçiliği Açısından Önemi

Osmanlı dönemindeki içtimaî, siyasî, iktisâdî ve askerî hayatla ilgili meseleleri ihtiva eden çok zengin belgelerin bulunması nedeniyle şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihçiliği için temel kaynaklar arasındadır.[54] Zengin bir muhteviyata sahip olmaları sebebiyle şer'iyye sicilleri, günümüzde, değişik alanlarda Osmanlı Devleti ile ilgili araştırma yapmak isteyen kişiler için daha fazla değer kazanmaya başladı.

---

[50] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, "Şer'iyye", Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 991.

[51] Halis Adnan Arslantaş, "Tarihsel Sosyoloji Araştırmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Şer'iyye Sicilleri", **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 2009, Sa: 3, s. 243-255.

[52] Arslantaş, a.g.m., s. 246.

[53] Ramazan Günay, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm-Şikâyet Kayıtlarına Göre)**, (Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009), s. 7.

[54] Arslantaş, a.g.m., s. 249-250.; Günay, a.g.t., s. 7.

Şer'iyye sicilleri defterlere farklı şekillerde kaydedilmişlerdir. Tamamen bir mevzuya tahsis edilmiş defterler (kassâm, sicil v.s.), bir tarafı genellikle mahalli olayları, diğer tarafı da merkezden gelen yazıları ihtiva eden defterler ve kayıt sırasında her hangi bir sıraya dikkat edilmeden tutulan defterler olmak üzere üç tarzda tutulmuşlardır. Şer'iyye Sicilleri; tereke, taksim, vekâlet, kefâlet, alış-veriş, vakfiye, vesâyet, mukâvele v.s. her çeşit dava zabıtları ile başta padişah olmak üzere merkezden gelen emir ve yazı suretlerini içermektedirler.[55]

Şer'iyye sicillerinin kaleme alındığı şer'iyye mahkemelerinin görev alanı göz önüne alındığında sicillerin tarih ve tarihçi için taşıdığı önem daha iyi anlaşılır. Çünkü mahkemeler, halkın şikâyet ve taleplerinin dinlenildiği, sorunlarının çözüme kavuşturulduğu yerdir. Dolayısıyla kayıtların tutulduğu dönemle ilgili çeşitli meseleler hemen her yönüyle buraya gelirdi ve bunlar sicillere kaydediliyordu. Şer'î mahkeme, sadece halkla ilgili meselelerin görüldüğü yer değildi. Ayrıca devletin otoritesini de temsil ediyordu. Bu özelliklerinden dolayı burada tutulan kayıtlarda idarî, bürokratik ve askerî konular da yer alıyordu.

Bunun yanında, halkın dini değerlerine dair bilgiler de yine sicillerde mevcuttur. Ayrıca kadı'nın görevleri arasında bulunan beledî hizmetler, günün ticârî, altyapı, imar, pazar, eşya fiyatları, esnaf grupları,[56] yatırım, mal dolaşımı ve emtia aktarımı-gümrük konuları ile ilgili meseleler sicillere kaydedildiği için kayıtların tutulduğu bölge ile ilgili araştırma yapmak istiyen kişiler için siciller büyük bir önem arzetmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan devletlerin tarihi açısından da şer'iyye sicilleri çok önemli kaynaklardır. Şehir ve kazâ tarihçiliği, köy, semt, mezra, dağ, akarsu, ova, aşiret ve kavim isimleri gibi hususlar şer'iyye sicillerini temel başvuru kaynakları haline getirmiştir.

[55] Günay, a.g.t., s. 7-8.
[56] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 2.

Siciller ait oldukları bölgenin; aile yapısı, örf ve adetleri, ekonomik seviyesi, Müslim-gayrimüslim yapısı, fâkir-zengin ailelerin durumu hakkında da bilgiler sunarlar.

Asker ve zahire toplanmasıyla ilgili, ölüm, emeklilik, toplanacak asker sayısı, asker sevk ve konaklaması, ordunun ihtiyacı olan maddelerin temini ile güvenliğe dair mevzularda yine kadı tarafından sicillere kaydedilirdi.[57]

İktisâdî açıdan da siciller yine birinci el kaynak hükmündedirler. Yöredeki tüm ekonomik faaliyetler sicillerde mutlaka belirtilirdi. Yörede ki ekonomik örgütlenme, sanayi kolları ve imal edilen ürünler, esnaf ve satılan mallar ile fiyatları, yatırım alanları, vergi oranları ve çeşitleri, yetişen tarım ürünleri ile hayvancılık konusu, ithalat ve ihracat ile gümrük mevzuları, zanaat ve meslek grupları, para politikası, madenler, altın ve gümüş fiyatları, devlet görevlilerine ödenen ücret ve tahsisatlar, tazminat oranları gibi konularda sicillerde kaydedilirdi. Bundan dolayı şer'iyye sicilleri Osmanlı tarihçiliğinin önemli başvuru kaynakları haline gelmiştir.

Bunun yanında tayinler de sicillere kaydedilirdi. Kimin nereye tayin edildiği, hangi tarihte, hangi unvanla ne gibi vazifeler ifa edeceği yani görev ve yetkileri de mutlaka belirtilirdi. Bu yönüyle şer'iyye sicilleri biyografi yazımında da müracaat edilmesi gereken kaynaklar anlamını taşır.

### 2.2. Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri

Osmanlı Devletinin önemli vilayetlerinden biri de "Diyarbekir" dir. Vilayetin merkezi ise Amid Sancağıdır. Diyarbekir vilayetine bağlı olan sancaklar; Amid, Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hısn-ı Keyf, Çemişgezek, Siird, Çabakçur, Sincar, Tercil, Kulp, Çermik, Pertek, Mazgirt, Atak, Pesban Yurban, Sağman, Meyyafarikin, Mihrani, Akçakale.[58]

---

[57] Arslantaş, a.g.m., s. 244.

[58] Ahmet Zeki İzgöer (Ed.), "Önsöz", **Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Diyarbakır 2013, C. 6, s. XVI.

Diyarbekir vilayetine bağlı kazâlar ise;[59] Beşiri, Derik, Lice, Silvan, Siverek, Çermik, Ergani Madeni, Palu, Cizre, İvanye (Avine), Mardin, Midyat, Nusaybin. Bölgenin merkez kenti olan Diyarbekir-Amid'de tutulan mahkeme kayıtları bundan dolayı büyük önem arz etmektedir. Hele hele bu eyâletin coğrafî konumu göz önüne alınırsa önemi daha çok anlaşılacaktır.

Diyarbekir'e ait kadı sicilleri tarih itibariyle 17. asrın ikinci yarısında, H. 1065/M. 1654-1655 yılında başlamış, H. 1338/M. 1919-1920 yılında sona ermiştir.[60] Diyarbekir kadı sicillerinin orijinalleri, halen İstanbul'daki "Başbakanlık Osmanlı Arşivi"nde yer almaktadır. Arşivdeki belgeler incelendiğinde Diyarbekir ve bağlı ilçelerin kadı sicilleri ile ilgili defter sayısının toplam 180 adet olup tamamının toplamda 34.585 sayfadan oluştuğu görülmektedir. Kayıtlardaki durum bu olsa da defterler fiilen incelendiğinde bu sayının değişebileceği anlaşılmıştır. Yani listedeki sayfa sayısıyla defterdeki gerçek sayfa sayısı arasında bazı farklar tespit edilmiştir. Örneğin 267 nolu defterin ihtiva ettiği sayfa sayısı listede 24 olarak görünürken defter incelendiğinde 48 sayfa olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bazı sayfaların boş olduğu da görülmüştür Söz konusu 180 defterden sadece bir tanesi 17. yüzyıla ait olup bu defterin sayfa sayısı 60'tır. 18. yüzyıla ait defter sayısı ise 18 adet olup toplam 1865 sayfadan oluşmaktadır. En fazla defter sayısı ise 19. yüzyıla aittir ve 111 adettir. Toplam 20757 sayfadır. 20. yüzyıla ait defter sayısı ise 49 adet olup toplam 11900 sayfadan oluşmaktadır. Bu sicil defterleri şekil açısından incelendiğinde tümünün ebatları 160x430 mm.dir. Defterlerde ki kayıtlar beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple ve çoğu zaman bozuk divanî, bazen de rik'a ve ta'lik ile yazılmıştır. Bu defterlerdeki yazıların çoğu karmaşıktır. Defterler incelendiğinde hat sanatı bakımından kayda değer örnekler mevcut değildir. Sade ve açık yazılmış belgeler ise yok denecek kadar azdır. Bu durum transkripsiyon açısından zorlukları da beraberinde getirmektedir.[61]

Diyarbakır ile alakalı olan Şer'iyye Sicillerinden bazılarında tarihler düzenli olmakla beraber bazılarındaki tarihler düzenli bir sıra içerisinde birbirlerini takip

[59] İzgöer, a.g.e.,s. XVI.
[60] Yılmazçelik, a.g.e., s. XVI. ; İzgöer, a.g.e., s. XV.
[61] İzgöer, a.g.e., s. XV- XVI.

etmiyor. Aynı şekilde bazı defterlerin içerisindeki sayfa numaraları düzenli olmakla beraber bazıları da düzenli değildir. Hatta bazı defterlerin sayfa numaralarının bir kısmı bulunmakta veya hiçbir numara bulunmuyor.[62]

Defterlerin büyük bölümü karton kapaklı olmakla birlikte bazıları orijinal tarzda kapaklanmış olup meşin ciltlidir. Kâtiplerden kaynaklı olarak yazımlarda bazı hatalar da mevcuttur.[63]

Diyarbakır şer'iyye sicilleri alanında yapılan çalışmalar son yıllarda artmış olup Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin tüm sicilleri transkribe ederek araştırmacıların istifadesine sunma çabaları sonucu şu ana kadar 6. cilltte basılmış olup çevirme çalışmaları devam etmektedir. Üniversitelerimizde ise Diyarbakır şer'iyye sicillerinin özellikle yüksek lisans tez konusu olarak seçilerek transkripsiyon ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

### 2.3. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler

#### 2.3.1. Hüccet

Arapça kökenli bir kelime olup delil, sika, sened veya fiilin sübutuna medar olan nesne anlamına gelir.[64] Sözlükte delil ve bir fiilin sabit olduğuna vesile olan demektir. Kadı tarafından verilen fakat hüküm ihtiva etmeyen, borç, alım-satım, adak, vasiyet veya vekâlet gibi konularda tarafların anlaşması üzerine kadı huzurunda düzenlenen belgelerdir.[65] Bu yönüyle günümüzdeki noter belgeleri gibi düşünülebilir.

Tanzimat sonrasında hüccet/hüccet-i şer'iyye yerine senet/senedât-ı şer'iyye tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Hüccet yazılırken kâtibin, daha sonraki dönemlerde art niyetli kişiler tarafından hüccet metni üzerinde meydana getirilebilecek muhtemel tahrifatlarını önlemek amacıyla itinalı bir şekilde gayret

---

[62] Günay, a.g.t., s. 8.
[63] İzgöer, a.g.e., s. XV-XVI.
[64] Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili,** Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 350.
[65] H. Halit Atlı, **Örnek Çözümlemelerle Osmanlıca Edebi Metinler ve Arşiv Belgeleri**, Hayrat Neşriyat, İstanbul 2013, s. 169.

sarf etme gibi bir mecburiyeti bulunuyordu. Bu amaçla kâtip, olabildiğince okunaklı bir yazı ile metni kaleme almaya çalışırdı. Metnin içerisinde geçen rakamları açık, birbiriyle karışmayacak ve başka bir rakama benzemeyecek şekilde yazardı. Satırların baş ve son kısımlarının da aynı hizada olmasına dikkat ederdi. Bunun için yazılmak istenen kelime eğer satırın sonundaki kısma sığmayacaksa kâtip, o boşluğa ya son kelimeyi tekrar yazar ya da kendine has özellikteki bir işaretle orayı doldururdu. Mahkemeye intikal etmiş olan mülk satışlarını konu edinen belgelerin büyük çoğunluğu hüccet türünden kararları içeren kayıtlardır. Tarafların talebinin olması halinde bu kararların bir sureti de kendilerine veriliyordu. Bu belge-hüccet, daha sonraki zamanlarda ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlık durumunda devreye giriyordu.[66]

Hüccetlerde metne geçmeden önce kadı'nın tasdiki mutlaka yer alır ve akabinde hüccetin düzenlendiği mahkemenin bulunduğu şehir ismi yazılırdı. Mahkemenin bulunduğu şehir "mahrusa", "mahmiye" veya "medine" kelimelerinden biri ile yazılır.[67] Belgenin sonunda ise "şühûdü'l-hâl" adı verilen görüşmede bulunanların ismi bu bölüme kaydedilirdi.[68]

### 2.3.2. Mürasele

Arapça kökenli bir kelime olup haberleşme, mektuplaşma, kadı mektubu anlamındadır.[69] Kadılar tarafından bir konu hakkında yazılan ve resmi geçerliliği olan kâğıtlara denir. Ancak şer'iyye sicillerinde kadı'nın kendinden aşağı veya denk makamlara yazdıkları resmi yazılara bu ad verilir. Çoğulu olarak müraselat adı tabiri kullanılır.

### 2.3.3. Ma'ruz

Kelime anlamı olarak arz edilen şey anlamındadır. Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadı'nın kararını ihtiva etmeyen ve sadece kadı'nın icrâ makamlarına idarî bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icrâ makamına yahut kadıya

[66] Günay, **"Şer'iyye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil"**, s. 17.
[67] Akgündüz, a.g.m., s. 29.; Atlı, a.g.e., s. 169.
[68] Atlı, a.g.e., s. 169.
[69] Devellioğlu, "Mürâsele", s. 732.

hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine denir. İ'lamların birçoğu icrâ makamına hitaben yazıldığından i'lâmlara da "ma'ruz" denir.

### 2.3.4. İ'lam

Kelime anlamı bildirme, anlatma olan i'lâm, Arapça kökenli bir kelimedir. Bir mahkemeden çıkan hüküm ve kararı kapsayan resmi belge anlamına gelir. Bazen bir konuda üst makama bilgi vermek için yazılmış olan yazılara da bu ad verilmiştir. İ'lam belgelerini diğer şer'iyye kayıtlarından ayıran en önemli özelliği, hakimin verdiği kararı ihtiva etmesidir. Hükümden sonra Arapça yazılmış tarih ve mühür atılır.[70]

### 2.3.5. Tereke

Tereke veya "terike", ölünün geride bırakmış olduğu mal için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir yerine "muhallefat" adı da kullanılır.[71] Ölen kişinin hayatta iken, sahip olduğu her türlü özel eşyaları, taşınır-taşınmaz menkul, gayrimenkul vb. her şeyidir. Kişi vefat ettikten sonra mal-mülkü-borcu-vasiyeti namına ne varsa kadı tarafından sicil defterine veya tereke defterine işlenir. Bunlar yine kadı ve şahitler huzurunda mirasçılarına pay edilir. Küçük yaşta çocuklar varsa bunlara için de vasi tayini yapılır.[72]

### 2.3.6. Vakfiye

Arapça kökenli bir kelime olup durdurmak, alıkoymak anlamına gelir.[73] Vâkıf, bir kimsenin maddi imkânlarını karşılık beklemeksizin dini veya sosyal bir amaç için başkalarının hizmetine sunmasıdır. Vakfiye ise vâkıf edilen şeyin vasıflarını ve vakfedilme şartlarını içeren, kadı tarafından tasdik edilmiş belgedir.

---

[70] Atlı, a.g.e., s. 163.
[71] Pakalın, "Terike", s. 460.
[72] Mehmet Bulut, **"356 Nolu Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1217-1218/M. 1803-1804)",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013), s. 7.
[73] Kütükoğlu, a.g.e., s. 359.

### 2.4. Kadılık Makamı Dışından Gönderilen Belgeler

#### 2.4.1. Emir ve Ferman

Ülkede otoritenin başı olan padişah tarafından gönderilen ferman, berât ve nişanlar bu grupta sayılır. Bu belgeler iki grup halinde tasnif edilebilir; Birincisi, İslam hukûkunun yöneticiye tanıdığı yasama yetkisine dayanarak kaleme aldığı ferman ve berâtlardır. İkincisi de padişahın bireylere yönelik vazife tevcihi tımar, ticaret berâtı vb. konulara dair kaleme alınan ferman, berât ve nişanlar vardır. Bu türden ferman, berât ve nişanlar mutlaka şer'iyye sicillerine kayıt edilirdi.

#### 2.4.2. Buyruldu

Buyruldu, Osmanlı diplomatiğinde sadrazam, vezir, defterdar, kadıasker, kapdan-ı derya, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli vazifelilerin, mevkice kendilerinden aşağıda bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılır.

Bu nevi belgelerin sonuna "buyuruldu" kelimesi yazılmak suretiyle diğer belge türlerinden ayırt edilir bir hale getirilmiştir.[74] Bu belgeler kadılar tarafından tutulmazlardı ancak kadılara hitaben gönderildikleri için kayıt edilirlerdi.

#### 2.4.3. Tezkire

Sözlük anlamı "hükümetten alınan izin belgesi"dir.[75] Tezkireler oldukça sade bir dille yazılırdı. Arz, Sadaret, Aliyye, Hüküm, Berât, Davet, Mürur, Esame, Ruus, Eda, Maliye adıyla değişik tezkire türleri mevcuttur.[76] Şer'iyye sicillerinde yer alan birinci manadaki tezkireler, başta sadrazam olmak üzere yüksek devlet memurlarının özel kalem müdürü demek olan "tezkireciler" tarafından kaleme alınırdı.

[74] Atlı, a.g.e., s. 79.
[75] Devellioğlu, "Tezkere", s. 1106
[76] Atlı, a.g.e., s. 115.

### 2.4.4. Temessük

Borç için alınıp verilen kağıt ve istimlak sırasında alınan hüccet demektir. Miri arazide, tasarruf hakkı sahiplerine yetkili makam ve şahıslar tarafından verilen tasarruf belgesine denir. Miri arazide satış ve devir durumunda zeamet ve tımar sahipleri ya da daha sonraları mültezim ve muhasıllar tarafından reaya denilen kimselere verilen tasarruf belgesidir. Temessük adlandırması daha sonra yerini tapuya bırakmıştır.[77] Tahvil ve senet kelimeleri de son dönemlerde aynı manada kullanılmaktadır.[78]

[77] Pakalın, "Temessük", s. 453.
[78] Atlı, a.g.e., s. 121.

# I. BÖLÜM

# ÖZET VE TRANSKRİPSİYON

## Hüküm Özetleri

| Hüküm No | Özet |
|---|---|
| 1 | *İhtida tezkiresi.* |
| 2 | *İhtida tezkiresi.* |
| 3 | *İhtida tezkiresi.* |
| 4 | *Keçeci esnafı hakkında.* |
| 6 | *Eşyayla ilgili kayıt.* |
| 7 | *Keçeci esnafı hakkında.* |
| 9 | *Harput ahâlîsinden Hacı Halim Efendi'nin Diyarbekir'e sürgün edilmesi.* |
| 10 | *Mardin kazâsı köylerinden Gavruk sakinlerinden Abdullah beyle yapılan sözleşme.* |
| 11 | *Gayrimüslimlerin ücretsiz çalıştırılması.* |
| 12 | *Ka'bî'deki Süryânîlere kazâ voyvodasının ek vergiler yüklemesi.* |
| 13 | *Gayrimüslimlere yönelik hukûksuzlukları.* |
| 14 | *Şeyh Mahmud Urmevî'nin vakfı hakkında.* |
| 15 | *Şeyh Mahmud Urmevî'nin vakfı hakkında.* |
| 16 | *Gayrimüslimlere yönelik hukûksuzluk.* |
| 17 | *Gayrimüslimler arasındaki mezhep tartışmaları.* |
| 18 | *17 Mart 1839 - 5 Mart 1840 arasındaki vilayet masrafı defteri.* |
| 19 | *13 Temmuz 1839 - 3 Nisan 1840 arasındaki vilayet masrafı.* |
| 20 | *13 Temmuz 1839-3 Nisan 1840 arasındaki vilayet masrafı.* |
| 21 | *1840 Mayıs ayına ait narh defteri* |

| | |
|---|---|
| 22 | *13 Temmuz 1839-3 Nisan 1840 arasındaki vilayet masrafı.* |
| 23 | *Ankara müşiri Davud Paşa'ya ait olup Diyarbekir gümrüğünde el konulan eşyalar hakkında.* |
| 24 | *Amid, Ergani, Çüngüş, Siverek kazâlarında kaymakam olan Şeyhzade es-Seyyid Mustafa Ağa hakkında.* |
| 25 | *Askerî harcamalar ve yevmiyeler.* |
| 26 | *Altın ve gümüş fiyatları ile bu alandaki sahtekârlıkların önlenmesine dair.* |
| 27 | *Altın çeşitleri ve bunların kuruş akçe cinsinden tespit olunan fiyat listeleri.* |
| 28 | *Altın ve gümüş fiyatlarının düzenlenmesi hakkında.* |
| 29 | *Kayseriden hareket eden me'mûrların gittikleri yerlerde iyi karşılanması ve kendilerine yardımcı olunması hakkında.* |
| 30 | *Amid, Hoca Ahmed mahallesindeki Hızır İlyas Kilisesi'nin talep üzerine tamir edilmesi.* |
| 31 | *Amid kazâsındaki Ermeni Surb Serkiz Kilisesine bazı insanlar tarafından zarar verilmek istenmesi.* |
| 32 | *İran tüccarının Diyarbekir gümrüğüyle anlaşmazlığı.* |
| 33 | *Diyarbekir müşirliğine atanan Süleyman Paşa'nın Hekimhan'da vefat etmesi.* |
| 34 | *Müşir Süleyman Paşa ve maliye sorumlusu Faik Efendiye gönderilen buyuruldu.* |
| 35 | *Diyarbekir eyâletinin malî işleri hakkında.* |
| 36 | *Diyarbekir eyâleti müşirliğine Kocaeli müşiri Ahmed Zekeriya Paşa'nın atanması hakkında.* |
| 37 | *İstanbul'dan Arnavud askerlerin vapurla Samsun'a oradan da Diyarbekir'e geleceği hakkında.* |
| 38 | *Diyarbekir eyâleti müşiri Ahmed Zekeriya Paşa'nın İstanbul'dan hareket etmesi hakkında.* |
| 39 | *Altın ve meskûkât hakkında.* |
| 40 | *İngiltere, Fransa, Rusya Devletleri ve sâir bazı devletler ile yapılan ticaret antlaşmalarıyla belirlenen vergi miktarları.* |
| 41 | *Odabaşı Deli Hacı'nın idamının kaldırılması.* |
| 42 | *Altın, gümüş, inci fiyatlarının düzenlenmesi.* |
| 43 | *Eşya defteri.* |
| 44 | *Eşya defteri.* |
| 45 | *Sadullah Paşa'nın voyvoda Hacı Mehmed Ağa'nın varidatının fazlalığı iddiasıyla 75 bin* |

| | |
|---|---|
| | *kuruşuna el koyması.* |
| 46 | *Voyvoda Hacı Mehmed Ağa'nın eşyasının ucuz fiyatla satılması.* |
| 47 | *Enfiye üretimi ve mukataası.* |
| 48 | *4 Nisan 1840-24 Aralık 1840 arasındaki vilayet masrafı hakkında.* |
| 49 | *7 senedir Hasan Paşa Hanı'nı kullanan askerlerin kiralarını vermemesi hakkında.* |
| 50 | *4 Nisan 1840-24 Aralık 1840 arasındaki vilayet masrafı hakkında (Kazâ ve nahiye).* |
| 51 | *4 Nisan 1840-24 Aralık 1840 arasındaki vilayet masrafı hakkında (Esnaf).* |
| 52 | *4 Nisan 1840-24 Aralık 1840 arasındaki vilayet masrafı hakkında (köyler).* |
| 53 | *25 Aralık 1840-20 Haziran 1841 arasındaki vilayet masrafı hakkında (köyler).* |
| 54 | *25 Aralık 1840-20 Haziran 1841 arasındaki vilayet masrafı hakkında (Esnaf).* |
| 55 | *25 Aralık 1840-20 Haziran 1841 arasındaki vilayet masrafı hakkında (Kazâ ve nahiye).* |
| 56 | *Samsun'dan Musul'a gidecek asker elbiseleri hakkında.* |
| 57 | *Çeşitli mukataalar.* |
| 58 | *Çeşitli vergiler.* |
| 59 | *Çeşitli vergiler.* |
| 60 | *Çeşitli vergiler.* |
| 61 | *İhtisab vergisi.* |
| 62 | *Çeşitli vergiler.* |
| 63 | *Çeşitli vergiler.* |
| 64 | *Çeşitli vergiler.* |
| 65 | *Çeşitli vergiler.* |
| 66 | *Çeşitli vergiler.* |
| 67 | *Vergi hakkında.* |
| 68 | *Vergi hakkında.* |
| 69 | *Diyarbekirli başçavuş Kasım'ın istifası.* |
| 70 | *Diyarbekir müşirliği tevcih edilen Mehmed Said Paşa'nın Silistre müşirliğine tayini.* |
| 71 | *Diyarbekir Eyâleti kaymakamı Bekir Sami Paşa'ya gönderilen buyuruldu.* |
| 72 | *İngiltere, Fransa, Rusya Devletlerinin tüccarından alınan gümrük vergisi.* |
| 73 | *Ülkeler arası ticarette uygulanacak vergilendirme oranıyla ilgili.* |
| 74 | *Asâkir-i Süvari alaylarından Kerîm Paşa livâsının ikinci alayının Deliller Hanı'nda mevcûd beylik eşyalarının Numan Ağa'ya bilirkişi ile teslim olunduğuna dair defterdir.* |

**[1$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 1:***

*İhtida Tezkiresidir. Silvana bağlı Hacıcân köyünden Tomo kızı Nergis müslüman olmuş ve şahitler huzurunda kelime-i şehadet getirip Ayşe ismini almış.*

**Hüküm 1:**

Silvan kazâsı mülhakatından Hacıcân Karyesi sakinelerinden Ermeniyyü'l-millet olup ismi Nergis binti Tomo meclis-i şer'îde isminin dahi cümle millet-i nasaralı Nergis din-i İslâmı kabul kelime-i şehadeti kırâat edüp ismi dahi Ayşe tesmiye olunup zevci geldikde İslâm'ı kabul ederse kendüye teslim kabul etmedükte tefrik olması için kayd şud fi sene 1256 CA 7 / 7 Temmuz 1840.

***Hüküm Özeti 2:***

*İhtida tezkiresidir. Kulp'un Palur köyünde oturan ve Ermeni olan Taro oğlu Milo şahitler huzurunda müslüman olmuş ve kelime-i şehadet getirip Mehmed adını almış.*

**Hüküm 2:**

Kulp nâhiyesinden Palur (?) karyesi mütemekkinlerinden iken Millet-i Ermeniyeden Taro veledi Milo nâm dahi huzur-ı şer'a gelip bi't-tav millet-i batılasını ve sâir erbâb-ı bağileyi terk edib din-i Muhammediye ve millet-i İslâmiyeyi kabul eyleyüb kelimeteyn-i şehadeteyni lisanından icrâ' eyledikde sıhhat-ı İslâmını gıbbe'l-hükm ismi dahi Mehmed vaz' olunduğu işbu mahalle kayd şud fi sene 1256 C 7 / 6 Ağustos 1840.

***Hüküm Özeti 3:***

*Handuk isimli köyden Mezd oğlu Haço müslüman olmuştur.*

**Hüküm 3:**

Kulp (?) nâhiyesinde Handuk karyesi sakinlerinden Millet-i Ermeniye'den Mezd veledi Haço nâm zımmî meclis-i şer'a gelüp olduğu din-i batılı tasdik-i terk ve din-i Muhammediye ve millet-i İslâmiyeyi kabul edüp kelimeteyn-i şehadeteyni lisânından icrâ' eyledikde sıhhat-ı İslâmına gıbbe'l-hükm ismi dahi …(silinmiş) olunduğu kayd şud.

**Hüküm 4:**

Esnâf-ı keçeciyan … Saray-ı 'âlinin mefruşa için verdikleri beher keçe beyân olunur:

Adet: 6, 3, 3, 2 ve 1,5 Büyük:1,5 ve 1

(Toplam): 18

**Hüküm 5:**

Bir adedi büyük olarak on iki tanesi gedik olduğu def'a iki aded kebir (?)

**Hüküm 6:**

Ber-vech-i … hane (?) hitâben bir aded maşa ve bir adet iğne yaftarı kayd şud fi sene 1256 ZA 4 / 28 Aralık 1840.

**Hüküm 7:**

… senesi Zilka'desi gurresinden ... elli yedi senesi Rebiü'l-ahiri gayetine kadar keçeci esnâfından saray-ı aliyye ve askere verdikleri hasır. Kuruş: 660 Hasır: 112.

**Hüküm 8:**

…(silinmiş)

**[2ª]**

***Hüküm Özeti 9:***

*Diyarbekir kaymakamına yazılmış. Harput ahâlîsinden Hacı Halim Efendi cezalandırılmak üzere tutuklu iken Diyarbekir'e sürgün edilmesi, emir gelene kadar bir tarafa salıverilmemesi ve bu işin yani Diyarbekir'e yapılacak sürgün işinin bildirilmesi isteniyor.*

**Hüküm 9:**

Piyade asâkir-i mansûre mîrlivâsı ve Diyarbekir Eyâleti kaymakamı saâdetlu necâbetlu paşa hazretleri fütüvvetli efendi inhâ olunur ki: Harput ahâlîsinden Hacı Halim Efendi vâki' olan esâretine mebnî li-ecli't-tedib bu def'a Diyarbekire nefy ve takrib olunmağla efendi-i merkûm vürûdunda Diyarbekirde ikâmesi ve diğer evâmirimiz zuhûruna değin bir tarafa salıverilmeyerek vüsûlun bâ-i'lâm bu tarafa inhâsına himmet eyleyesun deyu buyuruldu.

***Hüküm Özeti 10:***

*Diyarbekir'e bağlı Mardin kazâsı köylerinden Gavruk'un sakinlerinden Ali oğlu Abdullah beyle yapılmış bir sözleşmedir.*

**Hüküm 10:**

Amid muzafatından Mardin kazâsı kurâlarından Gavruk nâm karye sakinlerinden Abdullah Bey ibni Ali Bey meclis-i şer'a hâzır olup takrîr-i kelâm ve ifâde-i ani'l-merâmında kâtib-i divan-ı hazreti kaymakamı Ömer Efendinin Bayramiye'de mutasarrıf olduğu Sarih nâm karyenin ma'dûmü'l-hudûd arazisinin

elli dört senesine mahsûben öşri hâsılatını ahz ve kabz ve itlâf(?) etmiş olduğundan ve mersûm-ı merkûmun vekîl-i mutlak olduğundan sene-i mezbûre hâsılatından dolayı efendi-i mûmâ-ileyh ile pederim merkûma gelip ta'şîr ederek hâsılat-ı merkûmdan on keyl hınta üzerine kendi hüsn-i rızâ ve tayyibe hatırımla musâlaha oldum ve hınta-i mezkûr efendi-i mûmâ-ileyhe borcum ve deynim olup fi-mâ ba'd tarafımdan ve sâir akrabalarım tarafından karye-i mezbûrenin keyl ve ta'şîrine dahl ve taarruz vuku'a gelir ise hazîne-i hazreti müşîriye on bin kuruş nezrim olsun deyu takrîr-i meşrûhum sicil-i mahfûza kayd olunsun dedikte hıfzan li'l-mukal bu mahalle kayd olunmuşdur. Fi sene 1256 R 19 / 20 Haziran 1840. Faziletlu Kara Hafız Efendi, İbrahim Efendi, Derviş Ağa, Çukadar Ahmed Ağa, Muhzırbaşı Ahmed Ağa

**[3ª]**

***Hüküm Özeti 11:***

*Bu bir pâdişâh fermânıdır, Diyarbekir nâibine yazılmış. Diyarbekir'in Ka'bî köyü yetkilisi buradaki Ermeni halkından olup Süryânî cemaatine bağlı kişileri haksız yere ve herhangi bir ücret vermeksizin bina ve çiftlik işlerinde çalışmaya mecbur bırakmıştır. Bunun üzerine Ermeni Patriği Ağadyos bir dilekçe ile merkeze başvurup yapılan zulümleri anlatmış. Pâdişâh buna müsâadesi olmadığını ve mevcut şikâyete konu olan zulüm ve uygulamaya son verilip bu konuda dikkatli olunmasını istiyor.*

**Hüküm 11:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid kazâsı nâibi mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olacak malûm olaki Amid kazâsına tabi Ka'bî karyesinde mütemekkin Ermeni reâyâsına tabi Süryânî Yakûbî tâifesine üzerlerine bâ evâmir-i aliyye vâride olan tekâliflerini cem'a me'mûre edâda kusurları yoğ iken kasaba-i mezbûre voyvodası olan kimesne bunları derûn-ı kazâda ve mahalli sâirede ebniye inşâsında ve çiftliği bilâ ücret istihdam ile kendü kâr ve kesblerinden dur vâkıaya yevmiye tedârikinden mahcûr olarak bu vecîhle olan ta'diyata tâb-âver te'mîn edemedikleri inhâ kılındığı beyânıyla o makule vâki' olan mezâlim-i ta'diyatın men'i

ve def'i bâbında emr-i şerîfim sudûrunı İstanbul ve tevâbi-i Ermeni patriği Ağadyos nâm rahib südde-i saâdetime memhûr arzuhal takdîmiyle istid'â' etmekten nâşî ta'diyat-ı mezkûrenin men'i fermânım olmağın imdi zât-ı sadâkatsımat-ı pâdişâhaneme emânet olan fukarâ reâyânın hilâf-ı şer'-i şerîfe ve münafi-i rızâyı aliyyem o misillu mezâlim ve ta'diyatdan himâyet ve sıyânetleri asûde-hâl ve mezkü'l-bâl olmaları irâde-i seniyyem muktezâsından idiğü ma'lûmun oldukda ber-vech-i muharrer amel ve harekete ihtimâm ve dikkat ve hilâf-ı vaz'ı tecdîdinden ihfa ve mübuadet (?) olunmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibül ittibâ' ve lâzımul imtisâlimin mazmûn-ı itâat makrûnuyla amel ve hareket eyleyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe itimad kılasın tahrîre fi evâsıt-ı şehr-i Şabanü'l-muazzam sene hamse ve hamsin ve mieteyn ve elf fî evasıt-ı Ş 1255 / Ekim sonları 1839.

***Hüküm Özeti 12:***

*Amid kazâsı naibine yazılmış bir ferman olup Ka'bî'deki Süryânîlere kazâ voyvodasının ek vergiler yüklemesi, vergi zammı yapması ve bu durumun padişaha şikâyet edilmesiyle ilgilidir.*

**Hüküm 12:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid kazâsı nâibi mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Amid kazâsına tabi Ka'bî karyesinde mütemekkin Ermeni milletine tabi Süryânî nâm diğer Yakûbî tâifesi üzerlerine evâmir-i aliyye ve irâde olan tekâlîflerin emr u defter mûcebince cem'ine me'mûre edâda kusurları olmayub teâdî îcâb etmez iken kazâ-i mezbûr voyvodası kendü nefsi için defteri tevziata külliyetlü akçe zam ile tahsîl etmekte olduğu ve bu keyfiyyet mağdûriyyet ve perişaniyetlerini mucib olunacağı inhâ olduğu beyânıyla ol bâbda emr-i şerîfim sudûrunu İstanbul ve tevâbi-i Ermeni Patriği Ağadyos nam(?) rahib südde-i sa'âdetime takdîm eylediği bir kıt'a memhûr arzuhaliyle istid'â etmekten nâşi vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermânım olmağın imdi senki nâib-i mûmâ-

ileyhsin husûs-ı mezbûr takrîr-i tam edüp göresin bunlar üzerlerine bâ evâmir-i aliyye ve vâride olan tekâlîflerini emr ve defter mûcebince cem'ine me'mûre edâda kusurları yok iken voyvoda-i merkûm kendi nefsi için defteri tevzia külliyetlü akçe zam ve tahsîl etmekte olduğu muvâfık-ı nefs-i evâmir idüğü halde men'i ve def-i husûsuna mübâderet olunmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur buyurdum ki vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat makrûnuyla 'amel ve hareket eyleyesin. Şöyle bilesin alâmet-i şerîfe itimad kılasın. Tahrîren fî evasıt-ı şehr-î Şabanü'l-muazzam sene hamse ve hamsin ve mieteyn ve elf (Ekim sonları 1839).

**[3$^{b}$]**

***<u>Hüküm Özeti 13:</u>***

*Belge ferman olup Amid naibine gönderilmiştir. Amid kazâsı voyvodasının Ka'bî karyesindeki Ermeni ve Ermenilere bağlı Süryânîlere karşı girişmiş olduğu bazı haksızlıklar ve bu haksızlıkların men'i hakkındadır.*

**<u>Hüküm 13:</u>**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid kazâsı nâibi mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki: Amid kazâsına tabi Ka'bî karyesinde Ermeni reâyâsıyla millet-i mersûmeye tabi Süryânî nâm diğer Yakûbî tâifesinden biri halik ve halike olduklarında veresesinden sağir ve sağire ve gaib ve gaibesi olmayub heyet-i verese hâzır ve şer'îden cebren tahrîr olunmamak ve sağir ve sağire ve gaib ve gaibesi olup tahrîri lâzım gelen tereke ma'rifet-i şer' ile ve zımnında lâzım gelen resm-i kuvvet ve sâiresi olmak kanûnı muktezâsından iken kazâ-i mezbûr voyvodası olan kimesne tahrîr vesilesiyle on kuruşluk eşyâ' elli kuruşdan bahâ' takrîriyle kendüye ondan bir kuruş ve ol mikdâr dahi eşyâsıyla ahz etmekte olduğu ve bu keyfiyyet gadri müstelzim idüğü inhâ kılındığı beyânıyla ol vecîhle vâki' olan mezalim ve teâdîyatın men'i ve def'i bâbında emr-i şerîfim sudûrunu İstanbul ve tevâbiî Ermeni Patriği Ağadyos nâm südde-i saâdetime takdîm eylediği bir kıt'a memhûr arzuhalıyla istid'â' etmekten nâşî mezalim ve teâdîyat-ı

mezkûrenin men'i ve def'i fermânım olmağın imdi zât-ı hilâfetsımat-ı pâdişâhâneme emânet-i din olan fukarâ-yı raiyyetin hilâf-ı şer'î şerîfe ve menâfii rızâ-yı aliyyem o misüllü mezâlim ve teâdiyâtdan himâyet ve sıyânetleriyle sâye-i inâyetvâye-i pâdişâhânemde asûde-hâl ve mezkü'l-bâl olmaları irâde-i seniyyem muktezâsından idüği ma'lûmun oldukda merkûmun o misüllü mezalim-i teâdiyâta ibtidârı vâkıa evâmir olduğu halde men'i ve def'i husûsuna mübâderet olmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olunmuştur buyurdum ki vüsûl buldukta sene 255 / 1839.

***<u>Hüküm Özeti 14:</u>***

*Diyarbekir ve Rakka müşîri vezir Sadullah Paşa'ya gönderilen bir fermandır. Amid'de medfun Şeyh Mahmud Urmevî hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese, camiinin vâkıf olduğu defter-i hakani'de kayıtlı olup, kayıtlı olmayan humus tahrîr olunan Ka'bî karyesi Ermeni ve Süryânîlerin zirâat edip 5/1'inin öşürlerinin verilmesi lâzım gelirken 7/1 öşür ve şahnelik nâmıyla zahire alınmasını İstanbul ve tevâbiî Ermeni Patriği Ağadyos rahibin verdiği arzuhalle defter-i icmâl ve mufassal'a mürâcaât ettiğinden 7/1 öşür ve şahnelik alınmasının men' olunmasına dair pâdişâh fermanı.*

**<u>Hüküm 14:</u>**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem müdebbirü'l-umûrü'l-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyanu devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-saâdeti ve'l-iclalil mahfûf bi sınufi avâtıfi'l-melikü'l-a'lâ mülhakatıyla Diyarbekir ve Rakka müşîri vezirim Sadullah Paşa edemallahu Teâlâ iclâlehu ve kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Şarki Amid nâibi mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Şarki Amid Sancağında ve nâhiyesinde Ka'bî ma'a-mezraa Mısr-ı Mansûr karyesi ber-mûceb-i tashih nefs-i Amid'de medfun kutbü'l-arifin Şeyh Mahmud Urmevî kuddise sirruhü'l-aziz hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese ve camii vakfi idüği defter-i hakanide mukayyed olunub ve karye-i mezbûrenin tahtında humus tahrîr olunmağla mezkûr Ka'bî karyesinde mütemekkin Ermeni

reâyâsıyla Ermeni reâyâsına tabi Süryânî nâmı diğer Yakûbî tâifesi karye-i mezbûre toprağında zirâat edüp zirâatlarıyla hâsıl eyledikleri terekelerinden beşte bir öşürleriyle üzerlerine edâsı lâzım gelen sâir hukûk ve rüsûmlarıyla kanûn ve defter mûcebince mûmâ-ileyhin vakfı tarafına edâda kusurları olmayub teâdî olunmaları icâb etmez iken vakf-ı mezbûr tarafından yedide bir öşr ve şahnelik ve nahak nâmıyla zahire mütâlebe ve hâsılatlarının nısfından ziyâdesi ahz olunup ol vecîhle gadr-i küllî olduğu inhâ kılındığı beyânıyla ol bâbda emr-i şerîfim sudûrunu İstanbul ve tevâbiî Ermeni Patriği Ağadyos nâm rahib südde-i saâdetime memhûr arzuhal takdîmiyle istid'â' etmekten nâşi defterhâne-i âmirem'e mahfûf defter-i icmal ve mufassala mürâcaât olundukda Şarki Amid nâhiyesine tabi neferat-ı gebrân ile karye-i Ka'bî ma'a-mezraa Mısr-ı Mansûr ve hâsıl 'an humus tahtında hınta ve şaîr ve resm-i çift müselmanan ve ispenç-i gebrân ve resm-i arûs yekun ma'a-gayrihi altmış beş bin dokuz yüz yirmi akçe yazu ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrîr ve defter-i icmalde tamam yazısıyla hass-ı hümâyûnum dâhilinde iken zikr olunan altmış beş bin dokuz yüz yirmi akçe pazar(?) …(silinmiş) Ka'bî nâm karye merhûm ve mağfûrunleh Sultan Murad Han tâbe serâhu nefs-i Amid'de medfun kutbü'l- arifin Şeyh Mahmud Urmevî kuddise sirruhü'l-aziz hudûd-ı erbaası ile bâ-hatt-ı hümâyûn hibe ve temlîk edüp aziz-i müşârün-ileyh dahi Amid'de vâki' bina eylediği medrese ve camiin vücûh-ı hayratına vakf edüp vakfiyet üzere mutasarrıf olunur iken sonradan havassı hümâyûnuma ilhâk olunduğu ve vakfı mezbûr ve vakfı mezbûra …(silinmiş) **[4ª]** olduğu oğulları tarafından i'lâm olunmağla merhûm Sultan Murad Han'a temlîk eylediği üzere amel oluna deyü sâdır olan hatt-ı hümâyûn mûcebince berât-ı ali verilmekle zikr olunan Ka'bî karyesi vech-i meşrûh üzere aziz-i müşârün-ileyhin vakfı olup taraf-ı vâkıftan zabt olunmak üzere altmış iki senesi Rebiü'l-ahirinin evâhiri tarihiyle vârid olan fermân-ı ali defter-i mufassalda kaydı mahalli bâ-hatt-ı tevkiî tashih olunup bu takdîrce ber-muktezâ-yı defter-i hakani karye-i Ka'bî ma'a-mezraa-i Mısr-ı Mansûrü'l-mezbûrenin an-hums mahsûlâtı ve resm-i çift-i müslümanan ve ispençe-i gebrân ve resm-i arûs ve mahsûlât ve rüsûmat-ı sâiresi ber-mûceb-i tashih nefs-i Amid'de medfûn kutbü'l-aziz Şeyh Mahmud Urmevî kuddisehü'l-aziz hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese ve camiinin vakfı tarafından zabt olduğu iktizâ' eylediği ricâl-i devlet-i aliyyemden ceride muhâsebecisi iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekârim Mehmed Said zîde 'uluvvuhu arz etmeğin

arzı mûcebince amel olunmak fermânım olmağın imdi husûs-ı mezbûra takayyüd-i tam edüp göresiz eyyâm-ı saâdet encâmımda reâyâ fukarâsında ve sâir hiç ferde zulm ve teâdî olduğuna rızâ-i şâhânem olmayub sâye-i merâhim vâye-i mülûkânemde asûde-i hâl olmaları matlub-ı pâdişâhânem olmağla inhâ olduğu üzere mersûmlar Ka'bî karyesi toprağında zirâat edüp zirâatleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinde beşte bir öşürleriyle üzerlerine edâsı lâzım gelen sâir hukûk ve rüsûmların kanûn-ı defter mûcebince vakf-ı mûmâ-ileyh tarafına edâ eylediklerinden sonra yedide bir öşür ve şahnelik ve nâhak nâmıyla zahire mütâlebe olduğu muvâfık nefs-i evâmir olduğu halde men' ve def'i husûsuna mübâderet olunmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki Hükm-i şerîfle vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat makrûnuyla amel ve hareket eyleyesin. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfeme itimad kılasız. Tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i Şaban-ı muazzama sene hams ve hamsîn ve mieteyn ve elf (Ekim sonları 1839).

Konstantiniye be mahrusa.

***Hüküm Özeti 15:***

*Şeyh Mahmud Urmevî hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese ve camiinin vakfı hakkında.*

**Hüküm 15:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Şarki Amid nâibi mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Şarki Amid sancağında ve nâhiyesine tabi Ka'bî ma'a-mezraa-i Mısr-ı Mansûr karyesi ber-mûceb-i tashih nefs-i Amid'de medfûn kutbü'l-arifin Şeyh Mahmud Urmevî kuddise sirruhü'l-aziz hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese ve camii vakfı idüği defter-i hakani'de mukayyed olup tahtında resm-i arûs hâsıl yazılmağla karye-i mezbûrda mütemekkin Ermeni reâyâsıyla Ermeniye tabi Süryânî nâmı diğer Yakûbî tâifesinden biri sekiz kızın diveleriyle ere verdikde er cânibinden kanûn üzere îcâb eden resm-i arûsaneleri vakf-ı mezbûr tarafına ve resm-i ihtisâbını me'mûrî cânibine edâda kusurları

olmayub ta'addi olunmaları îcâb etmez iken Şarki Amid voyvodası olan kimesneye dahi nizâmca resm-i arûsane alırum deyu teâdî ve rencîdeden hâli olmadıkları inhâ kılındığı beyânı ile ol bâbda emr-i şerîfim sudûrunu İstanbul ve tevâbi-i Ermeni patriği Ağadyos nâm rahib südde-i saâdetime memhûr arzuhal takdîmiyle istid'â' etmekten nâşî defterhâne-i âmiremde mahfûz defter-i icmâl ve mufassala mürâcaât olundukda Şarki Amid nâhiyesine tabi neferat-ı gebrân ile karye-yi Ka'bî ma'a-mezraa-i Mısr-ı Mansûr ve hâsılan an humus tahtında hınta ve şaîr ve resm-i çift-i müselmanan ve ispençiye-i gebrâne ve resm-i arûs yekûn ma'a-gayrihi altmış beş bin dokuz yüz yirmi akçe yazu ile defter-i mufassalda muharrer kalemiyle tahrîr ve defter-i icmalde tamam yazusu ile hassı hümâyûnum dâhilinde iken zikr olunan altmış beş binin dokuz yüz yirmi akçe yazıla havas-ı hümâyûnum karyelerinde Ka'bî nâm karye merhûm ve mağfûrün-leh Sultan Murad Han tâbe serâhu nefs-i Amid'de medfûn kutbü'l-ârifîn Şeyh Mahmud Urmevî kuddise sirruhü'l-aziz hudûd olmasıyla bâ-hatt-ı hümâyûn hibe ve temlîk edüb aziz-i müşârün-ileyh dahi Amid'de vâki' bina eylediği medrese ve camiinin mevcûd hayratına vakf edüp vakf üzre sarf olunur iken sonradan havassı hümâyûnuma ilhâk olduğu vakf-ı mezbûre … i'lâm olunmakla merhûm Sultan Murad Han'a **[4$^{b}$]** temlîk eylediği üzre amel oluna deyu sâdır olan hatt-ı hümâyûn mûcebince berât-ı ali verilmekle zikr olunan Ka'bî karyesi vech-i meşrûh üzere aziz-i müşârün-ileyhin vakfı olup taraf-ı vâkıfdan zabt olunmak üzere altmış iki senesi Rebiü'l-ahirinin evâhiri tarihiyle vârid olan fermân-ı ali defter-i mufassalda kaydı mahalli bâ-hatt-ı tevkiî tashih olunup bu takrîrce ber-muktezâyı defter-i Hakani karye-i Ka'bî ma'a-mezraa-i Mısr-ı Mansûrü'l-mezbûrenin an humus mahsûlât ve resm-i çift-i müselmanan ve ispençiye-i gebrân ve resm-i arûs ve mahsûlât ve rüsûmat-ı sâiresi ber-mûceb-i tashih nefs-i Amid'de medfûn kutbü'l-ârifîn Şeyh Mahmud Urmevî kuddise sirruhü'l aziz hazretlerinin Amid'de bina eylediği medrese ve caminin vakfı tarafından zabt olunmak iktizâ' eylediği ricâl-i devlet-i aliyyemden Ceride Muhâsebecisi iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekârim Mehmed Said zîde ilmuhu ve 'uluvvuhu arz etmeğin kanûn üzre amel olunmak fermânım olmağın imdi husûs-ı mezbûre takayyüd-i tam edüp göresin. Mersûmlardan biri sekiz(?) kızın ere verdikde er cânibinden ve bu velerinden otuz akçe resm-i arûsanelerini vakf-ı mezbûr tarafına ve a'lâ kağıt alanlar otuz ve evsât kağıt alanlar yirmi ve ednâ kağıd alanlar on kuruşa resm ... ihtisâb me'mûrîn cânibine edâ eylediklerinden sonra

Voyvoda-i merkûm ben dahi nizâmca arûsane alurum deyu teâdî ve rencîde eylediği muvâfık-ı nefsi evâmir olduğu halde men' ve def'i husûsuna mübâderet olunmak bâbında fermânı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vüsûl buldukta fî 15 Ş sene 55 / 24 Ekim 1839.

***Hüküm Özeti 16:***

*Diyarbekir Eyâleti müşiri vezir Sadullah Paşa'ya gönderilmiş bir fermandır. Amid kazâsına tabi Ka'bî karyesinde oturan Ermeni, Süryânî yani Yakûbîlerin cizye-i şer'iyelerini her yıl düzenli verdikleri ancak aynı karyede malikâne sahibi Azizoğlu Çelebi adında birisinin bu kişilere kendi mührüyle birer kâğıt verip cizye kâğıdı vermediği hakkında Ermeni patriği takrîr ile başvurmuş ve bu başvurusu kabul edilip durumun düzeltilmesi emredilmiştir.*

**Hüküm 16:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem müdebbirü umûr-ı cumhur … fikri's-sâkıb mütemmimu mehâmmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyanu'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidu erkânü's-saâdeti ve'l-iclâli'l-mahfûf bi sınufi avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ hala Diyarbekir eyâleti müşîri vezirim Sadullah Paşa edâmellahu teâlâ iclalehu ve kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Diyarbekir kazâsı reisi mevlana zîde ilmuhu tevki'î refi'î hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Diyarbekir kazâsına tabi' Ka'bî karyesinde mütemekkin Ermeni re'âyâsı ile Süryânî nâm-ı diğer Yakûbî tâifesi edâ ve îfâsı lâzım gelen cizye-i şer'iyyelerini beher sene kâmilen te'diye etmekte iseler de karye-i mezkûrda Azizoğlu Çelebi nâm kimesnenin malikânesi olduğundan cizyesini dahi tamamen ahz ve tahsîl ile reâyâ yedlerine cizye usûlü vermeyerek kendi mühriyle memhûr birer kağıt vermekte bulunmuş olup halbuki reâyâdan birisi âher mahalle gitdiği halde ol mahalden cizye kağıdı mütâlebe olundukta yedinde olan memhûr kağıdı ibrâz eylediğinde i'lâm-ı ağyâr ile tekrar cizye kağıdı i'ta ile malını ahz etmekte olduklarından bu husûsa reâyâyı mersûmeye terettüb eder tahammül olamayıb perişanlıklarını müstelzim olacağı bâ-mahzar inhâ ve dersaâdetime …(silinmiş) Diyarbekir ve Süryânî murahhasaları dahi şifahen ifâde

ve inbâ etmiş olduklarından bahisle reâyâ-yı merkûmenin istihkakları vechle esnâf-ı selâse itibariyle buldukları (?) i'ta ve mal-ı cizyeleri tahsîl olunub ziyâde bir akçe ahz olunmamak bir evrak verilerek mal-ı cizye tekâlîf kılınmak bâbında bir kıt'a emr-i şerîfim ısdâr-ı husûsunda Ermeni patriğinin divan-ı hümâyûnuma takdîm eylediği bir kıt'a takrîr kağıdında inhâ olunmaktan nâşi kuyûd-ı lâzımesi ba'de'l-ihrâc iktizâsı mu'teberân-ı ricâl-ı devlet-i aliyyemden hala Ceride Muhâsebecisi iftiharü'l- ekabir ve'l-ekârim Mehmed Said zîde 'uluvvuhudan lede'l-istilâm karye-i merkûme Diyarbekir kasabasında defin-i hak-ı ıtr-nâk olan Şeyh Mahmud-ı Urmevî kuddise'l-sirruhü'l-aziz mukaddemâ hâl-ı hayatında temlîk kılınmış bulunduğundan kâffe-i müteveccihat Ermeni reâyâsı cizyelerinin dahi ...(silinmiş) müşârün-ileyh tarafından tahsîli aziz-i müşârün-ileyhin … şeyh …(silinmiş) reşadete yedinde olan mülknâme-i hümâyûnda münderic ve mestûr olduğu defter-i mezkûrede … adet evrak müstahak reâyâ bulunduğuna binâen ol vecîhle reâyâ-yı mersûme tarafından cizye **[5ª]** itası lâzimeden ise de yedinde evrak bulunmamak mübalesesiyle (?) mezkûrü'l-mikdâr evrakın itası şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından iltimâs olduğu bundan akdem bâ i'lâm ve ariza inhâ olunmuş ve zikr olunan Ka'bî karyesi cizye-i gebrân ve salâri ve sâir müteveccihat ve âmme-i hukûk-ı şer'iye ve rüsûm-ı örfiyesi ve bilcümle levahik ve tevâbiî ve mesârıf ve menâfi ile ber-vech-i serbestiyet keyfe mâ yeşâ' mutasarrıf olmak üzere aziz-i müşârün-ileyhin hâl-i hayatında bâ mülknâme-i hümâyûn temlîk olunmuş ve karye-i mezkûre Gebrân cizyesi için evrak verildiğine dair kayd bulunmamış ise de mülknâme-i hümâyûnda karye-i merkûme reâyâsının cizyesi musarrah olduğundan emr-i siyâneti şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından olmak lâzımeden bulunmuş olduğundan sâlifü'l-mikdâr reâyâya verilmek üzere elli beş senesi muharreminden itibaren Diyarbekir kalem-i evrakından ber-vech-i in'âm ol-mikdâr evrak ifrâz ve mal-ı kalem-i mezbûr cizyesi hâsılatından mahsûb kılınmak üzere şeyh-i mûmâ-ileyhe i'tâ olunmak bâbında Erzurum Müşîri düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem vezirim Hafız Paşa edemallahu teâlâ iclâlehunun Sivas müşîrliği evânında müşârün-ileyhe hitâben bir kıt'a emr-i şerîfim ısdâr olunmuş olduğu kaydından nümâyan olup bu sûretde zikr olunan Ka'bî karyesinde mevcûd reâyâdan yüz dört neferin ednâ itibariyle icâb eden evrakı şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına ber-vech-i in'âm Diyarbekir cizyedarı tarafından verilmiş fermânım olan evrakdan tevzî' ve fîât-ı mukarreresi üzere on beşer kuruşdan îcâb eden malını şeyh-i mûmâ-

ileyhe ahz eylemek ve yüz dört neferden ziyâde reâyâ bulunduğu halde istihkak ve temettu'larına göre esnâf-ı selâse itibariyle evrakları Diyarbekir cizyedarı tarafından tevzîî ve fîât-ı mukarrerelerin lâzım gelenlere cânib-i mîrî için cizyedar-ı mûmâ-ileyh tarafından cem' ve tahsîl olunmak ve ba'd-ezîn reâyâ-yı merkûmenin cizyeleri şeyh-i mûmâ-ileyhe ve Diyarbekir cizyedarı taraflarından kendü mühürleriyle memhûr tezkire i'tasıyla cibâyet olunmak bâbında sen ki müşîr-i müşârün-ileyhsin sana hitâben bir kıt'a emr-i âlîşanım ısdârıyla tesviyesi husûsunu i'lâm eylediği bi'l-fiil mukataât cizyesi defterdarı iftihârü'l-ali ve'l-azm Musa Safvetî(?) dâme 'uluvvuhu tarafından bu takrîr lede'l-arz mûcebince emr-i şerîfim ısdârı husûsuna idâre-i 'aliyyem taalluk etmekle ber-minvâl-i muharrer amel ve harekete bezli cel himmet eylemek fermânım olmağın zimmete işbu emri âlîşanım ısdâr ve irsâl olunmuştur. İmdi vüsûlunda keyfiyyet irâde-i seniyyem mantûk-ı emr-i mazmûnı ma'lûmun oldukda fermânım olduğu ve bâlâda bast ve beyân kılındığı vecîhle karye-i merkûmede bulunan yüz dört nefer reâyâdan ve yüz dört nefer reâyâya ednâ itibariyle verilmesi lâzım gelen evrak şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına Diyarbekir cizyedarı tarafından in'âmen i'tâsı irsâl kılınan evrakdan tevzî' ve fîât-ı hakikisi üzere on beşer kuruşdan malı şeyh mûmâ-ileyh tarafından ahz olunması ve yüz dört neferden ziyâde reâyâ bulunduğu halde hâl temettu'larına göre esnâf-ı selâse itibariyle Diyarbekir cizyedarı tarafından tevzî' ve fîât-ı mukarreresi üzere lâzım gelen malı cânib-i mîri için cizyedar-ı mûmâ-ileyh tarafından ahz ve tahsîl kılınması ve ba'd-ezîn reâyâyı mersûmenin cizyeleri tarafından kendü mühürleriyle memhûr tezkire i'tâsıyla cibâyet olunması husûsuna sarf-ı küllî miknet eyleyesin. Ve sen ki nâib-i mûmâ-ileyhsin sen dahi mûcib-i emr-i şerîfimle amel ve harekete ve hilâfından tevakki ve mübâadet eylemek bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerîfle vardıkta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i südur olan işbu emr-i şerîfi celilü'ş-şan vâcibü'l ittibâ'(?) ve lâzımü'l-imtisâlımın mazmûn-ı münîfi birle(?) amil olasız. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfeye i'timad kılasız. Fil yevmi's-sadis şehr-i Zilka'de sene hamse ve hamsin ve mieteyn ve elf (?) be makam-ı Konstantiniyye (11 Ocak 1840).

**[5$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 17:***

*Amid mütemekkinlerinden Süryânî ve Yakûbî Papazı İlyas meclis-i şer'e gelip Midyat kazâsı köylerinden bazılarının Katolik olmaması için kendi milletine tabi olmaları talebine karşılık bu karyeler Katolik olmayub Süryânî ve Yakûbî milletinden olduklarına dair buyuruldu.*

**Hüküm 17:**

Der-i devlet mekineye arzı dâi kemîneleridir ki;

Amid mütemekkinlerinden Süryânî ve Yakûbî papazı İlyas meclis-i şer'a gelip şöyle takrîr-i kelâm ve istirhâm eder ki: Amid muzâfâtından Midyat kazâsı kurâlarında meriyyü'l-kadîm Kilîsa Katolik milletinden …(silinmiş) ve hala millet-i mersumeye tabi yoğiken Katolik tarafından kurâha-i mezbûre ahâlîsinden bazı kimesneler kendü milletine tabi kılmak sadedinde olduğu istihbârıyla bir milletden millet-i âheriye teb'iyyetden men' olunmasını havî yedimize bir ...(silinmiş) ferman-ı alişan sadaka ve ihsan buyurulmak niyazında olduğumuzu der bar-ı şevket karâra bir kıt'a i'lâm edilür deyu iltimâslarıyla husûs-ı mezbûr vukuf ve ma'lûmâtı olanlarından tahkîk olundukta fi'l-hakika kazâyı mezbûr kurâlarında kadîmden bu ana kadar Katolik milletinden olmayup Süryânî Yakûbî milletinden oldukları mevsûkü'l-kelâm kimesneler meclis-i şer'a haber verdiler. Evvel ki vâki' ol haldir. Bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i alaya arz ve i'lâm olundu. Baki emr ü fermân hazreti men lehü'l-emrindir. Hurrire fî evâsıt-ı şehr-i Saferü'l-hayr sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Nisan ortaları 1840).

**[6ª]**

***Hüküm Özeti 18:***

*Elli beş senesi Cemâziye'l-evveli gurresinden (M. 17 Mart 1839) elli altı senesi Muharremin gayetine kadar (M. 5 Mart 1840) dokuz ay zarfında Diyarbekirde vuku' bulan masârifât-ı vilâyetin defter-i müfredâtıdır.*

**Hüküm 18:**

Elli beş senesi Cemâziye'l-evveli gurresinden iş bu elli altı senesi Muharremin gayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekir de vuku' bulan masârifât-ı vilâyet cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile muhâsebe olunarak cem'an üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûrun defter-i müfredâtıdır ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur.

1536242(?) - Müddet-i mezkûre zarfında vuku' bulan kirahâne masârıfı
13500- Nüfûs Nâzırı Mehmed Mesud Efendiye ve kâtibine verilen dokuz mâhiyye
7200 - Kezâ jurnal kâtibi Kasım Rasim Efendiye verilen dokuz mâhiyye
53341 - Asâkir-i muntazama ikâme eyledikleri konak ve hâneler ve zâbıtâ oturduğu mahallerin ta'mîrâtı masârıfı
1800 - Mahkemede mürûr tezkire muharriri Nasrullah Efendiye verilen dokuz mâhiye
---
2334652
2250 - Şark garb nüfûs kâtibinin maâşı
3560 – Ebvab-ı erbaada tezkire yoklamasına me'mûr kâtib ve hâkimlerin maâşı
1550 - Cülûs-ı hümâyûn neşrinde toplar … için vâki' olan masârif
2050 – Cülûs- ı hümâyûn neşriyle Hafız Paşa hazretlerine halen tatara verilen
---
2423752
600 – Gezdirme (?) emr-i şerîfiyle vürûd eden ocak tatarına verilen
27060 - Ordu için kazâlardan müretteb hayvanat Diyarbekire celb olundukta orduya sevk olunmaya kadar vâki' olan …

23496 - Divan-ı mezkûre tarafında asâkir ikâmet eyledikleri konak ve hanlara ve zâbıtâ ikâmet eyledikleri mahallerin îcâb eden mühimmat

200 – Men'-i mürûr (?) emriyle gelen tatara hizmet

---

2937312

10000 - Deraliye arzı mahzar götüren Konevi Mehmed Efendiye ve refîkine verilen harcırâh

25000 - Şehzade Mehmed Bey Efendiye ve Hafız Mustafa Efendiye verilen harcırâh

2687 - Mukaddemâ yeni ... Bey harç fermân

7500 ... kaymakam ...

……..

3389182

85552 – Bâ-fermân-i ali kuruşda bir para harç-ı imzayı defter

---

347474

3300 - Rûz-ı Kasım itibariyle bedel-i ref'-i menzil

---

350774 Yalnız üç yük elli çarik (?) yedi yüz yetmiş dört kuruş

**[7ª]**

***<u>Hüküm Özeti 19:</u>***

*1255 senesi Cemâziye'l-evvelinden (M. 13 Temmuz 1839) 1256 senesi Muharrem ayının sonuna kadar (M. 3 Nisan 1840) 9 aylık me'mûrîn hizmetleri için kirahâne masârifları, nüfûs nâzırı, jurnal kâtibi ve asâkir-i muntazamanın bulunduğu mahallerin masrafı için üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşu tevzî' ve taksîm olunup şehir esnâfı hissesine düşen kırk dokuz bin iki yüz elli sekiz buçuk kuruş farkın esnâftan alınması hakkındadır.*

**<u>Hüküm 19:</u>**

İki yüz elli beş senesi Cemâziye'l-evveli gurresinden iş bu elli altı senesi Muharremi gayetine kadar dokuz mâh zarfında vürûd eden me'mûrînin hizmetleri ile

müddet-i mezkûre zarfında vuku’ bulan kirahâne masrafı ve nüfûs nâzırı ve jurnal kâtibi mâhiyyeleri ve asâkir-i muntazamanın sâkin olduğu mahallerin masârıf ve masârıf-ı sâire cümle ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’iyle muhâsebe olundukta cem’an üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr Diyarbekir’in hâvi olduğu kâffe-i ve nevâhîsine ta’dîl ve tesviye üzere tevzî’ ve taksîm olundukta tevzîî mezkûrdan nefs-i şehir esnâfı hissesine isâbet eden kırk dokuz bin yüz sekiz buçuk kuruşun üzerine yüz elli kuruş kâtibiyye-i muhâkeme ki cem’an kırk dokuz bin iki yüz elli sekiz buçuk kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr zeylde mestûr esnâflara a’lâ kadr-i-sihâm tevzîî ve taksîm olunan defter-i tedris ber-vech-i âtî zikr beyân olunur. Hürrire fî evâhir-i şehr-i Rebiü’l-evvel sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Mayıs sonları 1840).

Esnâf-ı Silahan: 5005,5 kuruş
Esnâf-ı Bakkalan: 4502 kuruş
Esnâf-ı Bezzazan: 4502 kuruş
Esnâf-ı Haffafan: 3129 kuruş
Esnâf-ı Habbazan: 3129 kuruş
Esnâf-ı Revgan: 3129 kuruş
Esnâf-ı Attaran: 1564,5 kuruş
Esnâf-ı Kazğanciyan: 1564,5 kuruş
Esnâf-ı Canbazan: 1564,5 kuruş
Esnâf-ı Kasaban: 1564,5 kuruş
Esnâf-ı Dellalan: 1312,5 kuruş
Esnâf-ı Palanciyan: 1250,5 kuruş
Esnâf-ı Neccâran: 1250,5 kuruş
Esnâf-ı Berberan: 1250,5 kuruş
Esnâf-ı Sabunciyan: 1063,5 kuruş
Esnâf-ı Kuyumciyan: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Muytaban: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Nalbandan: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Alafan: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Basmaciyan: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Tütünciyan: 937,5 kuruş
Esnâf-ı Kalayciyan: 750,5 kuruş
Esnâf-ı Derziyan: 500 kuruş
Esnâf-ı Kürkçiyan: 250 kuruş
Esnâf-ı Penbeciyan: 650,5 kuruş
Esnâf-ı Demürciyan: 625,25 kuruş
Esnâf-ı Aşçıyan: 625,25 kuruş
Esnâf-ı Bardakçıyan: 625,25 kuruş
Esnâf-ı Mumciyan: 625,25 kuruş
Esnâf-ı Kazzazan: 500 kuruş
Esnâf-ı Kahveciyan: 437,5 kuruş
Esnâf-ı Sarracıyan: 375,5 kuruş
Esnâf-ı Çilingiran: 312,5 kuruş
Esnâf-ı Nalçaciyan: 312,5 kuruş
Esnâf-ı Eskiciyan: 312,5 kuruş
Esnâf-ı Boyacıyan: 350 kuruş
Esnâf-ı Helvaciyan: 312,5 kuruş
Esnâf-ı Keçeciyan: 312,5 kuruş

49258,5 Yalnız kırk dokuz bin iki yüz elli sekiz buçuk kuruşdur.

**[7$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 20:***

*1255 senesi Cemâziye'l-evvelinden (M. 13 Temmuz 1839) 1256 senesi Muharrem ayının sonuna kadar (M. 3 Nisan 1840) 9 aylık me'mûrîn hizmeti için kirahâne, nüfûs nâzırı, jurnal kâtibi ve asâkir-i muntazamanın masrafları için üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşun Diyarbekir'e ait olduğu defterde belirlenmiş olup kazâ, nâhiye ve şehir esnâfına tevzî' ve taksîm olunan miktar hakkındadır. Toplam 350774 kuruştur.*

**Hüküm 20:**

İki yüz elli beş senesi Cemâziye'l-evveli gurresinden iş bu elli altı senesi muharremi ğayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekir'e vürûd eden me'mûrînin hizmetleriyle müddet-i mezkûre zarfında vuku' bulan kirahâne masrafı ve nüfûs nâzırı ve jurnal kâtibi mâhiyyeleri ve asâkir-i muntazamiyenin sakin olduğu mahallerin masârıfı ve masârif-ı sâire cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'iyle muhâsebe olundukta cem'an üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr Diyarbekir'in hâvi olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına alâ kadr-i-sihâm tevzî' ve taksîm olan defterdir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâhir şehr-i Rebiü'l-evvel sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Mayıs sonları 1840).

Hisse-i Esnâf-ı Şehir: 491082,5 kuruş
Kazâ-i Hani: 10523,5 kuruş
Kazâ-i Lice: 14031 kuruş
Kazâ-i Çabakçur: 7015,5 kuruş
Kazâ-i Bicâr: 5261,75 kuruş
Nâhiye-i Zıkti : 3507,75 kuruş
Nâhiye-i Cebkân: 3507,51 kuruş
Kazâ-i Genç: 3507,75 kuruş
Kazâ-i Hazro ve Tevâbiî: 21046 kuruş
Kazâ-i Silvan: 21046 kuruş
Nâhiye-i Beşiri: 8769 kuruş
Nâhiye-i ...: 5261 kuruş
Nâhiye-i Rıdvan: 6314 kuruş
Kazâ-i Ğarzan: 17528,75 kuruş
Kazâ-i Şirvan: 16486,5 kuruş
Kazâ-i İs'ird: 8769 kuruş
Kazâ-i Bohtan: 17538,75 kuruş
Kazâ-i Cizre: 17538,75 kuruş
Kazâ-i Raho/Zaho: 8769,25 kuruş
Nâhiye-i Savur: 7015,5 kuruş

Kazâ-i Midyat: 42093 kuruş
Nâhiye-i Behramlı: 10523,5 kuruş
Nâhiye-i Türkman: 5261,5 kuruş
Nâhiye-i Kiki: 5261,75 kuruş
Nâhiye-i Deşt-i Kûr: 3507,25 kuruş
Nâhiye-i Dirik: 5261,75 kuruş
Nâhiye-i …: 3507,75 kuruş
Nâhiye-i Mahal: 3507,75 kuruş
Nâhiye-i Karakeçi: 3507,75 kuruş
Kurâha-yı şark ve garb: 10523,5 kuruş
Nâhiye-i Kevnik/Gönik:5261,75 kuruş

350774 Yalnız üç yüz elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşdur.

**[8$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 21:***

*1256 senesi şehr-i Rebiü'l-evveli evâhirinde ((M. Mayıs sonları 1840) Diyarbekirde alış-veriş olunan eşyâ-i mütenevvia ve sâire ile çeşitli esnâflara ait narh defteridir.*

**Hüküm 21:**

İş bu iki yüz elli altı senesi şehr-i Rebiü'l-evveli evâhirinde Diyarbekir'de bey' ve şira olunan eşyâ-i mütenevvia ve sâireye bâ-irâde-i hazreti kaymakam cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'iyle verilen narhın defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur (Mayıs sonları 1840).

Esnâf-ı Bakkalan
Revgan-ı Sâde: 1 kıyye 7 kuruş
Revgan-ı Kire: 1 kıyye 5 kuruş
Revgan-ı Zeyt: 1 kıyye 7 kuruş
'Asel: 1 kıyye Mumlu 3 kuruş, Eritmiş 2,5 krş
Yük Peyniri: 1 kıyye 2 kuruş
Eritmiş Peynir: 1 kıyye 2,5 kuruş
Kırmızı ve Kara Yüzüm: 1 kıyye 2 krş
Şeyhberteli Peyniri: 1 kıyye 1,75 krş
Hurma: 1 kıyye 4 kuruş
Pekmez: 1 kıyye 2 kuruş

Esnâf-ı Sabunciyan
Sabun: 1 kıyye 9 kuruş

Esnâf-ı Mimaran
A'lâ mimar ustası: yevmiye 10 kuruş
Mukassim: 7 kuruş
A'lâ sıvacı ve meremmetçi: 7 kuruş
Ednâ sıvacı ve meremmetçi: 5 kuruş
Etmekli ırgad: 1,5 kuruş

Etmeksiz ırgad: 2,5 kuruş
A'lâ Neccâr Ustası: yevmiye 9 kuruş
Evsât Neccâr Ustası: 7 kuruş
Ednâ Neccâr Ustası: 5 kuruş
Esnâf-ı Neccâran Narhı
Kapu tahtasından a'lâ silinmiş tabut: 35 kuruş
Silinmiş evsat tabut: 28 kuruş
Ednâ tabut: 20 kuruş
A'lâ teneşür …: 1 adet 25 kuruş
A'lâ naaş: 15 kuruş
Loğ ağacı: 1,5 kuruş
Kar kürkü: 3 kuruş
A'lâ kebir su küleği: 5,5 kuruş
Evsat su küleği: 3,5 kuruş
Edna su küleği: 2 kuruş
A'lâ kebir çortan: 2,5 kuruş
Evsat çortan: 1.25 kuruş
A'lâ çamur teknesi: 4 kuruş
Evsat çamur teknesi: 2,5 kuruş
Ednâ çamur teknesi: 1,5 kuruş
Musla(?): 1.75 kuruş
A'lâ kılıç ve sapan: 30 kuruş
Evsat kılınç ve sapan: 15 kuruş
Ednâ kılıç ve sapan: 12 kuruş
A'lâ boyunduruk: 4 kuruş
Evsât boyunduruk: 3 kuruş
Esnâf-ı Gazzazan Narhı
A'lâ şubab dikiş ipeği: 1 dirhem 36 para
A'lâ şubab kaytan: 1 dirhem 36 para
A'lâ şubab şerit: 1 zirâ' 36 paradır
A'lâ şubab ince kaytan: 1 top 2.75 krş
Halep mağzulesi kaytan: 1 dirhem 28 para
Şehir mağzulesi kaytan: 1 dirhem 24 para
A'lâ şubab döküm: 1 müd 2 para

Esnâf-ı Cüllâhanın ayru ve uzun tenbîhâtı
Kutnî zirâ: 8 kuruş
Abani kere: 14 kuruş
Aynalı kizi güzellik: (boş)
Altıparmak valideyni müşeyyidi a'lâ kizi:
Zirâ': 10,5 kuruş
Abani kere: 11 kuruş
Hafif kizi zirâ aynalı kizi
Zirâ': 10 kuruş
Abani kere: 10 kuruş
Beyazlı zirâ: 11,5 kuruş
Abani kere: 11 kuruş
İkili settan bezi: 11 kuruş
Abani kere: 10 kuruş
İkili şebtan bezi: Zirâ' 10 kuruş
Abani kere: 10 kuruş
Esnâf-ı Demürciyan
Çift demürü: 1 kıyye 9 kuruş
Kutub: 4,5 kuruş
Toka vesâirenin: 1 kıyye 10 kuruş
Nal: 1 kıyye 8,5 kuruş
Kara mıh: 1 kıyye 7 kuruş

Esnâf-ı Çilingiran

Bekeli boylu mıh: 1 kıyye 10 kuruş

Bekesüz boylu mıh: 1 kıyye 10 kuruş

Taht aletleri: 1 kıyye 10 kuruş

Zincir: 10 kıyye 11 kuruş

Esnâf-ı Bardakçıyan

Nakışlı kebir çıra: 1,5 kuruş

Nakışsız kebir çıra: 1 kuruş

Vasat çıra: 30 para

Güdün (?): 20 para

Nakışlı iki kollu kebir bardak: 20 para

Nakışsız iki kulplu kebir bardak: 15 para

Bir kulplu sağir bardak: 10 para

İbrik: 15 para

Behram Paşa tevengi: 1 akçe

Kebir bedri: 1 akçe

Bedri: 20 para

Frengi yüzdanesi (?): 6,5 kuruş

Zenbur tevengi: 10 para

Kebir su küpü: 12 akçe

Evsat su küpü: 8 akçe

Sağir su küpü: 5 akçe

Kebir taş bardak: 8 para

Sağir taş bardak: 4 para

Esnâf-ı Haffafan

A'lâ battal kırmızı çizme: 1 çifli 24 akçe

A'lâ evlâ orta kırmızı çizme: 1 çifti 20 akçe

A'lâ zergerdan (?) kırmızı çizme: 1 çift 16 akçe

Evsât evlâ orta kırmızı çizme: 1 çift 15 akçe

Evsat zergerdan (?) kırmızı çizme: 1 çifti 14 akçe

Ednâ battal kırmızı çizme: 1 çifti 15 akçe

Ednâ evlâ orta kırmızı çizme: 1 çift 14 akçe

Ednâ zergerdan kırmızı çizme: 1 çifti 17 akçe

İçi kösele a'lâ battal sarı pabuç: 1 çifti 7,5 akçe

İçi kösele a'lâ zergerdan sarı pabuç: 1 çifti 7 akçe

İçi kösele evsat battal sarı pabuç: 1 çifti 7 akçe

**[9ª]**

İçi kösele evsat-ı evlâ orta sarı pabuç: 1 çift 6 kuruş

İçi kösele evsat zergerdan (?) sarı pabuç: 1 çift 5,5 kuruş

İçi kösele ednâ battal sarı pabuç: 1 çift 6 kuruş

İçi kösele ednâ evlâ orta sarı pabuç: 1 çift 5 kuruş

İçi kösele ednâ zergerdan sarı pabuç: 1 çift 5 kuruş

A'lâ evlâ orta sarı çizme: 1 çift 13 krş

A'lâ zergerdan sarı çizme: 1 çift 12 krş

A'lâ orta … sarı çizme: 1 çift 11 krş

A’lâ rüzgâr paşalı pabuç: 1 çift 8,5 krş

A’lâ paşalı evlâ orta pabuç: 1 çift 7,5 krş

A’lâ zergerdan paşalı pabuç: 1 çift 6,5 krş

A’lâ paşalı orta ayak pabuç: 1 çift 5,5 krş

Evsat paşalı rüzgâr pabuç: 1 çift 7 krş

Evsat paşalı evlâ orta pabuç: 1 çift 6 krş

Paşalı zergerdan pabuç: 1 çift 5 krş

Evsat paşalı rüzgâr mesh: 1 çift 7,5 kuruş

A’lâ evlâ orta paşalı mesh: 1 çift 9 kuruş

A’lâ paşalı orta ayak mesh: 1 çift 4,5 krş

A’lâ paşalı zergerdan mesh: 1 çift 5 krş

Evsat paşalı rüzgâr mest: 1 çift 6,5 kuruş

A’lâ zergerdan çedik: 1 çift 9,5 kuruş

Evsat evlâ orta çedik: 1 çift 7,5 kuruş

Evsat zergerdan çedik: 1 çift 7 kuruş

A’lâ orta ayak çedik: 1 çift 7 kuruş

A’lâ evlâ orta serhadli mesh: 1 çift 8 krş

A’lâ yı evlâ orta yemeni: 1 çift 6,5 kuruş

A’lâ kırmızı rüzgârlı yemeni: 1 çift 11 krş

A’lâ kırmızı zergerdan yemeni: 1 çift 9 krş

A’lâ kırmızı evlâ orta yemeni: 1 çift 9,5 krş

Evsât kırmızı evlâ orta yemeni: 1 çift 8 krş

Evsât kırmızı zergerdan yemeni: 1 çift 7 krş

Evsât kırmızı orta ayak yemeni: 1 çift 6 krş

Ednâ kırmızı rüzgâr yemeni: 1 çift 8 krş

Ednâ kırmızı orta ayak yemeni: 1 çift 5,5 krş

Ednâ kırmızı rüzgâr yemeni: 1 çift 8 krş

Ednâ kırmızı zergerdan yemeni: 1 çift 6 krş

Ednâ kırmızı orta ayak yemeni: 1 çift 6 krş

Camus gönü a’lâ zergerdan yemeni: 1 çift 15,5 krş

Camus gönü evlâ orta a’lâ yemeni: 1 çift 14 krş

Camus gönü zergerdan a’lâ yemeni: 1 çift 12 krş

Camus gönü evsât ayak a’lâ yemeni: 1 çift 9 kuruş

Evsât camus gönü battal yemeni: 1 çift 13,5 kuruş

Evsât camus gönü rüzgâr rüzgâr yemeni: 1 çift 12,5 kuruş

Evsât camus gönü zergerdan yemeni: 1 çift 10 kuruş

Evsât camus gönü rüzgâr yemeni: 1 çift 12,5 kuruş
Evsât camus gönü orta ayak yemeni: 1 çift 9,5 kuruş
Ednâ camus gönü evlâ orta yemeni: 1 çift 10 kuruş
Ednâ evsât ayak camus gönü yemeni: 1 çift 7 kuruş
Ednâ orta kırmızı merkûb: 1 çift 8,5 kuruş
A'lâ zergerdan merkûb: 1 çift 7,5 kuruş
Esnâf-ı Debbeğân
A'lâ samur gönü beher batmanı: 55 krş
Evsât samur gönü beher batmanı: 45 krş
A'lâ kırmızı sahtiyân: 18 kuruş
Evsât sahtiyân: 12 kuruş
A'lâ sarı sahtiyân: 14 kuruş
Ednâ sarı sahtiyân: 12 kuruş
A'lâ beyaz büyük meşin: 4 kuruş
Evsât meşin: 3 kuruş
Ednâ meşin: 2 kuruş
Debbağ yünki beher batman: 20 kuruş
A'lâ keçi kılı batmanı: 12 kuruş
Esnâf-ı Nalciyan
Esb nalkim: 1 adet 8,5 kuruş
Katır nalkim: 1 adet 7,5 kuruş
Merkeb nalkim: 1 adet 5 kuruş

Esnâf-ı Çulcuyan
A'lâ bâr-gîr kayarı: 12 kuruş
A'lâ katır kayarı: 10 kuruş
Merkeb halebi kayarı: 7,5 kuruş
Evsât cebel kayarı: 8 kuruş

**[9$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 22:***

*Elli beş senesi Cemâziye'l-evvelinin başından (M. 13 Temmuz 1839) elli altı senesi Muharrem ayının sonuna kadar (M. 3 Nisan 1840) dokuz ay zarfında vilâyet masârifâtı kirahâne, nüfûs nâzırı, jurnal kâtibi aylıkları ve asâkir-i muntazamanın ikâmet eyledikleri mahallerin masârifâtı hesâb olunarak üç yük 50774 kuruş olup Diyarbekire bağlı kazâ, nâhiye köy ve şehir esnâfına tevzî' ve taksîm olunan miktar hakkındadır.*

**Hüküm 22:**

Elli beş senesi Cemâziye'l-evveli gurresinden iş bu elli altı senesi Muharremi ğayetine kadar dokuz mâh zarfında vuku' bulan masârifât-ı vilâyet ve kirahâne masârıfı ve nüfûs nâzırı ve jurnal kâtibi mâhiyyeleri ve asâkiri muntazama ikâme eyledikleri mahallerin masârıfı ve masârifât-ı sâire cümle ma'rifet-i şer'le muhâsebe olunarak cem'an üç yük elli bin yedi yüz yetmiş dört kuruşa bâliğ olup meblağ mezbûr Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehr esnâfına ta'dîl ve tesviye üzere a'lâ kadr-i-sihâm tevzî-i ve taksîm olundukta tevzî' mezkûrun şark garb kurâları hissesine isâbet eden on bin beş yüz yir miüç kuruş bir rub' üzerine yüz kuruş hizmet-i mübâşiriyye ve seksen kuruş harc-ı imza-yı defter ve altmış kuruş çeribaşiyye ve yirmi beş kuruş kâtibiyye ve yirmi kuruş harc-ı paşa ve on beş kuruş sarrâfiyye ki cem'an on bin sekiz yüz yirmi üç kuruş bir rub'a bâliğ olup meblağ-ı mezbûr zeylde mestûr şark ve garb kurâlarına tevzî' ve taksîm olunan defter ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâil-i şehr-i Rebiü'l-ahir li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Haziran başı 1840).

Karye-i Çanakçı: 98,75 kuruş
Hacı İsa: 44 kuruş
Müderris: 44 kuruş
Kozan: 39 kuruş
Karye-i Satı Kendi: 278 kuruş
Karye-i Bozpınar: 53,50 kuruş
Karye-i Kızıl Mehmed: 83 kuruş
Karye-i Tillik: 44 kuruş
Karye-i Kürdgülü: 136,5 kuruş
Uruni: 58,5 kuruş
Haydarlı: 97,5 kuruş
Meşkürli: 29,5 kuruş
Baharlı: 161,50 kuruş
Demirhan: 161 kuruş
Kürd Aslanoğlu: 74 kuruş
Hanbazar: 92,50 kuruş
Kehfnecar: 212 kuruş
Hüseynik: 19,50 kuruş
Seferli: 44 kuruş
İshaklı: 117 (127) (?) kuruş
Kağıtlı: 73 kuruş
Harabe-i Kengerli: 5 kuruş
…(silinmiş)
Dayılı: 14,5 kuruş
Zoğzunç: 200 kuruş
Tavuklu: 74 kuruş
Zeynikan-ı Kebir: 54 kuruş
Zeynikan-ı Sağir: 49 kuruş
Kendeş: 49 kuruş
Derviş Hüseyin: 244 kuruş
Yenice: 122 kuruş
Postaoğlu: 29 kuruş

Çermuk: 10 kuruş
Kürd Köseli: 34 kuruş
Hendeseli: 44 kuruş
Yarımca: 141 kuruş
Tüverekli: 73 kuruş
Şinikli Ali: …
Pir Hüseyin: 83 kuruş
Mezra: 39 kuruş
Çarkapınar Sağir: 58,5 kuruş
Çarkapınar Kebir: 73 kuruş
Kâni Sipi: 102,5 kuruş
Saçanad (?): 44 kuruş
Abbas Harâbesi: 44 kuruş
Büyük Ağviran: 178 kuruş
Küçük Ağviran: 97,5 kuruş
Kengerli: 34 kuruş
Yağmurlu: 24,5 kuruş
Hacı Osman: 19,5 kuruş
Bilikad: 19,5 kuruş
Cernik/Cirnik:54 kuruş
Ağşat: 11,5 kuruş
Gözer'irad: 63,5 kuruş
Kavşad (?): 24,5 kuruş
Arailan(?): 102,5 kuruş
Bakevsi: 73 kuruş
Sumaki: 102 kuruş
Müslim Kadıkendi: 229 kuruş
Şarabi: 107 kuruş
Zimmî Kadıkendi: 153 kuruş
Babaci: 39 kuruş
Karakoç: 34 kuruş
Matran: 63,5 kuruş
Bicâr …: 29,5 kuruş
Arab Aslanoğlu: 68 kuruş
Telalo: 258 kuruş
Sa'dî: 97,5 kuruş
Kıtırbîl: 414,5 kuruş
Batrik: 88 kuruş
Beşrik: 14,5 kuruş
Ali Bardak: 39 kuruş 73 …
Zeko: 13 kuruş
Belli: 146 kuruş
Kabasakal: 19,5 kuruş
Karabaş: 268 kuruş
Erincil: 19,5 kuruş

6535 Şark Kurâlarına isâbet eden altı bin beş yüz otuz beş kuruştur.

<u>Garb Kurâları</u>

Peyas: 102,5 kuruş
İğya-i Zımmî: 190 kuruş
Hüseynik: 180 kuruş
Ayneto: 117 kuruş
Fare: 131,5 kuruş
Deyrmeşe: 29 kuruş
Harabbeyan (?): 49 kuruş
Hashavar: 67 kuruş
Gürzü: 14,5 kuruş
Karye-i Cankatran: 58,5 kuruş
Cebbare ve Telulik: 50 kuruş
Balıkviran: 68 kuruş
Haruni: 84 kuruş
Çelikan: 225 kuruş

Saclı: 58,5 kuruş
Kabacık: 58,5 kuruş
Hamrani: 44 kuruş
Kozcık: 100 kuruş
Alipınar: 49 kuruş
Kerik/Girik (?): 10 kuruş
Çaruği: 166 kuruş
Siyâk (?): 73 kuruş
Harezmi: 68 kuruş
Kâni Sipi: 39 kuruş
Selman: 12 kuruş
Kancuğaz: 14,5 kuruş
Kırkat: 92,5 kuruş
Kazıktepe: 54 kuruş
Belhiyan: 29 kuruş
Domat: 14,5 kuruş
Derşor: 19,5 kuruş
Mezra: 102,5 kuruş
Yukarı Gözlü: 49,5 kuruş
Aşağı Gözlü Harâbe: 10 kuruş
Serimi: 90 kuruş
Külbiran: 26 kuruş
Zoğa: 87,5 kuruş
Kode: 104,5 kuruş
Kürd Yenice: 13,5 kuruş
Kabahıdır: 68 kuruş
Beko: 24,5 kuruş
Balluce: 15 kuruş
Harblı: 122 kuruş
Kankırt: 92,5 kuruş
Çöllü: 87,5 kuruş
İmam ‘Akil: 58,5 kuruş
Mubareki: 49 kuruş
Arab Yenice: 112,5 kuruş
Molla Aliler: 39 kuruş
…: 39 kuruş
…: 24 kuruş
…: 29 kuruş
Melkeş: 19,5 kuruş
Hatuni: 34 kuruş
Asi: 24,5 kuruş
Şeyh Çoban: 53,5 kuruş
Gürco: 53,5 kuruş
Amû Sünbül: 24,5 kuruş
Bercik/Bircik: 44 kuruş
Boztepe: 63,5 kuruş
Lekos (?): 142 kuruş
Gühan: 63,5 kuruş
Çelikhan:45 kuruş
Arabbeyan: 25 kuruş
Karye –i Şemikan (?): 35 kuruş
Karye- i Haydik (?): 65 kuruş
Karye-i Sünneti: 35 kuruş
Gürtepe: 15 kuruş
Kalyan: 15 kuruş

Garb kurâlarına isâbet eden dört bin iki yüz seksen sekiz kuruş bir rub’ dur: 4288,25

Şark kurâlarına isâbet eden altı bin beş yüz otuz beş kuruştur: 6535

Yalnız on bin sekiz yüz yirmi üç kuruş bir rub’dur: 10823,25

**[10ª]**

***Hüküm Özeti 23:***

*Bağdat'tan Diyarbekir'e tüccâr malıdır diyerek tevkif olunan ve 92 numara ile nişân olunup Sallu ala Muhammed mührüyle mühürlenmiş olan emânet Ankara müşîri Davud Paşa'nın ailesine ait olduğu Diyarbekir Kaymakamı İsmail Paşa'ya bildirilip Gümrük Emini Hacı İsmail Ağa ve Gümrük Mübâşirine irâde-i seniyye üzerine resm-i gümrük alınmayıp mühürleri kırılmayarak emânetin me'mûr Ahmed Ağa'ya teslim edilmesi hakkındadır.*

**Hüküm 23:**

Ma'rûz-ı dâî' devâm-ı ömr ve Devlet-i Aliyyeleridir.

Bundan akdem Bağdat cânibinden gelüben tüccâr malıdır diyerek Diyarbekir gümrüğünde tevkif olunan doksan iki rakamıyla nişâne olunmuş ve sekiz mahallinden Sallu a'lâ Muhammed mühriyle temhîr kılınmış olan emânet Ankara Müşîri devletlü Davud Paşa hazretlerinin harem-i muhteremelerinin olduğu Dersim Gümrüğü mütâlebe olunması ve lede-t-tahkîk nişânlar zuhûr ettiği halde kimlerin ma'rifetiyle tevkif olunmuş ise ol kimesneler bâ-isticlâb gümrük hademeleri ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile paşa-i müşârün ileyh hazretleri tarafından emânet-i mezbûrun kabzına me'mûra huzur-ı şer'îde teslim olunmasına ve sicil-i muhâfaza ve gümrük defterlerine kayd olunması husûslarını hâvî asâkir-i mansûre mîr livâsı ve sa'd ihtidası Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı atufetlu İsmail Paşa hazretlerine hitâben bu def'a şeref vürûd eden emirnâme-i devletleri bi'l-üsûl irâde-i seniyyeleri üzere Gümrük Emini sa'adetlü Hacı İsmail Ağa ve hademe-i gümrük mübâşir hem meclis-i şer'e bi'l-isticlâb merkûmenin huzurunda ma'rifet-i şer' ile emânet-i mezbûrdan emniyeti tarafından resm-i gümrük mütâlebe olunmayarak ve mühür ve nişânları mutâbık olup mühürlerine kesr îrâs etmeyerek müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri tarafından emânet-i mezbûrenin kabzına me'mûr Ahmed Ağaya meclis-i şer'îde emânet-i mezbûre teslim olunub merkûm Ahmed Ağa dahi emânet-i mezbûrı kabz eylediği huzur-ı nûr-ı âsafânelerine arz ve i'lâm olundu. Baki emr ü fermân hazreti veliyyü'l-emrindir. Hurrire fî evâil-i şehr-i Rebiü'l-ahir li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (30 Haziran 1840).

***Hüküm Özeti 24:***

*Amid, Ergani, Çüngüş, Siverek kazâlarında nakibü'l-eşraf kaymakamı olan Şeyhzade es-Seyyid Mustafa Ağa 1256 senesi Rebiü'l-evveli başında (3 Mayıs 1840) kadılar ve kaymakam senetlerinin tesbît ve alâmeti hâzırlayanları yasaklayıp seyitlerden tevcîh ve arûsiye vb. nâm ile akçe alınmaması.*

**Hüküm 24:**

Kıdvetü's-sâdâti'l-kirâm Amid ve Ergani ve Çüngüş ve Siverek kazâlarında kaymakamımız olan Şeyhzâde es-Seyyid Mustafa Ağa dâme şerrefehu siyâdete gıbbe't-tahiyyetü'l-vâfiye inhâ olunur ki kazâha-yı mezbûrunun kaymakamı en-nikabetü'l-eşrâf hizmet-i şerîfesini iş bu bin iki yüz elli altı senesi şehr-i Rebiü'l-evveli gurresinden cenâb-ı mürüvvetmeâblarının uhde-i liyâkatına ihâle olsun gerekdir ki sâdât-ı kirâma tevkîr ve ihtirâm edüp kuzât ve kaymakam senetlerin tesbît ve izhâr-ı alâmet-i hâzıra edenleri men' ve def' ve siz dahi kimseye alâmet-i hat vaz'ından haşyet ve iddiayı siyasadan onları tarafımıza havâleye mübâderet ile işbu emânet-i kübrâda iffet (?) ve istikamet eyleyüb sâdât-ı kirâmdan tevcîh ve arûsiye ve … -ı sâire-i nâ-merdiye nâmı ile bâ-akçelerin almayub ve aldurmayub siyânet-i ırz ve mallarına sa'y ve ikdâm vaz'ında şevketlu mehâbetlu kudretlu kerametlu pâdişâh-ı alem-penah hazretlerine isticlâb-ı alâmât-ı hayriyyeye ihtimâm ve her bir emirde şer'-i şerîfe imtisâl tam eyleyerek mazhar-ı şefa'at-ı hazreti seyyidül enâm 'aleyh ve ileyhi efdalü't-tahiyyeh(?). Vesselam olasınız.

Abdurrahim el Huseyni el fakir Muslim Mollazade en-nakib ale'l-eşrâf.

**[11ª]**

***Hüküm Özeti 25:***

*Diyarbekirde asâkir-i muazzama için dâhil-i Sur'da Gavur Meydanı ta'bîr olan mahalde İçkale içinde iki tabur kışlak için masrafları defterde rakamlarla belirtilip Diyarbekir Kaymakamı İsmail Paşa tarafından râyic defterine göre alınmasıyla ilgili defter olup esnâf ve çalışanların râyicleri defterde belirtilmiştir.*

**Hüküm 25:**

Medine-i Diyarbekir'de bulunan asâkir-i muazzama-i şâhâne için medine-i mezkûrda dâhil-i surda Gavur Meydanı ta'bîr olunan mahalle ayası alaylık ve İç Kale derûnuna dahil iki taburı hâvî kışlak-ı hümâyûnlar tasmîm ve fevkânî olmak üzere resimleri ihrâç ve mikdâr-ı masârifları beyân için zeyli defterde terkim olunan fîâtları vechiyle eşyâ-i lâzimesi hala Diyarbekir kaymakamı atufetlu İsmail Paşa hazretleri ma'rifet-i şer'iyle vakt-i râyicleri tahkîk olunan defterdir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâhir-i şehr-i Rebiü'l-ahir li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Haziran sonları 1840).

Tüccâr Yevmiyesi
Neferen 1:
A'lâ: 10 kuruş
Evsât: 7,5 kuruş
Ednâ: 5 kuruş

Taşçı Yevmiyesi ve Dıvarcı
Neferen 1 yevmiye:
A'lâ: 10 kuruş
Evsât: 7,5 kuruş
Ednâ: 5 kuruş

Barut ile Taş kırımı Yevmiyesi
Neferen 1:
A'lâ: 10 kuruş
Evsât: 7,5 kuruş
Ednâ: 5 kuruş
Beheri
Tûlen Adet: 6
Sıvacı Yevmiyesi:
A'lâ: 7,5 kuruş
Ednâ: 5 kuruş

Irğat Yevmiyesi
Neferen 1
Ma'a-nan 2 kuruş

Sütun ve kiriş için ağaç
Kıtaât 1 adet: 30 kuruş

Taban/Tabâk Ağacı
1 Adet: 20 kuruş

Mutallak(?) Ağaç
1 Adet: 8 kuruş

Peştuvanlık(?) Ağaç
1 Adet: 2,5 kuruş
Tûlen: 5 kuruş

Kebir mismâr
1 kıyye 24 para 8 kuruş

Kuyumcu

1 kıyye 56 para 8 kuruş

Pencere mismârı
1 kıyye 100 para 8 kuruş

Pencere rezesi
1 çift: Fîât 65

Kapu rezesi
1 çift
200 …
240 ...

Ökçe ... 1 adet

Kapı halkası
1 çift: 45 para

Sağir halka
1 çift: 20 para

Karga burnu
1 adet: 35 para

Hatıl(?) mismârı
1 kıyye 22 para 8 kuruş

Temur ham
1 kıyye: 0,25
32,25 kuruş

Kömür

1 kıyye: 6 para

Demürcü yevmiyesi
1 nefer:
Evlâ: 5 kuruş
Ednâ: 2.25 kuruş

Ağaç kürek
1 adet: 1,25 kuruş

Hattab çek
1 adet 13 kuruş

Kapuluk tahta
1 adet: 7,5 kuruş
…

Tûlen
…
…
…

Döşeme ve tavan tahtası
1 adet: 2 kuruş
Tûlen 2 kuruş

...: 6 kuruş

Toprak torbası
1 adet: 5 kuruş

Kireç kantârı

1 adet: 5 kuruş

Bir zirâ' sathında kaba somluk taşın ihrâciyesi
1 …: 60 kuruş

Su tulumu
1 adet: 8 kuruş

**[11$^{b}$]**

Barut-ı siyah
1 kıyye: 10 kuruş

Kurşun
1 kıyye: 5 kuruş

Saman
Kıyye 1 kuruş para(?)

Beziryağı
1 kıyye: 7 kuruş

Bir nefer taşçının yevmiyesi yontuğu taş
Çift 12
…
5 kuruş

Su yolu künkü (?)
1 adet: 2 kuruş
Tûlen: çift 8

Taş çeki
1 adet
88 …
14 para

Penye(?)
1 kıyye: 4 kuruş
Merkeb yevmiyesi
2 kuruş
…

Kazma
1 adet: 8 kuruş

Caba(?)
1 adet: 8 kuruş

Kum sefer merkeb yevmiye
54 kuruş (?)

Beher yükü
20 para

**[12ª]**

***Hüküm Özeti 26:***

*Diyarbekir müşîri Sadullah Paşa, kadı hâkim, müşîr ve nâiblere gönderilmiş buyuruldu olup altın ve gümüş fiyatları ile bu alandaki sahtekârlıkların önlenmesine dairdir.*

**Hüküm 26:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem müdebbiri umûrü'l-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyan-ı devletü ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-saâdeti ve'l-iclâl el-mahfûf bisunuf-i avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ halu mülhakatıyla Diyarbekir Müşîri vezirim Sadullah Paşa edamallahu teâlâ iclalehu ve mefahirü'l-kudât ve'l-hükkam ma'âdinü'l-fedâil ve'l-kelâm müşîr-i müşârün-ileyhin zîr-i idâresinde kâin mahallerin kuzât ve nüvvâbı zîde fazluhum ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri zîde kadruhum tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Beyândan müstağni olduğu üzere râyic nukud maddesi kâffe-i muâmelâtın üss-ü esası mesâbesinde olan … bu husûsâ ale'd-devâm nezâret ve ihtimâm ile bi'l-cümle tebaa ve tüccârın hasârdan ve muâmelât fesâddan vikaye ve muhâfazası ve sâilenin istikmâli zımnında nakısü'l-vezn altun ile nukud-ı sâirenin fiât-ı mukarreresinden ziyâdeye alınub verilmemesi ve eyâdî-i nâsda bulunan atik ecnâs altun ve sâir zer ve sîmi fiât-ı muayyenesi ile cânib-i darbhâne-i âmiremden me'mûr ve mübâyaacılara teslim kılınması husûsları şimdiye değin bi'd-defâât lâzım gelenlere tenbîh ve te'kîd olunmuş ise de me'murin taraflarından bi'd-def'a merâm-ı nezâret ve iltizâm olunamamasından ve istikrâr-ı fiât maddesinden olan muhassenât her mahalde lâyıkıyla bilinememesinden dolayı el-hâleti hazihi o makule tedavülü memnû' olan meskûkât ile nakisü'l-vezn altun yine bi'l-hesâb teâmül olunmakta ve bazı tüccâr ve erbâb-ı ihtikâr ecnâs-ı altunun etrâflarını kat' ve derûnu zımba ile delerek fiâtı … ile düşürerek bu cihetlerle tamü'l-vezn altun nâdir bulunmakta olduğundan bi-tevfîk-i Teâlâ te'sîs ve icrâ' olunan Tanzîmât-ı Hayriyye vezniyyât müstahsene-i mülkiyye ilâve bu husûsun dahi sâye-i şevket-vâye-i cihandâranemde ferd-i âferîdeye bir gûna rahne ve hasâr vuku' bulmayacak sûretle bir nizâm-ı mehasin intizâm tahtına

idhalıyla şu fesâdın külliyen def'i ve ref'-i esbâbının istihsâli vâcibât-ı umûr-ı mülkiyye ve şerâit-i müstakille nizâmât-ı cedîdeden olmaktan nâşi husûs-ı mezkûrun icrâ-yı iktizâsı müteallik olan irâde-i aliyyem mûcebince darbhâne-i âmirem me'mûrları beynlerinde müzâkere ve ecnâsı meskûkât-ı atikanın fiât-ı kadîmesine âmme-i tebaa ve reâyâyâyı saltanat-ı seniyyem haklarında bi-dirîğ ve erzân buyurulmakta olan meram ve eşfâk-ı seniyyeme ilâve ile fiât-ı cedîdesinin defteri tab' ve temessül ve her bir mahalle ellişer kıt'a nüshası …… ve tensîb kılınmış olduğundan fî-mâ ba'd o makule atik ecnâsı altun ve sâir zer ve sîm bey' ve şirâda alunub verilmeyüb ma'a-zam takdîr olunan iş bu fiât ile cânib-i darb-hâne-i âmiremden mübâyaa olunmak ve eğer erbâb-ı ihtikârdan ecnâsı memnûa-i mezkûre yine alub virenler me'mûrîn-i devlet-i aliyyem ma'rifetiyle ele geçerler ise hıfzan li'n-nizâm kat'a iğmâz ve müsâmaha olunmayarak bu misüllüler haklarında mücâzât-ı şedîde ve te'dîbât-ı lâyıka bâ te'hîr icrâ kılınmak ve taşra memleketlerinden ve gerek Dersaâdetim derûnundan hazâin-i şâhâneme gelecek kâffe-i icnâs ve nukud-ı sâirenin hîn-i ta'dâdında me'mûrlar tarafına kemâl-i dikkat olunub içlerinde kalb ve züyûf şeyler zuhûr eylediği halde kangı (?) cinsten olur ise olsun heman vasatında kat' ve şikest ashâbına verilmek ve der-i aliyyemde ve memâlik-i mahrûse-i şâhânem'de bulunan memdûha-i altuniyle sâir kâffe-i ecnâs altunun etrâfı kesilmiş ve zınba ile delinmiş olanlarının vezinleri noksân olduğundan **[12$^{b}$]** bunların dahi ele geçdikçe nısıflarına kadar kat'iyle Dersaâdetimde olduğu halde heman Darbhâne-i âmireme gönderilüb ve taşrada bulunduğu taktirde dahi Tanzîmât-ı Hayriyyeleri icrâ olunan yerlerde muhassılin (?) taraflarına ve henüz müstesnâ bulunan mahallerde dahi darbhâne-i âmirem me'mûr mübâyaacılara verilüp beher dirheminin fiât-ı mukarreresiyle îcâb eden bedeli muhassılin-i (?) mûmâ-ileyhim ve zikr olunan mübâyaacılar câniblerinden tütün ashâbına te'diye ve i'tâ olunmak iş bu memdûhiyye altunlarıyla eksik ve delik ve kesik olanları müddet-i galile zarfında toplanup cânib-i Darbhâne-i Âmireme teslim olunması lâzimeden olduğundan bunların dahi fiât-ı mahsûsasıyla az vakit içinde darbhâne-i âmirem'e irsâl olunmak üzere vüsûl-ı emr-i âlîşanımdan nihâyet iki mâha kadar bulunduğu yerlerde muhassilin-i mûmâ-ileyhim ve mübâyaacılara i'ta kılınmak ve taşra mahallerde delik ve züyûf olarak kesilüp değeriyle mübâyaa olunacak altun emvâl-ı mîrîyeye te'diyesi için muhassıllar taraflarından gelen veyahut rızâsıyla ashâbı tarafından verilen

akçeye mahsûs olup yoksa çoluk ve çocuk yaşlarında nisâ tâifesi boyunlarda ve ashâbı yedlerinde bulunan herkesin kendü malı olacağına ve zararına dahi olduktan sonra nasıl ister ise öylece tasarruf ideceğine nazaran bu makule altun ashâbına kendüleri getürüb vermedikçe taarruz olunmamak ve birde taşralarda bu misillü meskûkât kat'ı fakat muhassıllara mahsûs olmak husûsları nizâm-ı müstahseneye … husûsât-ı muharrer Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyemde dahi dermiyân ve mütâlaa olunarak cümle tarafından tasvîb ve tensîb olunmuş ve ol vecîhle icâbının icrâ'sı husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem taallukuyla ol bâbda şeref-rîz sünûh ve sudûr olan emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûna şehriyaranem mûcebince tenbîhât-ı husûsiyye-i hâvi Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemde kâin diğer mahallere dahi başka başka evâmir-i celile-i mülûkânem takdîr ve … Dersaâdetimde lâzım gelenlere mahsûs buyuruldular ve düvel-i mütehâbe sefâretlerine dahi müzekkire-i resmiyeler tastîr ve tahrîriyle keyfiyyet hâli icâbına göre beyân ve inbâ' kılınmış olmağla siz ki müşîr-i müşâr ve kuzât ve nüvvâb vesâir mûmâ-ileyhimsiz vüsûl-ı fermân-ı celilü'l-ünvanımda siz dahi keyfiyyeti zîr-i idârenizde kâin kazâlar ahâlîsine ilan ve tefehhüm … ol taraflarda eyâdî-i nâsda bulunan atik ecnâs-ı meskukât ve sâire bundan böyle esnayı bey' ve şirâda alınub verilmeyüb teslimi mersûle-i mezkûreden beyân olunan fîât ile Darbhâne-i âmiremde irsâl olunmak üzere oltaraflarda mübâyaacıya verilmesi ve zınba ile delinmiş altun ele geçibde hîn-i vezninde noksân gelür ise ber-vech-i meşrûh vasatından kat' ve şikest olunarak kalb ve züyûf olanları ashâbına red ve i'tâ' vezinleri noksân olanların darbhâne-i âmirem için mübâyaasıyla îcâb eden bedelâtı fîât-ı mukarreresi vecîhle te'diye ve ifâ kılınması ve minvâl-ı muharrer üzere çoluk ve çocuk yaşlarında ve nisâ tâifesi boyunlarda ve ashâbı yedlerinde olupda kendü rızâ ve ihtiyârıyla getirüp vermeyenler ve zararına razı olanlar istedikleri gibi tasarruf edeceklerinden o misüllilere taarruz olunmaması ve bu usûl ve nizâma bundan her bir tarafta kemâlıyla takayyüd ve ihtimâm olunub muğayiri vaz' ve hareket vuku'a gelmemesi esbâbı ve sâilinin istihsâl ve istikmâline cümleniz bi'l-ittifâk ikdâm ve sarf-ı makderet eylemeniz fermânım olmağın tenbîhen ve ihtimâmen Divan-ı Hümâyûnumdan mahsûsen iş bu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuştur. İmdi bu husûs bilâ te'hîr mikyâs olmayub vâcib-i i'tinâ umûr-ı mülkiyye olmağla nizâmât-ı mukarrere-i meşrûhunın daima ve müstemirren icrâ'sıyla tatarruk-ı halelden vikâyesi irâde-i kati-i mülûkânem muktezâsından idüği

ve muğayir-i vaz' ve hareket müstelzim-i vehamet ve nedâmet olacağı ma'lûmunuz oldukta ber-minvâl-ı **[13ª]** muharrer icrâ-yı emr ü fermân mülûkânemle ifâ-yı lâzime-i kâr-u kesb edüp ve dirâyete mezîd sa'y ve ğayret ve hilâfından tevkiî ve mübâadet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur. Buyuruldu. Fî sene 15 R 256 / 16 Haziran 1840.

***Hüküm Özeti 27:***

*Altun cinsleri olan Yıldız, Macar, Atik, Rûmî, Cedîd Rûmî, Fındık İstanbul Altunu, İspanya Altunu Mısır, Atik Sultan Mahmud, Sultan Mustafa Altunu, Atik Adli, Cedîd Adli, Rebia, Hayriyye, Lira ve Napolyon lovici(?) Portekiz Altunları, Bekir, Acem sikkeleri, Kesik Memdûhiyye, Direkli rubalık, Kuşlu Aslanlı, kad bevans Mora riyali, Fransız Riyali, İspanya Riyali, Bozibor'un sırma gümüş, Atik cedîd, yüzlük, ikilik tek kuruş parmak çarhlı ikilik, altmışlık zoltanın Ağrasa(?) parası, atik cihadiye, savans (?) ta'bîr olunan sikke atik Bağdut(?) kuruş ve yarımlığı, Cedîd Bağdat kuruş ikiliği, suluk ta'bîr olunan Fransız parası, Ragoza sikkesinin beher dirhemlerinin kuruş akçe cinsinden tesbît olunan fiât listeleridir.*

***Hüküm 27:***

Bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne bu def'a verilen nizâm-ı müstahsen üzere zikr-i âti ecnâs altuna ve beyaz akçenin fiâtları mübeyyin defterdir.

Yaldız ve Macar altununun beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 45 Akçe: 45
Kırk beş kuruş, kırk beş akçedir.

Atik Rûmî altunun beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 43 Akçe: 60
Kırk üç kuruş altmış akçedir.

Cedîd Rûmî altunun beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 36 Akçe: 45

Otuz altı kuruş kırk beş akçedir.

Fındık ve İstanbul altunı ve rubaların beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 36 Akçe: 45
Otuzaltı kuruş ve kırk beş akçedir.

İspanya altunun beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 39 Akçe: 15
Otuz dokuz kuruş on beş akçedir.

Ecnâs (?) Mısır altunı veya diyetlik (?) ... beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 30 Akçe: 30
Otuz kuruş otuz akçedir.

Atik Sultan Mahmud ve Sultan Mustafa Han altunlarıyla serfin(?) altunlarının beher dirhemi
1 dirhem 41 kuruş
Kırk bir kuruşdur

Atik Adli altunun beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 37 Akçe: 90
Otuz yedi kuruş doksan akçedir.

Cedîd Adli altunun beher dirhemi
1 dirhem 34 kuruş
Otuz dört kuruşdur.

Adli rebialarının beher dirhemi
1 dirhem 34 kuruş
Otuz dört kuruşdur.

Hayriyye altunun beher dirhemi

1 dirhem 39 kuruş 75 akçe
Otuz dokuz kuruş yetmiş beş akçedir

Lira ve Napolyon ve Loviçi ve Portekiz ta'bîr olunan altunlarının beher dirhemi
1 dirhem 41 kuruş 41 kuruşdur.

Bekir … hâlis kadem altunı ve … altunlarının beher dirhemi
1 dirhem 43 kuruş
Kırk üç kuruşdur.

Acem sikkesiyle temin (?) ta'bîr olunan altunun beher dirhemi
1 dirhem 44 kuruş
Kırk dört kuruşdur

Kezâlik acem sikkesiyle … ta'bîr olunan altunun beher dirhemi
1 dirhem 42 kuruş 60 akçe
Kırkiki kuruş altmış akçedir

Kesik memdûhiyye Altunun beher dirhemi
1 dirhem 39 kuruş
Otuz dokuz kuruş
**[13$^{b}$]**
Direkli rubalık beher adedi
10 dirhem 22 kuruş 60 akçe
Yirmi iki kuruş altmış akçedir
Kuşlu ve Aslanlı ve avadış enva-i cins rubalık beher adedi
1 aded 22 kuruş 60 akçe
Yirmi iki kuruş altmış akçedir

Kad bevans yahud mand envaı cins düvel sikkelerinin beher adedi
1 aded 16 kuruş 60 akçe
Onaltı kuruş altmış akçedir

Beheri yedi dirhem Mora riyalinin beheri adedi
1 aded 18 kuruş 90 akçe
On sekiz kuruş doksan akçedir.

Beheri yedi dirhem on iki kırat
Kıratda ta'bîr olunan Fransız riyalinin beher adedi
1 aded 20 kuruş 30 akçe
Yirmi kuruş otuz akçedir

Beheri dirhem
Beheri dirhem on iki kırat kabdan ta'bîr olunan ispanya riyali çarikinin beher adedi
1 aded 4 kuruş 15 akçe
Dört kuruş on beş akçedir

Bozi'barında sırma gümüş ta'bîr olunan külçe sîm ile sâir evâni sîmin beher dirhemi hâlisi
1 dirhem 2 kuruş 96 akçedir
İki kuruş doksan altı akçedir

Kezâlik bazı yaldızlı evâni sîmden bi'l-ikraz zuhûr eden altunun beher dirhemi
1 dirhem 60 kuruş
Kırk kuruşdur (?)

Atik ve cedîd yüzlük ve ikilik ve tek kuruş ve parmak ve çarhlı ikilik ve altmışlık ve zoltanın beher dirhemi
Dirhem: 1 Kuruş: 1 Akçe: 30
Bir kuruş otuz akçedir

… Ağrosa/Ağrosha(?) parasının beher dirhemi
1 dirhem 93 akçe
Doksan üç akçedir

Atik cihadiyenin beher dirhemi
1 dirhem 2 kuruş 15 akçe
İki kuruş on beş akçedir

Yirmi rakamlı savansın (?) … ta'bîr olan sikkenin beher dirhemi
1 dirhem 1 kuruş 75 akçe
Bir kuruş yetmiş beş akçedir

On rakamlı carik ta'bîr olunan diğer savansın (?) Sikkesinin beher dirhemi
1 dirhem 1 kuruş 45 akçe
Bir kuruş kırk beş akçedir

Def'a üç ve beş rakamlı savansın (?) sikkesinin beher dirhemi
1 dirhem kuruş 108 akçedir
Yüz sekiz akçedir

Atik Bağdat kuruş ve yarımlığın beher dirhemi
1 dirhem 2 kuruş 30 akçe
Bir kuruş otuz akçedir

Cedîd Bağdat kuruş ve ikiliğin beher dirhemi
1 dirhem kuruş 116 akçe
Yüz on dört akçedir

Sa sağran (?) ta'bîr olunan beyaz ham (?) sikkesinin beher dirhemi
1 dirhem 2 kuruş 90 akçe
İki kuruş doksan akçedir

Kezâlik yanayan (?) … ta'bîr olunan beyaz ham (?) ... sikkesinin beher dirhemi
1 dirhem 2 kuruş 36 akçe
İki kuruş otuz altı akçedir

Suluk ta’bîr olunan esas Fransız parasının beher dirhemi
1 dirhem 1 kuruş 105 akçe
Bir kuruş yüz beş akçedir

Ragoza sikkesi altmışlığının beher dirhemi
1 dirhem 1 kuruş 66 akçe
1 kuruş altmış altı akçedir

**[14ª]**

***Hüküm Özeti 28:***

*Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı İsmail Paşa, nâib, nüvvâb, â’yân, mütesellim, voyvoda, bey, ağalar ve diğer görevlilere gönderilen buyuruldu olup altın ve gümüş fiyatlarının düzenlenmesi hakkındadır. Buyuruldu da altun ve gümüş alıp satanların fiâtının münâsib mikdâr zam ilave olunarak satmaları, ihtikârlardan altun ve gümüş alıp satanlara ağır cezalar verilmesi, zararına tasarruf eden veya boyunlarında altun takanlara ise dokunulmaması emredilmiştir.*

**Hüküm 28:**

Piyâde asâkir-i mansure-i hazreti şâhâne mîrlivâsı ve Diyarbekir Eyâlet-i kaymakamı saâdetlu necâbetlu İsmail Paşa hazretleri ve nâib-i fütüvvetlü efendi ve eyâlet-i mezkûrun hâvi olduğu kazâların nüvvâbı dirâyetlü efendiler voyvoda ve â’yân ve mütesellim ve zâbitleri izzetlü beyler ve ağalar ve vücûh-ı memleket ve bi’l-cümle iş erleri inhâ olunur ki: Bi tevfîki teâlâ bâis ve icrâ olunan Tanzîmât-ı Hayriyye ve tezelliyat-ı (?) müstahsene-i mülkiyye alâka-i kâffe-i muamelâtın üss-ü esâsı mesâbesinde olan râyic nukud madde-i lâzımü’l- … dahi sâye-i ihsânvâye-i hazreti pâdişâhânede karâr-ı âferîdeye bir gûna rîhte (?) ve hasâr vuku’ bulmayacak sûretle bir nizâm-ı mehasin-i ittisâm tahtına idhal olunması tasavvurât-ı hayriyyesiyle ihyâsı meskûkât-ı atikanın fiât-ı kadîmesine mikdâr-ı münâsibi mikdâr zam ve ilâve olunarak olvecîhle atik ecnâs altın ve sâir zer-u sîm bey’ ve şirâda alunub verilmeyüb ma’a-zam takdîr olunan fiât ile cânib-i darbhâne-i âmireden me’mûr mübâyaacılara

i'tâ olunması ve erbâb-ı ihtikârdan ecnâs-ı mütenevvia-yı mezkûreyi alub verenlerle geçerler ise hafzen linnizâm haklarında mücâzât-ı şedîde icrâ kılınması ve çoluk ve çocuk yaşlarında ve nisâ tabakasının boyunlarında ve ashâbı yedlerinde olup kendü rızâ ve ihtiyârlarıyla gönderüp vermiyenler ve zararına razı olanlar istedikleri gibi tasarruf edeceklerinden o misüllilere dokunulmaması bâbında bu def'a bir kıt'a fermân-ı celili'ş-şân ile bir kıt'a fîât pusulası şeref-vurûd etmiş ve birer kıt'a mümzî sûretleri ihrâç ve tarafınıza ba's ve inhâc kılınmış ve infâz-ı emr ve irâde-i seniyyeye dikkat cümleye vâcibe zimmet bulunmuş olduğundan imdi keyfiyyet-i lâzıme gelenlere ve kuzaha-i (?) merkûme zâbitlerine inhâ ve işâret ve ber-minvâl-i muharrer çoluk ve çocuk yaşlarında ve nisâ tâifesinin boyunlarında bulunup rızâlarıyla vermeyenler ve ashâb-ı yedlerinde olubda zararına razı olarak ihtiyâriyle i'tâ etmeyenlerden mâ-adâ bey' ve şirâda ecnâs-ı mezkûre alunub verilmeyub mezkûr sûret pusulada muharrer fîât üzere mübâyaacılara verilmiştir. Mübâderet ol vecîhle tefviz-i emr ü fermân-ı seniyye mübâderet eylemeniz bâbında tenbîhen ve ihtimâmen ber-mûceb-i emr-i ali iş bu buyuruldu tahrîr ve ile bâis ve tesyâr olunmuşdur. Bi mennihi Teâlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mantuk-ı emr-i ali ve ber-mûceb-i buyuruldu amel ve harekete himmet eyleyeler deyu buyuruldu. Fî sene 56 CA 5 / 15 Temmuz 1840.

***Hüküm Özeti 29:***

*Diyarbekir Eyâleti asâkir-i şâhâne mîrlivâsı İsmail Paşa ile burada görev yapan sair beyler, ağalar, ümerâ ve askerlere gönderilen buyuruldudur. Kayseriden hareket eden me'mûrların gittikleri yerlerde iyi karşılanması, asâkire yardımcı olunup memleketin eşkıya ve erâzil tasallutundan muhâfazası için tüm görevlilerin gereken dikkati ve çabayı göstermesi hakkındadır.*

**Hüküm 29:**

Diyarbekir Eyâleti'nin umûr-ı zabtiyyesine memûr-ı asâkir-i muntazama-i şâhâne mîrlivâ-yı mekârim ihtivâlarından atufetlu İsmail Paşa hazretleri ve şerîat-ı şiar eyâlet-i merkûme hakîmi faziletlu efendi zîde ilmuhu ve mezûn bi'l-iknâ

fezahetlu efendi zîde hakdahu bi'l-cümle ümerâ-i asâkir-i mülûkâne saâdetlu meveddetlü beyler ve ağalar vesâir zâbitân zîdet mefadehum ve kâffe-i vücûh-ı memleket ve â'yân-ı vilâyet ve erbâb-ı sancak ve iş erleri zîdet rüşduhum inhâ olunur ki işbu eyyâm-ı meymenet encâmda avâtıf-ı aliyye-i hazreti şâhâne ve avârıf-ı behiyye-i hüsrevâneden bu irâde-i seniyye müşîrlik rütbe-i refîasıyla Diyarbekir eyâleti müşîrliği ve maden-i hümâyûn emâneti Urfa ve Maraş eyâletleri inzimâmıyla uhde-i istihbalimize (?) ihâle ve ihsan-ı hümâyûn-ı mülûkâne buyurulmuş olmakdan nâşî yâveri tevfîk-i cenâb-ı bârî ve hüsn-i teveccühât-ı hazreti şehriyariyle iş bu Cemâziye'l-evvelinin günü Kayseriye'den hareket ve cânib-i me'mûrenize azimet olunduğu imdi sizler ki muhâtabun mûmâ-ileyhimsiz keyfiyyet ma'lûmlarınız oldukda inşaallahu teâlâ biz varıncaya kadar umûr-ı mehâmm-ı saltanat-ı seniyye ve sâir mesâlih-i muktaziye ve asâkiriyenin kemâ-hiye fukaha hüsn-i tesviye ve tensîka bi'l-ittifâk ihtimâm ve dikkat ve itimad yeniçeriye kemâlıyla gayret eyleyesiz vezaye-i saniü'l-bedâyi olan fukarâ ve berâyânın emn-i- … ve istirâhâtları esbâbının istihsâline ve ahâlî-i memleketin eşkıya **[14$^{b}$]** ve erâzil tasallutundan istihfâzına cümleniz taraflarından ğayret olunarak bu bâbda cümleden cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hazreti zıllullâhiye isticlâb ve davât-ı hayriyyeye mübâşeret eylemeniz bâbında ilan ve işâi (?) hâvi mülhakatıyla Diyarbekir Eyâleti müşîrliğinden işbu buyuruldu tahrîr ısdâr ve ile ba's ve tesyâr olunmuşdur. Bimennihi teâlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu amel ve hareket ve hilâfından ziyâde hazer ve mecânebet eylesüz deyu buyuruldu. Fî 3 CA sene 56 / 3 Temmuz 1840.

***Hüküm Özeti 30:***

*Amid kazâsında Hoca Ahmed Mahallesinde Hızır İlyas isimli Ermeni Kilisesi harâb olup mahalle halkı tarafından yaptırılması istendiği, buna binaen keşf yapıldığı ve ta'mîre ruhsat verildiği, Şeyhülislâm Müfti Mustafa Asım Efendi'nin oluru üzerine ise ta'mîrine müsâade olunduğu ve ta'mîrât masârifâtının alınarak müstelzim, â'yân, nâib ve görevlilere bunun bildirilmesi hakkındadır.*

**Hüküm 30:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid Nâibi Mevlana zîde ilmuhu ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akran ayân ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri zîde kadruhum tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki: Amid mahallatından Hoca Ahmed Mahallesinde vâki' Hızır İlyas Kilisesi demekle ma'rûf bir bâb Ermeni kilisesi mürûr-ı zaman ile müşrif-i harâb olarak ta'mîr husûsu mahalle-i merkûme reâyâsı tarafından niyâz ve istirhâm olunduğuna mebnî kilise-i mezkûr ma'rifet-i şer'le lede'l-keşşafü'l-mesâha tûlen otuz beş zîrâ üç parmak ve arzan yirmi beş buçuk zîrâ ve hizâsında bulunan eyvân tûlen dört zîrâ iki parmak ve kadden onüç zîrâ olub fi'l-hakika muhtâc-ı ta'mîr olduğundan bahisle vaz'-ı kadîm ve hey'et-i asliyesi üzere ta'mîr ve termîm ruhsatı hâvi emr-i şerîfim … mahallinden bâ i'lâm istid'â' kılınmış ve bi'l-fiil şeyhulislâm ve müftiyü'l-enâm olan Mekizâde alemü'l-ulemâ'il-müstahrin(?) efdalü'l-füdelâül mütevveri' Mevlana Mustafa Asım edamallahu Teâlâ fezailuhudan lede'l-istiftâ' bir karyede vâki' kilise-i kadîme harâb oldukda erbâb-ı hey'et-i asliyesine nesne ziyâde etmeksizin vaz'-ı kadîmi üzere ta'mîre kadir olurlar mı? El cevab; Olurlar deyu bir kıt'a fetevâyı-yı şerîf verilmiş olmakdan nâşî ber-muktezâyı mesâğ-i şer'-i heyet-i kadîmesi üzere ta'mîrine ruhsat-ı seniyye-i mülûkânem erzân kılınarak ol bâbda hatt-ı hümâyûn-ı merâhim-nümûn-ı (?) pâdişâhânem sahîfe-pirâ sudûr olmağla mantuk-ı münîfi verilen fetâvâyı şerîfe muktezâsı üzere amel olunmak fermânım olmağın ruhsatı mutazammın iş bu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr kılınmıştır. İmdi kilîsa-yı mezbûrân tûlen ve arzen ve kadde ve vüs'aten vaz'-ı kadîm ve heyet-i asliyesini bir karış ve bir parmak tecâvüz etmemek ber-vech-i mesâğ-i şer'-i ta'mîrine müsâ'ade-i aliyyem arz kılındığı ve bu vesile ile kilîsa-yı mezbûre vaz'-ı kadîminden ziyâde nesne âlâtına … ruhsat olunmak veyahut zımnında reâyâdan akçe alınmak lâzım gelur ise mütecâsir olanlar haklarında müstelzim ve vehamet olacağı sizki nâib ve â'yân ve sâir mûmâ-ileyhimsiz ma'lûmunuz oldukda ber-minvâl-ı muharrer amel ve hareket ve hilâfından tehâşî mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî evâhir-i şehr-i şaban-ı muazzama li-sene hamse ve hamsin ve mieteyn ve elf (5 Kasım 1839).

**[15ª]**

***Hüküm Özeti 31:***

*Amid nâibine gönderilmiştir. İstanbul ve tevâbî' Ermeni Patriği Ağadyos isimli rahibin takdîm ettiği arzuhalde, patriğe bağlı kilise ve manastırlara müdâhale olunmayacağına dair hatt-ı hümâyûn ve berâta rağmen Amid kazâsında Ermeni Surb Serkiz Kilisesine bazı insanlar tarafından teftiş adı altında düşmanlık yapılmakta olunduğu ve bu durumun önlenerek men' edilmesi emredilmiştir.*

**Hüküm 31:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid Nâibi Mevlana zîde ilmuhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: İstanbul ve tevâbii Ermeni Patriği Ağadyos- nâm rahibin südde-i saâdetime takdîm eylediği bir kıt'a memhûr arzuhalinde patrikliğine dâhil mahallerde kadîmden zabt ve tasarruflarında olan kilîsa ve manastırların ve ziyaretgahlarına ve kadîmden alâka ede geldiklerine ve bu ana değin … âtılalerin icrâ eylediklerine ehl-i örf tâifesi taraflarından ve âherden bi-vech müdâhale ve muâraza etdirilmemesi husûs-ı bâlâsına hatt-ı hümâyûn-ı şahâne ile müveşşah patrik-i mûmâ-ileyh yedine i'ta olunan berât-ı âlîşanımda münderic ve meşrûh iken patrikliğe dâhil Diyarbekir Kazâsında vâki' Ermeni milletine mahsûs Surb Serkiz Kilisesini mücerred celb-i mal sevdasıyla bazı kesân taraflarından teftiş eyleriz deyu teâdî ve rencîde olunmakta olduğu beyânıyla men'i bâbında emr-i şerîfim mesrûriyeti istid'â' etmeleriyle kuyûda lede'l-mürâcaa şurût-ı muharrere patrik-i mûmâ-ileyh yedine i'tâ olunan berât-ı âlîşanımda münderic ve mezkûr ve emsâlinde emr-i şerîfim verildiği mukayyed ve mestûr olmağla mûcebince amel olunmak fermânım olmağın imdi sen ki nâib-i mûmâ-ileyhsin keyfiyyet ma'lumun oldukda ber-minvâl-ı muharrer amel ve hareket ve muğayir-i şurût vaz'-ı tecvîz mübâadet olunmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn itâat-makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimad kılasız. Tahrîren fî evasıt-ı şehr-i Saferü'l-hayr li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Nisan sonları 1839).

***Hüküm Özeti 32:***

*İran tüccârının İstanbul'a gönderdiği emtia ve eşyânın resmi gümrükleri yolda satılmadıkça alınmaya, İran tüccârından Mardinos nâm bâzergânın ortağı tarafından gönderilen üç yüz altmış altı miskal inciden Diyarbekir gümrüğünde resm-i gümrük istenmesi cari anlaşmaya ters olduğundan İran elçisinin İstanbul Gümrük Eminine vermiş olduğu yazı Diyarbekir tezkiresinde Avakim nâm bazergandan 313 miskal inci yüz on kırat yakuttan 3260 kuruş almış olduğu beyân olunduğundan adı geçen resm-i gümrüğün geri verilmesi ve rencîde edilmemesi.*

**Hüküm 32:**

Kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid Nâibi Mevlana zîde ilmuhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Diyarbekir Gümrükçüsü zîde kadruhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki İran tüccârının dersaâdetime gönderdikleri emtia ve eşyânın resm-i gümrükleri dersaâdetimde alınmağına mebnî esnâ-yı rahda fürûht olunmadıkça eşyâyı vârideden rüsum-u gümrük mütâlebesesiyle rencîde olunmayub fakat kavî kefîle rabt olunmak nizâmından iken İran tüccârından Mardiros nâm bezerganın şerîki tarafından gönderilen üç yüz altmış altı miskâl incüden Diyarbekir Gümrüğünde resm-i gümrük mütâlebe ve ahz olunması hilâf-ı şurût olunduğu beyânıyla meblağ-ı mezbûrun istirdâdı beyânıyla emr-i şerîfim sudûriyeti (?) dersaâdetimde mukîm İran elçi-i mümtâz nâibi kıdvetü'l-emâcid ve'l-ayâna mirde (?) mes'ûd zîde mecdühû takrîr-i istidcâ edüp keyfiyyet a'zam-ı ricâl-ı devlet-i aliyyemden hala İstanbul Gümrüğü emini iftiharü'l-e'âlî ve'l-azm Muhammed … Bey dâme 'uluvvuhudan lede'l-isti'lâm bezirgân-ı mersûmun ibrâz eylediği iki kıt'a Diyarbekir tezkiresine nazaran fi'l-hakika ol-mikdâr inciden muğayir-i şurût üç bin altı yüz kuruş yine İran tüccârından Avakim nâm bezirganın dahi yedinde olan diğer bir kıt'a tezkire mûcebince üç yüz on üç miskal incileriyle yüz on kırat yakutundan üç bin iki yüz altmış kuruş ahz olunmuş olduğu tebeyyün etmiş ve bu makule dersaâdetime gelecek eşyâdan Diyarbekir gümrüğünde resm mütâlebesiyle tüccâr tâifesinin malları tevkif ile teâdî olunması şurût ve uhûdun hilâfı bulunmuş olduğu beyânıyla zikr olunan mebâliğinin mahallinden tamamen istirdâdı bâbında katiyyü'l-mukâl divan-ı hümâyûnumdan emr-i şerîfim ısdâr-ı muktedâ-yı maslahatdan idüğüni i'lâm etmekle i'lâmı mûcebince amel olunmak fermânım olmağın imdi zikr olunan

eşyâdan hilâf-ı şurût alınmış ol mikdâr rüsûm-ı gümrüğün ulemâ-yı hacegana tamamen ve kâmilen istirdâdı fî-mâ ba'd o makûl dersaâdetime gelmek üzere Diyarbekire tevârüd eden eşyâdan esnâ-yı rahda fürûht olmadıkça muğayir-i nizâm resm-i gümrük mütâlebesiyle İran tüccârına teâdî ve rencîde olunmamak irâde-i seniye-i mülûkânem muktezâsından idüği sizki nâib ve gümrük emini mûmâ-ileyhimsiz ma'lûmunuz olundukda ber-vech-i muharrer amel ve harekete mübâderet ve bundan böyle tüccâr-ı merkûme haklarında hilâf-ı şurût bir gûnâ(?) **[15$^{b}$]** hâlet vuku'uyla mazhar-ı mesuliyet olmakdan mücânebet olmak bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olunmuşdur. Buyurdum ki fî sene 256 Z 15 / 7 Şubat 1841.

**[16$^{a}$]**

***<u>Hüküm Özeti 33:</u>***

*Diyarbekir Eyâlet Kaymakamı Mîrlivâ İsmail Paşa, Diyarbekir nâibi ve bağlı kazâların nâibleri, voyvoda, mütesellim beyler, ağalar ve diğer görevlilere gönderilen bir buyuruldu olup Diyarbekir Eyâletinin müşîrliğinin Ankara Eyâleti müşîri Süleyman Paşa'ya verilmiş olduğu fakat Süleyman Paşa'nın Hekimhan'a varınca orada vefât olmasından dolayı, İstanbul'dan yeni bir müşîr gönderilmeside biraz vakte muhtâc olduğundan ahâlî ve fukarâya iyi davranıp muğayir-i hâl ve harekette bulunmaması hakkında buyuruldudur.*

**<u>Hüküm 33:</u>**

Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı mîrlivâ-yı sa'd-ı ihtivâ atufetlu İsmail Paşa hazretleri ve Diyarbekir nâibiyle eyâlet-i mezkûre hâvi olduğu kazâların nâibleri faziletlu efendiler voyvoda ve mütesellim ve zâbitleri izzetlu beyler ve ağalar ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri inhâ olunur ki: Beyândan azâde olduğu üzere mülhakatıyla Diyarbekir Eyâleti bundan mukaddemce Süleyman Paşa Hazretlerine ve Ankara Eyâleti uhde-i istihâlimize tevcîh ve ihsân-ı hümâyûn-ı hazreti cihândârî olarak müşîr-i müşârün-ileyhin bu tarafı teşrîflerinde ber-muktezâ-yı irâde-i seniyye tarafımızdan teslim ve tesellüm kaidesi bi'l-icrâ Ankara cânibine azimet eylememiz musammem iken hazreti hayyibi (?) zevâl şevket-meâb-ı a'zam ve

şehriyari İskender ... Efendimiz hazretlerini tûl-ı ömür ve şevket ile serîr-i şevket-semîr-i mülûkânelerinde müeyyed ve ber-karâr buyursun. Müşîr-i müşârün-ileyh nâ-mizâc olarak Hekimhan nâm merhaleyi teşrîflerinde tûl-ı emel mev'ûdıyla irtihâl-ı dar-ı bekâ etmiş olduğu tahakkuk eylemiş ve bu keyfiyyet müeddî nâtıkımız olmuş olup keyfiyyet der-âkib tarafımızdan reddolunmadan yazılmış olduğundan taraf-ı devlet-i aliyyeden bu havâlî bir müşîr-i fehhâm uhdesine tevcîh buyurulacağı derkâr ise de emr ve icrâ'sı ve nâib buyurulacağı zât-ı fehhâmın bu tarafa erişmesi biraz vakte muhtâc ve bu takdîrce irâde-i seniyyenin zuhûruna yani ta'yîn buyurularak müşîr-i fehhâmın teşrîflerine kadar kemâ-fi-s-sâbık ikâmetle zabt ve rabt-ı memleket daima ve idâre-i umûr-ı fukarâ emr-i ehemme i'tinâ ve matlûbât-ı seniyyenin istihsâline bu havâlîde bulunan cünûd-u muntazamanın idâre-i ta'yînâtına sa'y-ı vâfî eylemelerimiz vâcibeden ve iktizâ-yı irâde-i seniyye olduğu vâreste-i kayd-ı ihticâc olmaktan nâşi imdi siz ki mîrlivâ-i mûmâ-ileyhimizsiniz keyfiyyet ma'lûm hamiyyet-i lüzûmunuz oldukta bu bâbda sünûh ve zuhûr edecek irâde-i seniyyeye intizaren eyâlet-i mezkûrenin sâbıkı misüllü zabt ve idâresiyle muhâfaza ve himâyet-i ahâlî-i fukarâya bezl-i makderet ve matlûbât-ı seniyyenin istihsâlı ve asâkir-i muntazamaya ta'yinattan müzâyaka çektirilmeyerek ... idâreleri husûsuna dikkat ve siz ki muhâtaban-ı sâire mûmâ-ileyhimsiz. Sizler dahi ber-vech-i beyân amel ve hareketle eyâlet-i mezkûre ahâlî ve fukarâ ve aceze-i reâyâ ve berâyâsının işleri geri kalmaması ve himâyeleri kabz farîzasına ikdâm ve bezl-i kudret ve ednâ derecede muğayir-i hâl ve harekete mücâseretle taraf-ı saltanat-ı seniyyeden duçar-ı varta-i nedâmet olmaktan bi'l-vücûh ittika ve mübâadet eylemeniz bâbında tenbîhi hâvi işbu buyuruldu tahrîr ve ile tesyâr olmuştur. Vüsûlünde gerekdir ki ber-vech-i muharrer amel ve harekete ve hilâfından mücânebet eyleyesüz deyu. Fî 25 CA sene 56 / 25 Temmuz 1840.

**[16$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 34:***

*Diyarbekir ve Rakka Eyâletleri ve Maâdin-i Hümâyûn Emâneti, Maraş Eyâleti ilhâkı ile adı geçen yerlerin malî meselelerinin idâre etmesi için tayin edilen*

*Faik hüsn-i tesviye mülk ve milletin âsâyiş ve refâhı için çalışıp asâkir-i nizâmiyenin maâş ve ta'yînâtı için müşîr Süleyman Paşa me'mûr olup kanûn ve nizâmın dışında hareket edilmemesine dair.*

**Hüküm 34:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-alem müdebbiri umûr-ı cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyanü'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-sâadeti ve'l-iclâl el mahfûf bisunufu avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ Maraş ve Rakka Eyâletleri ve maâdin-i hümâyûnum emâneti ilhâkıyla Diyarbekir müşîri vezirim Süleyman Paşa edamallahu te'âlâ iclalehu ve iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekârim camiü'l-mefâhir ve'l-mekârim el-mahz bi-mezîd-i inâyetü'l-melikü'l-daim mütehayyizân-ı ricâl-ı devlet-i aliyyemden ve meclis-i ahkâmü'l-adliyem a'zâsından olup da bu def'a müşîr-i müşârü'n-ileyhin zîr-i idâresinde kâin sâlifü'z-zikr mahallerin idâre-i umûr-ı mâliyyesine mahsus memûr ve ta'yîn kılınan Fâik zîde 'ilmuhu ve mefahirü'l-kudât ve ahkâm-ı maâdinü'l-fezâil ve'l-kelâm mahal-i mezkûrda vâki' kudât ve nüvvâb zîde-fazluhum ve mefahirü'l-emâsil ve'l-akrân zâbitân ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri zîde-kadruhum tevki'-î refi'-î hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Bu def'a avâtıf-ı aliyye-i mülûkânemden Diyarbekir ve Rakka Eyâletleri ve maâdin-i hümâyûnum emâneti yerine sâbıkan müşîri ve vezâret ve Maraş Eyâleti ilhâkıyla müşârün-ileyhe tevcîh olunmuş ve zaman-ı ma'delet iktirân-ı şahânemde zât-ı mülûkâneme ve vedî'a-i cenâb-ı Hüdâ olan ahâlî ve teb'anın kâffe-i mezâlim ve ta'âdîden hüsn-i himâye ve ezher-i cihet refâh ve rahatları ender-i hümâyûnumda ve ta'yînât matlub ve mültezem bulunmuş olduğuna ve müşîrlik-i mezkûr dâhilinde bulunan mahaller vesî'ü'l-encû (?) yerler olması ve bir müddetten beri ahâlî ve sekenesinin bi'z-zarûre bazı vuku'ât-ı sâbıka icâbından dolayı dezelenmesi (?) cihetlerle hem mahal-i merkûmenin mevâd-ı zâbıtası ber-vech-i matlûb rü'yet ve hem de umûr-ı mâliyyesinin usûl-ı … ve ma'delete tatbîkan hüsn-i tesviye temşiyete mübâderet olunmak ve akdem-i efkâr-ı zâtiyye ve nuhbe-i a'mal-ı hakikiye-i şâhânem olan i'mâr-ı mülk ve millet ve istihsâl-ı âsâyiş ve refâhiyet teba' ve raiyyet kaziyye-i hayriyyesine dikkat kılınmak ve ol tarafta bulunan asâkir-i nizâmiye-i şâhânem maâş ve ta'yînâtı tesviyesiyle müşîr-i müşârün ileyhin meşguliyet-i zaide olmamak üzre

zikr olunan mahaller umûr-ı mâliyyesinin ricâl-i devlet-i aliyyemden dirâyetkâr ve mihrâbü'l (?) -etvâr ve sıdk-ı istikameti bedîdârına ihâlesi tensîb olunarak sen ki me'mûr-ı mûmâ-ileyhsin sen evsâf-ı mezkûre mevsûf ve mu'temed ve mevsûk müteheyyizân-ı ricâl-ı devlet-i aliyye ve ol havâlî ahvâlına vâkıf ve dirâyetkârane bendegân-ı saltanat-ı seniyyemden bulunduğuna binâen bu maddeye me'mûrunun husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'allukuyla ol-bâbda emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şerh-i yârânem şeref-efzây-ı sünûh ve sudûr olmuş ve keyfiyyet-i me'mûrîyetin müşîr-i müşârün-ileyhe buyurulmuş olmağla muktezâyı me'mûrîyet ve lâzime-i mehâmmı âşinâyı ... üzere hemen bu taraftan hareket ve ol cânibe azimetle zikr olunan mahallerin umûr-ı mâliyyesini müşîr-i müşârü'n-ileyhle bi'l-ittifâk hüsn-i idâre ve rü'yete mübâderet ve herhalde kendisiyle hüsn-i mu'âşeret ve ittihâda riâyet ve mahal-i merkûme ahâlî ve sekenesinin asr-ı meyâmin-i hazreti mülûkânemde himâyet ve sıyânet ve âsâyiş ve istirahatlerini mücîb olur ve sâilin istihsâl ve istikmâlıyla cümlesinden taraf-ı eşref-i şahânem için da'vât-ı hayriyye isticlâbına ve zinhâr ve zinhâr kavânin-i cedîde-i hümâyûna ve rızâ-yı ma'delet makrûn-ı mülûkânemin hilâfı bir gûna vaz' ve hâlet vukû'a gelmemesine nisâr-ı nakdîne-i vüs-i makderet eylemek fermânım olmağın memûriyyetini hâvi iş bu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve yedine i'tâ olunmuştur. İmdi keyfiyyet-i me'muriyetin ma'lûmun oldukta ber-vech-i muharrer amel ve harekete ve senden me'mûle-i şâhânem olan âsâr …(silinmiş) hamiyyetmendi ve istikameti ibrâz ve izhâra sıdk ve … ve umûr-ı me'mûrînde bir gûna tekâsül ve rehâvet ve … vaz' ve hâlet vukû'unu tecvîz ile mazhar-ı … olmaktan nefsini vikâye ve sıyânet eyleyesin. Ve siz ki müşîr-i müşârün-ileyh ve kudât ve nüvvâb ve sâir-i mûmâ-ileyhimsiz. Mûmâ-ileyh taraf-ı devlet-i 'aliyyemden bi'l-intihâb mâhâl-i merkûmenin idâre-i umûr-ı **[17ª]** mâliyyesiyle asâkir-i nizâmiye-i şâhânenin ta'yînât ve masârifâtı tesviyesine me'mur ve ta'yîn kılınmış olduğu sizin dahi ma'lûmunuz oldukda umûr husûsât-ı vâkıasında mu'âvenet ve müzâheretin kâmilen icrâ ve her halde merâsim-i yek-cihetî ve ittifâkı i'fâsına mezîd-i i'tina ve dikkat ve hilâfından tevakki ve mübâadet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur, buyuruldu. Fî sene 29 R 56 / 30 Haziran 1840.

***Hüküm Özeti 35:***

*Harput'dan Mardin'e varıncaya kadar yol üzerinde olan kazâların nâibi, kaymakam, hâkim, müdürler, beyler, ağalar ve diğer görevliler Diyarbekir müşîrliği dâhilinde olan mahallerin umûr-ı mâliyyesi için Harput'dan imzalı fermân sûretleri gönderildiğine dair buyuruldu.*

**Hüküm 35:**

Harput'dan Mardin'e varıncaya kadar yol üzerinde olan kazâların nüvvâbı faziletlu efendiler ve kaymakam ve hâkim ve müdürleri saâdetlu beyler ve ağalar ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri ve umûmen ahâlîleri inhâ olunur ki: Cenâb-ı Rabb-ı müsteân pâdişâh-ı alem ve alemyan ve şahenşah-ı mekârim-i unvan dâmet şevketuhu ilâ ahirüzzaman efendimiz hazretlerini dünyalar durdukça dîrîn-traz şevketü'ş-şân ve şarkına teveccühât-ı muallî eyâlet-i kitî-stânilerini (?) pertev-endâz … hacet-mendan buyursun. Bu def'a avârif-şümûl-i cenâb-ı zillullahiden Diyarbekir müşîrliği dâhilinde olan mahaller umûr-ı mâliyyesi nezâreti uhde-i hâlisânemize tevcîh ve ihsan buyurulmuş ve mahalli me'mûrîyyetimiz olan Harput'a vüsûl müyesser-gerde-i cenâb-ı Rabbi müteâl olmuş idüğünden ol-bâbda me'muriyetimizi hâvi revnak-efzâ-yı afâk-sütûr olan fermân-ı celilü'l-ünvanın birer kıt'a mümzî sûretleri dahi mahal-ı merkûmeye irsâl ve tesyâr olunduğu misüllü bir kıt'a mümzî sûreti dahi tarafınıza gönderilmiş ve infâz-ı emr irâde-i seniyye farîza-i zimmet ve lâzıme-i me'mûrîyette bulunmuş olduğu sizki muhâtabân-ı mûmâ-ileyhimsiz keyfiyyet-i irâde-i seniyye müfâd-ı meâlî i'tiyad sûreti mumzâ emr-i âlîşandan bi'l-etrâf ma'lûmunuz oldukda meftûr … dirâyet-i zâtiyye iktizâsını ve me'muriyet ve gayretiniz muktezâsı üzere mehâmm-ı saltanat-ı seniyyenin kemâ-kân hüsn-i tensika ve teşmiyetine bezl-i kûdret ve keyfiyyet irâde-i seniyyeyi zîr-i idârenizde bulunan mahaller ahâlîsine ilan ve işûat ve her halde infâz-ı emr ü fermân-ı hazreti şehriyâriye dikkat ve vedî'a-i cenâb-ı Rabbi izzet olan ahâlî ve riâyetlerin mezâlim ve ta'diyatdan vikâyesiyle istihsâl-ı esbâb-ı istirâhât ve … ve istikmâl ve sâir huzur ve âsâyişlerine sarf-ı miknete cümleden cânib-i celilü'l-menâkıb-ı cenâb-ı pâdişâhî için ed'iye-i hayriyye ictilâbına sarf ve rü'yet eylemeniz için cânib-i nezâret-i umûr-ı mâliyye Diyarbekir mülhakatı ve aramgâhı Harput'dan iş bu buyuruldu tahrîr ile ba's

ve tesyâr olunmuştur. Bimennih-i ta'âlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu amel ve hareket eyleyesiz.

**[17$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 36:***

*Diyarbekir müşîrliği tevcîh ve ihsan kılınmış olan Süleyman Paşa'nın merkez me'mûrîyyetine giderken yolda vefât etmesinden dolayı Diyarbekir müşîrliğinin Kocaeli müşîri Ahmed Zekeriya Paşa'ya, Maraş Eyâleti müşîrliği ise Yusuf Kenan Paşa'ya verilmiş olup Kenan Paşa'nın her husûsta liyâkatli olduğu bildirilmiştir.*

**Hüküm 36:**

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm sahibü'l-izz ve iltisâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-melikü'l-a'lâ asâkir-i muntazımâ-i şâhânem ferîklerinden el-yevm Malatya tarafında bulunan Diyarbekir müşîrliği kaymakamlığı uhdesine ihâle ve tefvîz kılınan Mehmed Hamdi Paşa dâmet muallîye ve iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekârim el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-melikü'd-daim ricâl-ı devlet-i aliyyemden eyâlet-i merkûme umûr-ı mâliyyesi me'mûru kılınan zîde ilmuhu ve mefahirü'l-kuzât ve'l-hükkâm maâdinü'l-fezail-i ve'l-kelâm Maâdin-i Hümâyûnum kazâlarıyla Diyarbekir ve Rakka eyâletleri dâhilinde kâin kazâlar kuzât ve nüvvâb zîde fazluhum ve mefahirü'l-emasil ve'l-akrân zâbitân ve sâir iş erleri zîde kadrihum tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Mukaddemce kendüye Ma'âdin-i Hümâyûnum emâneti ve Rakka eyâleti ilhâkıyla Diyarbekir müşîrliği tevcîh ve ihsan kılınmış olan Süleyman Paşa merkez-i me'mûrîyyetine azimet eder iken esnâ-yı rahda bi kaderillahi Teâlâ hulûl-ı ecel mev'ûduyla irtihâl-ı dar-ı beka etmiş ve bu cihetle eyâlet-i merkûme müşîrliği mülhakatıyla Kocaeli müşîri bulunan düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-alem vezirim Ahmed Zekeriya Paşa edamâllahu Teâlâ iclâlehuya ve Maraş Eyâleti dahi mîrlivâlık rütbesiyle müteveffâ-yı müşârün-ileyhin büyük mahdûmı emiri'l-ümerâi'l-kirâm Yusuf Kenan Paşa dâmet me'âlehuya (?) tevcîh ve tefvîz olunmuş olup müşîr-i lahîk-i müşârün-ileyhin işbu tarafdan hareketle makarrı me'mûrîyyetine muvâsalatı biraz

vakte muhtâc olarak müşîrlik-i mezkûr dâhilinde kâin idâre-i umûr-ı zabtiyyesine bendegân-ı saltanat-ı seniyyemden birinin kaymakamlık sûretiyle me'mûrîyyeti lâzım geldiğine ve senki ferîk-i müşârün-ileyhsin dirâyet ve hamimiyet ile muttasıf ve hayli müddetten beru oralarda bulunarak her bir husûs ve maslahata vâkıf ve mizâc-ı muâdelet imtizâc-ı mülûkânemi ve îcâb-ı vakte hali arif mütehayyizân-ı ferîkan-ı kirâmdan ve zikr olunan kaymakamlık me'mûrîyyetini edâya muktedir ruyetkârane ümerâ-i nizâmiye-i şâhânemden olduğuna binâen şeref-rîz-i sünûh ve sudûr olan emr-i hümâyûn-ı şevket makrûn pâdişâh-ı enâm mûcebince mülhakatıyla Diyarbekir müşîrliği kaymakamlığı uhdene ihâle ve tefvîz ve keyfiyyet bil-fiil Sadrazam sütûde-i şiyem vekîl-i mutlak kadril-himem cânibinden düstûr-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem vezirim Sadullah Paşa edamehullahu Teâlâ iclâlehu iş'âr ve tahrîr olunmuş olmağla muktezâ-yı me'mûrîyet ve dirâyetin üzere müşârün-ileyh Sadullah Paşa ile teslim ve tesellüm kaidesini bil-icrâ merkez müşîri olan mahalde ikâmetle zabt ve rabt memleket daima ve himâyet ve sıyânet ahâlî ve fukarâ ümerâ himmete mübâderet ve Ma'âdini Hümâyûnum kazâlarıyla zikr olunan eyâletler umûr-ı mâliyyesi dahi mûmâ-ileyh bir rü'yet herhalde kendisiyle merâsim-i hüsn-i muâşeret ve ittifâkın icrâ ve infâzına mezîd-i inâyet ve sarf-ı rü'yet ve hiçbir maddede şer'-i şerîfde hilâf-ı ve rızâyı hümâyûna ve kavânin-i münîf-i ma'delet makrûn-ı şahâneme mütebâkî vaz' ve halde vuku'a gelmemesi esbâb-ı mühimme ve muktezâsının istihsâl ve istikmâliye tatar (?) takdîren liyâkat eylemek fermânım olmağın tenbîhen ve i'lâmen ve me'mûrîn ikdâmen işbu celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuşdur. İmdi keyfiyyet ma'lûm-ı sadâkat-lüzûmunuz oldukta ber-minvâl-ı muharrer amel ve harekete i'tinâ ve dikkatle her halde ifâ-yı mehâmm … ve dirâyete dikkat sa'y ve gayret ve hilâfına gayetü'l-ğaye tevakki ve mübâadet eyleyesin ve sizki mâliyye me'mûru ve sâir mûmâ-ileyhimsiz müşîrlik-i mezkûr ve kaymakamlığın ferîk-i müşârün-ileyhe ihâle ve tefvîz kılındığı sizin dahi meczûmunuz olarak mahal-i merkûme umûr-ı zâbıtâsının ferîk-i müşârün-ileyh ma'rifetiyle hüsn-i rü'yet ve idâresi emr-i ehemmine tarafınızdan lâzım gelen muâvenet ve müzâharetin ifâ ve kendüsiyle merâhim **[18ª]** ittifâk ve yek cihetin kâmilen icrâsıyla ibrâz-ı meâsir-i mutavaatkari ve sadâkata dâmen dermiyân-ı ğayret ve muğayir-i emr ve irâde-i şâhânem vaz'an (?) cüret ve cesaret misilli nâ-münâsib hareketden kemâlıyla hazel ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır

olmuşdur. Buyurdum ki vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sahîfe olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî evasıt-ı şehr-i Cemâziye'l-âhir sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Ağustos başları 1840).

***Hüküm Özeti 37:***

*Dersaâdetten külliyetli Arnavud askerlerinin Samsun'a oradan da Diyarbekir'e geleceği ve liyâkatli birinin kaymakam ta'yîn kılınmış olup fakir fukarâ, zaif zuafa ve muhtâclara yardım ve himâye edilmesi istenen bir buyuruldu.*

**Hüküm 37:**

Asâkir-i muntazama-i şâhâne ferîk-i nusret refîklerinden olup bu def'a tarafımızdan mülhakatıyla ma'lûmesiyle Diyarbekir Eyâleti ve Ma'âdin-i Hümâyûn Emâneti Kaymakamlığı uhdeyi bahirü'l-istibhâle ihâle kılınan atâfetlu Mehmed Paşa hazretleri ve şerîat şiâb Diyarbekir nâibi ve müftisi faziletlu efendiler zîde fazluhuma ve mefâhirü'l-emâcid ve'l-ayân bi'l-cümle vücûh-ı memleket ve eşrâf-ı vilâyet ve eimme-i muhtârân zîde kadruhum inhâ olunur ki hakkı hâlisânemizde afitab-ı teveccühât-ı hazreti pâdişâhî ziya-feşan ve mahtâb-ı inâyet-i bî-gayât-ı cenâb-ı şehen-şâh … ve dirahşân olarak avâtıf-ı aliyye-i deryâ-nevâl mulükâne ve avârıf-ı seniyye-i mekârim iştimâl-i cenâb-ı tacidârâneden mülhakat-ı ma'lûmesiyle Diyarbekir eyâleti ve Maâdin-i Hümâyûn emânetleri bu def'a uhde-i hâlisânemize tevcîh ve ihsan-ı hümâyûn buyurulmuş ve müteallik buyurulan emr-u fermân-ı seniyye mûcebince mevcûd ve maiyyetimiz olan külliyetlu Arnavud asâkiriyle bimennihi-teâlâ beş altı gün zarfında Dersaâdetden bi'l hareke vapur sefineleriyle bahren Samsun'a ve oradan dahi berren makarrı me'mûrîyyetimiz olan Diyarbekire vüsûle müsâraat olunacağı bedîdâr bulunmuş olup ancak ol tarafa vüsûlumüze kadar zabt-u rabt-ı memleket ve tesviye-i umûr-ı mehâmm-ı saltanat-ı seniyye ve fukarâyi raiyyet zımnında birinin kaymakam nasb ve ta'yîn lâzım gelmiş Diyarbekirinin paşa-yı müşârün-ileyh hazretlerisiz dergâr olan fetânet ve cibilliyet-i kâmileniz icâbınca

umûr-ı kaymakamlığa müteferri' olan kâffe-i husûsâtın hüsn-i rü'yet ve tesviyesine himmet kâmileniz icâbınca buyurucağınız müsellemâtdan umûr-ı kaymakamlığa müteferri' olan kâffe-i husûsâtın hüsn-i rü'yet ve tesviyesine himmet buyuracağınız müsellemâtdan bulunmuş olduğundan ber-minvâl-i muharrer idâreye vüsûlümüze kadar birimize kaymakam nasb ve ta'yîn kılınmış olduğunuz ma'lûm kılınmış olduğunuz ma'lûm-ı atufinin buyuruldukta muktezây-ı kârdânî ve fetanet-i râyet-i behiyyeniz üzere zabt-u rabta memlekete ve tesviye-i umûr-ı mehamm saltanat-ı seniyye ve tensîk-i mesâlih-i fukarâ ve himâye-i zuafâ ve riâyet madde-i ehemmelerine dikkatle umûr-ı kaymakamlığa müteferri' husûsât-ı kemâ-hiye-hakkıhâ bil-icrâ cümleden taraf-ı eşref-i pâdişâhî da'vât-ı hayriyye isticlâbına himmet ve ol havâlîde olan asâkir-i muntazama-i hazreti şâhânenin dahi pertevizden(?) … olmalarını tecvîz etmiyerek her halde istikmâl-ı esbâb-ı refâh ve istirâhâtleriyle hüsn-i idârelerine **[18$^{b}$]** bezl-i nakdiyye ve siz ki muhâtaban-ı sâire mûmâ-ileyhimsiz paşa-yı müşârün ileyh hazretlerine kaymakamımız bilüp şer'î şerîf ve kanûn-ı münîfe mutâbık olan her bir … kâffe-i husûsâtda levazımı yek ciheti ve ittihâda … her bir umûr-ı mehâm-ı saltanat-ı seniyyenin ve mevâd-ı sâirenin elbirliğiyle rü'yet ve tesviyesine gayret velhâsıl ol tarafa vüsûlumuze kadar bi'l-cümle mesâlihi müttefikane ve müttehidane rü'yet ederek rızâyı seniyyeye muğayir düşecek ednâ mertebe bir hâlât-ı marziyye vuku'a getirilmemesine be-gayet i'tinâ ve dikkat eylemeniz bâbında beyân-ı me'mûrîyyetimizi ve müşârün-ileyh hazretlerinin kaymakamlığı hâvi mülhakatıyla divan müşîri eyâlet-i Diyarbekir ve emânet-i Maâdin-i Hümâyûn ve mahmiye-i Dersaâdetden işbu buyuruldu tahrîr ve ısdâr ve ile ba's ve tesyâr olunmuştur. Bimennihi Teâlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu amel ve hareket ve hilâfından hazer ve mücânebet eyleyesiz deyu.

***Hüküm Özeti 38:***

*Diyarbekir Eyâleti müşîrliği uhdesinde olan Süleyman Paşa'nın yolda vefâtı üzerine, müşirliğin Ahmed Zekeriya Paşa'ya tevcîh ve ihsan olunmuş olduğu, Müşîr Paşa hazretlerinin İstanbul'dan hareket ettiği, kendisinin atandığı husûsuna dair gönderilen buyuruldunun okunup ona göre davranılması ve askerlerin maâş ve aylıklarının verilmesi için tahsîlât husûsuna dikkat edilmesine dair buyuruldudur.*

**Hüküm 38:**

Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı mîrlivâyı sa'd-ihtivâ-i atufetlu mürüvvetlü İsmail Paşa hazretleri ve Diyarbekir nâibi faziletlu efendi ve vücûh-ı memleket ve eyâlet-i mezkûrun hâvi olduğu kazâların nâibleri fütüvvetlü efendiler ve mütesellimin ve voyvodagan ve â'yân ve zâbitleri saâdetlu beyler ve ağalar ve bi'l-cümle iş erleri inhâ olunur ki Cenâb-ı Rabbı izzet pâdişâh-ı mekârim-hulûsiyyet veli-nimet-i âlem ve velinimetimiz efendimiz hazretlerinin vücud-ı hümâyûn-ı şahâneleri medet duhûr serîr-i saltanat-ı seniyyede devâm-ı rehîn buyursun amin. Beyândan azâde olduğu üzere mülhakatıyla Diyarbekir Eyâleti müşîrliği bundan mukaddem uhdesine ihâle buyurulmuş olan Süleyman Paşa'nın esnâ-yı rahda vefâtı ma'lûm-ı alî hazreti cihândari olmuş olduğundan ma'a-mülhakata eyâlet-i mezkûr müşîrliği bu def'a avâtıf-ı aliyye-i mülûkânemden devletlu übbehetlu Ahmed Zekeriya Paşa Efendi hazretlerinin uhde-i istibhâline tevcîh ve ihsan-ı şâhâne buyurulmuş ve müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri … der-i aliyyeden hareketle bu tarafa azimete himmet buyurmakda bulunmuş olduklarından bazen (?) bârî teşrîf-i meymenet redif-i âsafânelerine kadar müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri taraflarından eyâlet-i mezkûre ile Maden-i Hümâyûn kazâların emr ve idâresi zımnında bâ irâde-i seniyye kaymakam nasb ve ta'yîn buyurulduğumuz ecîlden ol bâbda sâniha edâ-yi südur olan bir kıt'a emr-i ali mûcebince müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin bir kıt'a buyuruldu-ı Sâmîleri şeref vürûd etmiş ve bu tarafta lâzım gelenler muvâcehesinde lede'l-kırâat (?) icrâ-yı me'muriyete mübâşeret olunarak usûl-ı mukteziyye (?) üzere mezkûr emri ali ve buyuruldu-ı sâmînin birer kıt'a süretleri bi'l-ihrâc … tarafınıza irsâl ve inhâc kılınmış olmaktan nâşî imdi siz ki ümerâyı müşârün-ileyh ve sâir muhâtaban-ı mûmâ-ileyhimsiz keyfiyyet ma'lûmunuz oldukta mezkûr emr-i ali ve buyuruldu-ı sâmînin sûretlerini lâzım muvâcehelerinde feth ve kırâatle mûceb ve muktezâları üzere amel ve hareket ve müşîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin teşrîflerine kadar zabt ve rabtı memleket ve umûr ve husûsâta ahâlî ve fukarâyı **[19ª]** şer'î şerîfe tatbîkan rü'yete dikkat ve kazâlarınız (?) üzerlerinde bulunan elli beş senesi matlûbâtı hasbe'l-vakf hayli seneden beru düçar ukdeten te'hîr olunmuş ve bu havâlînin umûr-ı mâliyye nezâreti me'mûrîyyet celilesiyle bu tarafa şeref erâ-yı ikâmet üzere bulunan devletlu Fayik Bey Efendi hazretlerinin idâre-i ta'yînâtı askeriyye ve maâş ve mâhiyyelerinin i'tâsından dolayı akçeye müzâyakası cihetiyle tahsîlât husûsuna

dikkat eylemeniz lâzımeden ve iktizâ-yı irâde-i müşîr-i ekremiyeden bulunmuş olmağla matlûbât-ı mezkûrenin peyepey tahsîlîyle efendi-i müşârün-ileyh hazretleri tarafına irsâli ve isâle mübâderet ve ahâlî fukarâ ve acize-i reâyâ ve reâyânın istihsâl esbâb-ı âsâyiş halleri emr-i ehemmine mezîd-i i'tinâ ve dikkatle cümleden cânib-il-mennabı hazreti tacidâriye ve zât-ı vâlayı müşîri için da'vât-ı hayriyye isticlâbına bezl-i mukadderet ve lâzımü'l-inhâ olan husûsâtın tarafımıza iş'ârına … her halde rızâcûyan-ı gayret ve sadâkata bezl cihet ve tâkat eylemeniz bâbında ber-mantuk-ı emr-i ali ve ber-mûceb-i buyuruldu-ı sâmi ilanı hâvî makam-ı kaymakamiyeden işbu buyuruldu tahrîr ve ısdâr ile ba's ve tesyâr olunmuştur. Vüsûlunda gerekdir ki ber-vech-i meşrûh amel ve hareket ve hilâfından tehâşî ve mücânebet eylemeyesiz Fî sene 25 C 56 / 24 Ağustos 1840.

***Hüküm Özeti 39:***

*İnsanların elinde bulunan altun ve meskûkât-ı sâireyle alış-veriş yapılmayıp yeni fiâttan Darbhâne-i âmire tarafından me'mûr alıcılara verilmesi ve delinmiş, kalb, züyûf altınların sahiplerine iadesi, kendi rızâlarıyla vermiyenler zararına razı olanlar istedikleri gibi tasarruf edeceklerinden dokunulmaması, Darbhâne-i âmire'den her tarafa dağıtılarak gönderilen yeni fiât listesini Darbhâne-i âmire'den me'mûr mübâyaacı tarafına verilmesi ile Diyarbekir Eyâletinde memdûhiyye altınının alınıp satılırken bir akçe ziyâde alınıp satılmamasına dikkat edilmesi hakkında buyuruldudur.*

**Hüküm 39:**

Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı mîr livâ fevz ihtivâ atufetlu İsmail Paşa hazretleri ve Diyarbekir nâibiyle eyâlet-i mezkûran hâvî olduğu kazâların kuzât ve nüvvâbı faziletlu efendiler ve müslimin ve voyvoda ve â'yân ve zâbitân izzetlu rif'atlu beyler ve ağalar ve vücûh-ı ahâlî ve bi'l-cümle iş erleri inhâ olunur ki: eyâdî-i nâsda bulunan atik ecnâs altun ve meskûkât-ı sâire bundan böyle esnâyı bey' ve şirada alınub verilmeyüb bu def'a tesviye buyurulmuş olan fiât-ı cedîde müstakarra üzere düşürülüp Darbhâne-i âmire tarafından me'mûr-ı mübâyaacıya verilerek

akçalarının ashâbı taraflarına alıverilmesi dîrîne ile delinmiş bulunan altunun hîn-i vezninde noksân gelür ise vasatından kat' olunması ve kalp ve züyûf olanları ashâbı tarafına i'ta kılınmış ve çoluk çocuk başlarında ve nisâ tâifeleri boyunlarında ve ashâbı yedlerinde olup kendü rızâ ve ihtiyârlarıyla getürup vermeyenler ve zararına razı olanlar istedikleri gibi tasarruf edeceklerinden dokunulmamasına tenbîhâtıyla işbu meskûkât-ı seniyyeye dair tenbîhât-ı seniyye sâireyi şâmil mukaddemce sâniha arâyı sudûr ve vürûd etmiş olan bir kıt'a emr-i alinin sûretiyle ... zikr tesviye buyurulmuş olan fîât-ı cedîde mukarrerenin Tab-hâne-i âmire'den tab' ve temsîl ile her tarafa neşr buyurulan nüshanın bir kıt'a mümzî sûreti irsâl kılınmış olmağdan nâşi imdi siz ki mîr livâ ve sâir ... mûmâ-ileyhimiz tahsîl-i keyfiyyet irâde-i seniyye sûret-i emr-i ali ile nüsha-i mezkûr malî münîfden keyfiyyet bi'l-etrâf ma'lûm ve mücerred mührünüz olduğu vecîhle fî-mâ ba'd bu bâbda dahi sünûh eden emr-i irâde-i seniyyenin kemâ-hiye hakkıhâ eyâlet-i mezkûrun her mahallinde icrâ olunması emr ü ehemmine dikkatle eyâdî-i nâsda bulunan atik ecnâs altuna ve meskûkât-ı sâirenin ba'd-el-yevm bey' ve şirâda alınub verilmeyub nüsha-i **[19$^{b}$]** mezkûrede muharrer olan fîât-ı cedîde mûcebince Darbhâne-i âmireden me'mûr mübâyaacı tarafına verilerek akçelerinin sahipleri ahz eylemiş ve vezniye ile delinmiş bulunan eksik altunun vüs'atından kat'i ve kalb ve züyûf altunların ashâbı tarafına red olunması ve çoluk çocuk başlarında ve nisâ tâifesi üzerlerinde bulunan rızâlarıyla vermedikleri altuna cebren alınub akçesi verilmek misillü hâsılat vuku' bulmaması husûslarına me'zûn ve vâsıl sûret-i emri ali müstebân olduğu vecîhle infâz-ı emr-i fermân-ı mülûkâneye bi'l-ittifâk mezîd-i sa'y ve ğayret ve birde memdûhiyye altunı el-hâleti hazihi yirmi buçuk ve yirmi bir kuruşa kadar alınub verilmekde olduğu istihbâr kılınarak bu keyfiyyet dahi bi'l-vücûh muğayir-i irâde-i seniyye olunduğundan bu bâbda tenbîhât-ı lâzımeyi şâmil Maâdin-i Hümâyûn kazâlarına bu def'a buyuruldular neşr olunmuş ve Diyarbekir Eyâletinde dahi icrâ olunmak lâzımeden bulunmuş olmağla mezkûr memdûhiyye altunun fî-mâ ba'd yirmi kuruşundan ve onluğu on kuruşuna bir akçe ziyâdeye alınub verilmemesi husûsuna dahi kemâlıyla ihtimâm eylemeniz bâbında ber-mûceb-i emr-i ali makam-ı kaymakamiden işbu buyuruldu tahrîr ile tesyâr olunmuşdur. Vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb buyuruldı ile amel ve hareket ve hilâfından mübâadet eyleyesiz. Fî sene 29 C 56 / 28 Ağustos 1840.

***Hüküm Özeti 40:***

*İngiltere, Fransa, Rusya Devletleri ve sâir bazı devletler ile akd ve tanzîm olunan anlaşmalara binâen Osmanlı şehirlerine getirdikleri kumaş eşyâ' erzâk vs den Müslim ve gayrimüslim tacirden alınacak vergi oranları belirtilmiş, Diyarbekir ve tevâbiî gümrüğü de aynı şekilde hareket edeceği Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye'de bu husûs müzâkere olunarak karâra bağlandığından söz edilmektedir.*

**Hüküm 40:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem müdebbiru umûril-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyani'd-devleti ve ikbâl müşeyyidü erkânü's-saâdet ve'l-iclâl el-mahfûf-ı bi sınuf-i avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ mülhakatıyla Diyarbekir müşîri vezirim Ahmed Zekeriya Paşa edamallahu Teâlâ iclâlehu ve kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid nâibi mevlana zîde ilmuhu ve kıdvetü'l-me'mûr ve'l-ayân Diyarbekir ve tevâbiî gümrüğü me'mûru zîde mecdühû tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki bi tevfîkihi sübhanehu ve Teâlâ memâlik-i Mahrûse-i şâhânemin ekser mahallerinde icrâsına mübâşeret olunmuş olan Tanzîmât-ı Hayriyye usûlî iktizâsınca kâffe-i tebaa ve reâyâyı saltanat-ı seniyyem vergü (?) husûsunda seyyan tutularak (?) her dürlu refâh ve âsâyişleri esbâbı istihsâl olunmakda olduğu misillü vâridât-ı mukarrere-i kadîme ve mülkiyyeden ahâlîden ve tebaa ve tüccâr ve saltanat-ı seniyyemde edâsı meziyyeti zimmetlerinden olan gümrük ve rüsûmâtında dahi usûl-i mütesâviye husûluyla bi muâvenetillahi Teâlâ memâlik-i mahrûse-i şâhânemde teksîr-i ticâret ve teshîli kesb-i kâr ve menfaat ve nâil-i muktaziyesinin dahi istikânı mültezim bulunmuş olup şöyle ki İngiltere ve Fransa devletleri ve sâir bazı düvel-i mütehabbe ile bundan mukaddem müceddeden akid ve tanzîm olunan muâhede-i tüccâriye …(silinmiş) olmak üzere düvel-i müşârün-ileyhim tüccâr ve tebaasının memâlik-i mahrûse-i şâhâne mahsûlunden bi'l-mübâyaa diyar-ı efrenciyeye getürecekleri emtia ve eşyânın …(silinmiş) hîn-i tenzîlinde tecdîd kılınan tâifelerine tatbîkan yüzde dokuz âmediyye ve sefinelere tahmîlinde yüzde üç reftiyye gümrükleri alınmakda ve memâlik-i mahrûsemden mübâyaa ile yine memâlik-i mahrûsem derûnunda fürûht edecekleri ve eşyânın resm-i gümrük ve Mısır berâyâsı dahi reâyâ-yı devlet-i aliyyem misillü olup alınan tebaa-i Devlet-i Aliyyem'den olan berâtlu Avrupa tüccârı haklarında dahi bi'l

vüsûl icrâ kılınmakta olduğu ve bu makule memâlik-i mahrûsem mahsûlü olan eşyâyı celb eden ehli İslâm tüccârından yüzde dört ve reâyâ-yı Devlet-i Aliyyem tüccârından … yüzde beş resm-i gümrük ve resm-i ihtisâb bu bazı emtiadan dahi resm-i raiyyet ve ruhsat ve mürûriyye misillü bir takım rüsûmât-ı mütenevvia ahz ve tahsîl olunarak halbuki zikr olunan Tanzîmât-ı Hayriyyenin **[20ª]** te'sîs ve icrâsında muktezâ-yı aslı şâhânem vergüyi memâlikte ve rüsûmât-ı mukarrere-i sâireden usûl-ı itidâl ve hakkaniyetin ifâsıyla bi'l-cümle ahâlî ve tebaanın sâye-i merahim-vâye-i mülûkânemde bi'l-vücûh himâyet ve sıyânetleri kasaba … ibâret bulunduğuna binâen mahsûsı zât-ı hümâyûnum olan senime-i kerîme-i daî perverî ve muâdelet îcâbınca düvel-i müşârün-ileyhim tebaanın muâhede-i cedîde-i merkûmundan dolayı nâil-i imtiyâz ve … ba'de-izin tebaa-i devlet-i aliyyemden olan berâtlu tüccâr berâtsız bi'l-cümle ehli İslâm ve reâyâ tüccârı ve sâire haklarında dahi bi-dirîğ ve erzân kılınarak kâffe-i tebaa ve tüccâr-ı saltanat-ı seniyyemin dahi memâlik-i mahrûsem mahsûlünden mübâyaa ve celb edecekleri emtia ve eşyâ' ve zahâir ve erzâkdan mahallinde bâyi-i tarafından verilecek öşrinden mâ-adâ düvel-i müşârün-ileyhim tebaa ve tüccârı haklarında tanzîm olunan tarîfeler vechle iskelelere hîn-i tenezzülünde ale'l-umum yüzde dokuz âmediyye ve taşra götürdüklerinde yüzde üç reftiyye resmi alınması zımnında îcâbının icrâsı husûsu hala Umûr-ı Mâliyye Nâzırı düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-âlem müşîr sadâkat-semîrim el-hac İbrahim Sâib Paşa edamallahu teâlâ iclâlehu tarafından bâ-takrîr ifâde ve inbâ olunmuş ve keyfiyyet Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'mde dahi bi'l-müzâkere vakı'â tüccâr-ı merkûmenin cümle-i seyyan tutulması ezher-i cihet sühûlet ve maslahatı ve tebaa-i Devlet-i Aliyyem haklarında başkaca faide ve menfaat-i mevcûd olacağını ve fakat Rusya Devleti'nin tecdîd tarîfeleri … bir olarak bu vecîhle devlet-i müşârün-ileyha tebaa ve tüccârından ve henüz muâhede ticârete dâhil olmayan tebaa ve tüccâr-ı ecnebiyeden alınacak gümrük rüsûmâtında usûl-ı sâbıkanın şimdilik kemâ-kân icrâsı lâzım geleceği mütâlaa olunarak vech-i meşrûh üzere tesviyesi tensîb ve istîzân olunmuş ve ol vecîhle îcâbının icrâsı husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'lîkiyle ol-bâbda emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı pâdişâhânem şeref-efzâ-yı sünûh ve sudûr olarak mûcebince keyfiyyet memâlik-i mahrûse-i şâhânemde kâin gümrüklere başka başka evâmir-i şerîfem ısdâr ve isrâ ve İstanbul Gümrüğü tarafına ilmuhaberi i'tâsıyla buyurulmuş olmağla vech-i meşrûh üzere amel ve

harekete mübâderet olunmak fermânım olmağın mahsûsan işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuş imdi tebaa-i saltanat-ı seniyyemden olan kâffe-i tüccâr ve sâirenin memâlik-i mahrûsem mahsûlune celb edecekleri emtia ve eşyâ' ve zahâir ve erzâktan el-hâletü hazihi alınmakta olan rüsûmât-ı mütenevvia-i kadîmede sarf-ı nazarla bade izn bâlâda beyân olunan usûle tatbîkan yani düvel-i müşârün-ileyhim tüccârının muâhede-i merkûmdan dolayı mazhar oldukları müsâade ve imtiyâza tevfîkan mahallinde bâyi tarafından verilecek öşründen mâ-adâ … yüzde dokuz âmediyye ve yüzde üç reftiyye olmak üzere resm-i gümrük alınması ve diyar-ı ecnebiyeden götürecekleri emtia ve eşyâdan dahi düvel-i müşârün-ileyhim ile tanzîm olunan tarîfe-i cedîde mûcebince kadîm olan yüzde üç resm-i gümrük ve rüsûmât-ı sâire yerine yüzde iki resmi … ki cem'an yüzde beş gümrük ahz ve tahsîl kılınması ve Rusya Devleti tebaa ve tüccârıyla muâhede-i ticârete dâhil olmayan sâir tüccâr-ı ecnebiyenin memâlik-i mahrûsemden bi'l-mübâyaa getürdikleri emtia ve eşyâ' ve erzâk ve sâirenin gümrük ve bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden ve memâlik ecnebiyeden getürdikleri emtia ve eşyâ' ve sâirenin dahi yüzde üç hesâbıyla resm-i gümrük kendilerinden ve rüsûmât-ı sâiresi **[20$^{b}$]** müşterisinden alınmak üzere bunlar haklarında usûl-ı sâbıkanın şimdilik muvakkaten icrâ' olunması irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâsından ve taşralardan Dersaâdetime tevârüd eden, edecek emtia ve eşyâdan taşra gümrüklerinde resm-i gümrük mütâlebe ve ahz olunmayub fakat dersaâdetime vüsûlunu hâvî İstanbul gümrüğünden ilm-u haber getürmek üzere eşyâ-yı merkûme ashâbı taşra gümrüklerinde küfelâya rabt olunarak iktizâ' eden gümrükleri Dersaâdetim gümrüğünde alınması bâ-hatt-ı hümâyûn müesses olan gümrük nizâmı iktizâsından idüği siz ki: Müşîr-i müşârün ve nâib ve gümrükçü mûmâ-ileyhimsiz ma'lûmunuz oldukta usûl-ı meşrûhanın Diyarbekir ve tevâbiî gümrüğünde dahi kâmilen icrâsı husûsuna mübâderet ve işbu gümrük rüsûmâtı ve fürûâtına dair dersaâdetim gümrüğü tarafından verilmiş olan ve lüzûmı takdîrinde görülmesi îcâb eden ta'lîmât ile işârât-ı vâkıanın her halde icrâsına dikkatle hiçbir vakitde muğayir-i emr ve irâde-i seniyyem vaz'ı tecvîzden mübâadet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki Fî sene 27 C 56 / 26 Ağustos 1840.

***Hüküm Özeti 41:***

*İnsanlara zarar veren Odabaşı Deli Hacı'nın yaptığı işlerden dolayı i'dâmı lüzûm olmasına rağmen babasının ihtiyârlığı ve kendisinin gençliğine merhameten i'dâmından vazgeçilerek askere alınması ve sicillâta kaydının yazılması hakkında buyuruldudur.*

**Hüküm 41:**

Diyarbekir nâibi devletlu efendi inhâ olunur ki.

Bundan mukaddem Odabaşı bulunan Deli Hacı nâm muzır-ı ibadın vuku' bulan irtikabkâr-ı nâ-marziyesinin iktizâsı sahâif-i … izâle ve idâmı elzem buyurulmuş ise de pederinin ihtiyârlığına ve kendünin şebâbetine merhameten i'dâmından sarf-ı nazar olunarak … kalmak üzere silk-i askeriyye idhâl olunmuş ve bir vecîhle ferd-i âferîde tarafından mûmâ-ileyhimin hakkında şefaat kat'a makbûl olmayacağından sicillâta kayd ve terkim eylemeniz için işbu buyuruldu tahrîr ve tesyâr olmuştur. Fî sene 27 B (12)56 / 24 Eylül 1840.

***Hüküm Özeti 42:***

*Darbhâne-i âmire için insanlarda bulunan altın, atik, beyaz akçe, inci ve gümüşün darbhâneden çıkan fiât ayârı ile Diyarbekir mübâyaacısı tarafından satın alınmış yüz ayârından gümüşün dirhemini yüz on ikişer paradan verilmesi kayıtlı iken, doksan üç ve doksan dört ayâr olan gümüşü bazı insanlar yüz on ikişer paradan satın alınmasını talep etmeleri noksân ayâr olan gümüşü mübâyaacıya satılmasında olan kavganın def'i için darbhâne-i âmire Nâzırı Ahmed Ziver Efendi tarafından bir kıt'a emirnâme yazılarak kuyumcu, tüccâr ve bu işle uğraşanlara gereken tenbîhe dikkat etmeleri hakkında buyuruldu.*

**Hüküm 42:**

Şerîatşiar Diyarbekir Nâibi faziletlu efendi ve mezûn bi'l-ifta fukahetlu efendi ve vücûh-ı belde fütüvvetlü efendiler zîde –fazluhum inhâ olunur ki Darbhâne-i âmire cânibe olunmak üzere eyâdî-i nâsda mütedâvil olan ecnâs zühab-ı atik ve

beyaz akçe ve sâir dür ve sîmin mukaddemâ Darbhâne-i âmire'den mahrec pusulada meşrûh fîât-ı mukarreresi üzere Diyarbekir mübâyaacı tarafından mübâyaa olunmuş idâresi şâmil mukaddem ve muahhar şeref-südur olan evâmir-i ali mantuk-ı infâz ve icrâ olunmakta ise de ancak pusıla-i mezkûrda yüz ayârında olan sîmin beher dirheminin yüz on ikişer paradan verilmesi mukayyed iken bazı kesân doksanüç ve doksandört ayârda olan sîmin mübâyaacı tarafına verdiklerinde fîât-ı mevzûa-i sâlifü'z-zikr yani yüz on iki şer paradan akçesinin ahvâl-ı mütâlebe eylemekde olduklarından o makule nakısul ayâr olan sîmin mübâyaacı her halde … tenezzül bulunacağı îcâb edeceğinden bundan böyle o makule nakisü'l-ayâr sîmin mübâyaacı mersûma getürdüklerinde ayârına … akçesinin alınmasında vâki' olan münâzaanın def'i emr ü irâdesini şâmil müceddeden Darbhâne-i âmire Nâzırı devletlü Ahmed Ziver Efendi hazretleri tarafından bir kıt'a emirnâme şeref-vürûd etmiş ve ol vecîhle istikrârıyla cânib-i Darbhâneyi zarardan vikâyesi lâzıme-i zimmet bulunmuş olduğundan husûs-ı mezbûrı kâffe-i kuyumcıyan ve sâir tüccâr ve lâzım gelenlere ekîden tenbîhe dikkat eylemeniz için iş bu buyuruldu tahrîr ve tesyâr olunmuşdur. Bimennihi Teâlâ vüsûlunda mûcebince amel ve hareket eyleyesiz.

**[21ª]**

***Hüküm Özeti 43:***

*Eşya defteridir.*

**Hüküm 43:**

Osman Efendi ma'rifetle müdir Hacı Abbasa teslim olunan eşyâ' müteveffâ Reşid Paşa'nın malı olarak:

Lenger ma'a: … 3 adet
Dökme şam'dan: 3 adet
Şeşhâne döküm takım … sahan (?): 18 adet
Kapak: 16 adet
Düz dökme takım sahan ma'a-kapak: 30 adet
Çorba tası: 5 adet
Pilav kuşhanası: 1 adet
Kuşhana:3 adet

Sadullah Paşa’nın malı olarak
Kebir tahta anbarı: 1 adet
Sini: 1 adet
Legen ma’a-ibrik: 1 adet
Güğüm: 1 adet
Su tulumbası: 3 adet
Tokat sahanı: 8 adet
Kapak: 18 adet
Dökme düz takım sahan: 13 adet
Kapak: 12 adet
Çorba tası ma’a-kapak: 2 adet
Kuşhana ma’a-kapak: 1 adet
Kenarı dökme takım sahan: 5 adet
Kapak: 5 adet
Kebir kuşhana: 7 adet
Tepsi: 4 adet
…(silinmiş): 1 adet
Helva kapağı: 7 adet
Helvahâne: 1 adet
Süzgi: 1 adet
Kazğan: 2 adet
Teşt: 1 adet
Satır: 1 adet
Kebir kantâr: 1 adet
Vasat kantâr: 3 adet
Kebap şişi: 4 adet
Sağir samat sahan: 8 adet
Fanus: 3 adet

Esnâf malından olarak
Tencere ve kazğan: 17 adet
Kuşhâne: 8 adet
Tepsi: 2 adet
Sahan simat: 90 adet
Saplı: 1 adet
Kebir tas: 1 adet
Çorba tası: 1 adet
Kefkir: 1 adet
Kepçe: 3 adet

Millet malından olarak
Şamdan: 10 adet
Kebir Nıkr: 1 adet
Satur: 3 adet
Bıçak: 1 adet
Karavana: 4 adet
Sini: 3 adet
Kilar malı olarak
Cebhâne sandıkları: 10 adet
Demir mangal: 8 adet

Sağir tahta anbar: 3 adet
Küp: 12 adet
Kilarcı Osib’in malı olarak
Terazi ve kantâr: 50 adet
Küp: 27 adet
Markit: 1 adet
Kıyma tahtası: 1 adet
Kutu: 1 adet
Saplı tas: 3 adet
Kazan: 3 adet

**[21$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 44:***

*Hazrolu Malik Efendinin İç Kalede kilâr arkasında konulan, isim ve adetleri belli olan eşyâ' defteridir.*

**Hüküm 44:**

Hazrolu Malik Efendi'nin ma'rifet-i şer' ile iç kal'ada … arkasında âhûra (?) vaz' olunan eşyâ' defteridir.

Beyaz şilte: 2 adet
Mitelli yorğan: 2 adet
Yüzlü yorğan: 2 adet
Müsta'mel siyahi şilte: 1 adet
Yüzsüz yorğan: 1 adet
Yastık: 5 adet
Kazan-ı Kebir: 1 adet
Kazan-ı Sağir: 1 adet
Teşt: 1 adet
Sini: 1 adet
Hantal: 3 adet
Legen: 2 adet
Lenger: 3 adet
Tencere: 1 adet
Sahan Kapak: 2 adet
El ibriği: 1 adet
Sekre: 1 adet
Kahve ibriği: 1 adet
Huni: 1 adet
Küçük leğen: 1 adet
Minder: 2 adet

Eğil beyi tarafından gelen talan malı
Tığ hançer: 1 adet
Tabanca: 1 adet
Kılıç: 1 adet

Cuma Beg Kethüdası Eşyâsı
Keçe: 3 adet
Yorğan: 5 adet
Minder: 6 adet
Yastık: 8 adet
Mitel Burması: 1 adet
Çuval çift: 7 adet
Hurç: 3 adet
Kıl çuval: 6 adet
Kıl ve yün: 23 kıyye
Kazan kebir: 2 adet
Kazan sağir: 2 adet
Tencere: 2 adet
Orta kazan: 1 adet
Küçük sini: 1 adet
İbrik ma'a-leğen: 1 adet
Teşt: 1 adet

Keser (?): 4 adet
Tas: 5 adet
Sini: 5 adet
Sahan: 5 adet
Çatal-ı kebir ve sağir: 2 adet
Huni: 1 adet
Kemelem (?): 1 adet
Timür Maşa: 1 adet
Timür şiş: 1 adet
Timür yuğavi (?): … (Boş) …
Timür sac: 1 adet
Sağir leğen: 1 adet
Süzgi: 1 adet
Tayan (?) timüri: 3 adet
Yün makarası: 2 adet
Kilim: 3 adet
Çatal: 1 adet

Dirik talanından gelen eşyâ'
Siyah çadır: 3 adet
Parça: 2 adet
Merhûm Kavvâs Paşa Ali Ağa'dan teslim olan:
Sini: 2 adet

**[22ª]**

***Hüküm Özeti 45:***

*Diyarbekir voyvodalığında bulunan Hacı Mehmed Ağa'nın vâridâtının fazla olmasından dolayı haps ettirilip yetmiş beş bin kuruşunun Sadullah Paşa tarafından zabt olunduğuna dair haberlerin doğru olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir.*

**Hüküm 45:**

Hacı Abdulcabbar Ağazade Hacı Ağa'nın eşyâsının fürûht olunduğunun isti'lâmına dair vürûd eden buyuruldu.

Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı mîrlivâ saâdetlü atufetlu paşa hazretleri ve nâibi faziletlu efendi ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri inhâ olunur ki Erzurum Eyâleti müşîri devletlu Hafız Paşa hazretlerinin Diyarbekir Müşîrliği evânında Diyarbekir voyvodalığını iltizâm etmiş olan Hacı Mehmed Ağa voyvodalık-ı mezkûr vâridâtını ziyâdeye iblâğ etmiş iken müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri bilâ muhâsebe âher bahâne ile hapse ilka' ederek eşyâ-yı mevcûdesini bi'l-müzâyede rûz-ı bahâ' ile fürûht etdirüp hâsıl olan yetmiş beş bin bu (?) kadar (?) kuruşun esmânı müşârün-ileyh hazretleriyle devletlü Sadullah Paşa hazretleri

taraflarından fuzuli zabt kılındığı ağa-yı merkûm tarafından bâ-arzuhal inhâ olunduğundan bahisle keyfiyyetin erbâb-ı vukufdan bi't-tahkîk iş'âr ve tenmîkî irâdesiyle bu def'a bir kıt'a emirnâme-i mekârımalamâ hazreti sadâret-penâhî revnak-bahş hâme tekrîm olmuş ve husûs-ı mezbûrun tahkîkiyle ber-vech-i sıhhat tahrîr ve izbârı lâzım gelmiş olduğundan imdi ağayı merkûmun inhâsı vecîhle eşyâ-yı mevcûdesi müşârün-ileyhima hazerâtı taraflarından fuzulı fürûht etdirilerek esmân-ı hâsılası olan meblağ-ı mezbûr zabt olunmuş mudur değil midir. İktizâsının erbâb-ı vukufdan bi't-tahkîk bâ i'lâm tarafımıza inhâ ve ifâdesine mübâderet eylemeniz için işbu buyuruldu tahrîr ve ısdâr ile ba's ve tesyâr olunmuşdur. Bimennihi Teâlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu amel ve harekete himmet eyleyeler deyu. Fî sene 15 N (12)56 / 10 Kasım 1840.

***Hüküm Özeti 46:***

*Diyarbekir voyvodalığında bulunan Hacı Mehmed Ağa'nın ucuz fiâtla eşyâsının satıldığı erbâb-ı vukufdan tahkîk olunmasıyla ilgili Diyarbekir eyâlet kaymakamı Bekir Sami Paşa'ya gönderilen buyuruldu.*

**Hüküm 46:**

Husûs-ı mezkûre dair verilen i'lâm.

Ma'rûz-ı daî-i devlet ömrü ve devlet-i aliyyeleridir ki Erzurum Eyâleti müşîri devletlu Hafız Paşa hazretlerinin Diyarbekir müşîrliği evânında Diyarbekir voyvodalığı bi'l-emane uhde-i idâresine ihâle buyurulan Hacı Mehmed Ağa voyvodalık-ı mezkûr vâridâtını ziyâdeye iblâğ etmişken müşârün-ileyh hazretleri bilâ muhâsebe âher bahâne ile hapse ilka' ederek eşyâ-yı mevcûdesini bi'l-müzâyede dûn bahâ' ile fürûht etdirüb müşârün-ileyh hazretleriyle devletlü Sadullah Paşa hazretleri tarafından fuzulı zabt olunmuş olduğu erbâb-ı vukufdan bi't-tahkîk ifâdesi bâ-emirnâme-i hazreti sadâret-penâhî iş'âr buyurulmuş ve mûcebince redif Asâkir-i Mansûre mîrlivâ-i muhâsin ihtivâsı ve Diyarbekir Eyâleti kaymakamı atufetlu Bekir Sami Paşa hazretlerine hitâben bu def'a şeref-rîz sahîfe-i sudûr buyurulan bir kıt'a buyuruldu-i alileri Medine-i Diyarbekire şeref-vürûd ve bi'l-cümle lâzıme-i mahzur

muvâcehelerinde feth ve kırâat ve merâsim-i mütâvaatı gıbbe'l-edâ emr ve irâde-i seniyyeleri üzere husûs-ı mezkûr tahkîk olundukta ağa-yı mûmâ-ileyh kulları elli iki senesine mahsub voyvodalık-ı mezkûrı bi'l-emane idâre etdiğinde vâridâtını sinîn-i güzeştelerden ziyâdeye iblâğ edüp Diyarbekir hazînesine teslim etmişken vâridât voyvodalık-ı mezkûr bazı erbâb-ı ağramının dahi ziyâde dutardı deyu tefevvühlerine mebnî bilâ-isbât ağayı mûmâ-ileyhden doksan bin kuruş gadren mütâlebe ve meblağ-ı mezbûr-ı edâya muktedir olmadığından mahpese ilka' ederek eşyâ-yı mevcûdesini dûn bahâ' ile cebren fürûht etdirüp meblağ-ı mezbûrden ol vakit kırk yedi bin kuruş mûmâ-ileyhden tahsîl edüp ağa-yı mûmâ-ileyhe gadr-ı mübrim ve ba'de devletlu Hafız Paşa hazretleri tarafından on beş bin kuruş bahş olunub el-hâleti hazihi yirmi sekiz bin kuruş edâya iktidarı olmadığını mevsûkü'l-kelîm kimesneler meclis-i şer'a ihbâr etmeleriyle husûs-ı mezkûr mûmâ-ileyhin perişaniyetine ba's ve mağdûriyyetini mücîb olduğu huzur-ı pür nûr-ı âsafânelerine arz ve i'lâm olundu. Nihayeti emr ve irâde hazreti veliyyü'l-emrindir. Hurrire fî evâhir şehr-i Ramazanü'l-muazzama lisene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Kasım sonları 1840).

***Hüküm Özeti 47:***

*Mâliyye Hazînesi mazbût İstanbul ve tevâbiî enfiye mukataası mülhakatından ziyâde Kıbrıs, Edirne, Ohri, İzmit, Tiran, Dıraç kazâları Rûmeli enfiyeciliği müdürlükleri Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede müzâkere olunup karâr verilerek enfiye mukataası mültezimi bulunan Başabot adlı zimmîye taahhütle ihâle olunarak Mâliyye Hazînesinin vâridâtında kayıtlı olup nizâmâta uygun olduğu, İzmir'de bazı evlerde karut enfiyesi i'mâl edilip satılmasıyla elde edilen hâsılatın zabt ve idâre olunmasına dairdir.*

**Hüküm 47:**

Düstûrun mükerremun müşîrun-ı mufahhamun nizâmü'l-alem müdebbirü umûri'l cumhur bi'l-fikr en-nakib mütemmim-i mehâmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mehammü'l-bünyanü'd-devlet-i ve'l-ikbâl müşîr ve erkânü's-saâdet ve'l-iclâl el-

mahfûf bi-sınufı avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ Anadolu cânibinde kâin eyâlet ve elviyenin … ve müşîranı vüzerâyı a'zam adamallahu Teâlâ iclâlehum ve iftiharü'l-ümerâi'l-kirâm merâciü'l-küberâi'l-feham ulü'l-kadr ve'l-ihtiram ashâbü'l-izzi ve'l-ihtişam el-mahfûz bi-mezîd-i inâyetü'l-melikü'l-a'lâ ferîkan-ı kirâm dâmet mealihim vâkıfı kuzâtı'l-müslimin-i ulâ velâtü'l-muvahhidin maâdinü'l-fezailü'l-yakin râfi-u i'lâmu'ş-şerîfüveddin vârisu ulumü'l-enbiya-i ve'l-mürselin el-mahkuk-ı bi-mezîd-i inâyetü'l-melikü'l-muin mevâli-i feham zîde fazluhum ve mefahirü'l-emacid ve'l-ikram camiü'l-mehâmmedu ve'l-mekârimü'l-mahzûn bi mezîd-i inâyetü'l-melikü'd-daim Tanzîmât-ı Hayriyye icrâ olunan mahallerin muhassılları ve zabtiyye me'murları dâme mecdühûm ve mefahirü'l-kuzât ve'l-hükkam maâdinü'l-fezain-fezail (?) ve'l-kelâm mahalli merkûm kadıları zîde fazluhum ve mefahirü'l-ulemâ-il-muhakkin inde'l-fezalail-muvaffikin müftiler zîde ilmuhum ve mefahirü'l emâsil ve'l-akran a'zâ-yı meclis-i vücûh ahâlî ve iş erleri zîde kadruhum tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki: Mâliyye hazîne-i celilemde mazbût İstanbul ve tevâbiî enfiye mukataası mülhakatından … ve bilâd-ı sâire ma'lûme ve cizye-i Kıbrıs nefs-i İstanbul ile tevâbiînden olan **[22$^{b}$]** Edirne ve İzmid ve Anadolu kala-i Ohri ve Tiran ve Dıraç kazâlarından mâ-adâ Rûmeli enfiyecilikleri müdürliği Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de Tanzîmât-ı Hayriyye usûl-ı … şümûluna tevfîk olunan müzâkerât ve karâr iktizâsı ol-bâbda şeref-rîz südur eden irâde-i seniyye-i pâdişâhânem muktezâsı üzere hasbe'l-fıkdân işbu elli altı senesi Ağustosuna mahsûben sene-i kâmile ber-vech-i emânet-i (?) şerâit-i ma'lûmiyye ve usûl-ı hasene-i mezkûreye ifrâğ olunarak reâyâ-yı Devlet-i Aliyyemden olup çend seneden beru enfiye mukataasının mültezimi bulunarak her vecîhle ma'lûmât-ı kâmilesi olduğundan başka matlub-ı âlîşanım ve cihet dahi hüsn-i idâresinde muktedir idüği istihbâr olunan Başabot nâm zimmîye bâ-taahhüt ihâle ve tefvîz olunmuş ve İstanbul enfiyeciliği Yanya ve … ve Brizrin cânibinden olan kârhânelerden sa'y (?) Brizrin ve mâ-adâsı nâibine enfiyesi olmak ve ma'a-nakliye ve sâire Brizrin enfiyesi üç ve Yanya enfiyesi dokuz kuruş fiâtıyla tüccârıyla mukâvele ve kabul … olunarak ol vecîhle lüzûmı mikdâr celb olunan enfiyeden İstanbul ve bilâd-ı selâse ve mahmiyede vâki' olup mahlûlât ve ferâğ ve intikalı cânib-i hazîneden rü'yet olunan ma'lûmü'l-mikdâr enfiyeci dükkânlarına fiât-ı mukarreresiyle teâmülü vecîhle vermek ve Dersaâdetimde olan enfiye kârhânesinde yalnız karuta enfiyesi i'mâlleri

fürûht kılınmağa ve memâlik-i mahrûsem enfiyeciliği denilen Rûmeli'nin bazı mahallerinde olan enfiye kârhânelerinde i'mâl olunan enfiyesi çünkü zikr olunan kârhâneler gediği mukataa-yı mezbûre merbûtâtından demek olarak i'mâlâtı olan enfiyesi mukaayı mezbûre mührünün nezâreti şâmil ve mahsûllerinde masârifât vâkıalarına ticâret-i lâzımesini ilave ile bâlâda İstanbul tertîbi hakkında ta'dîl kılındığı vecîhle olup Memâlik-i Mahrûsemde satmakdan … İzmirde olan kârhâne-i mahsûsda karuta enfiyesi i'mâl ve fürûht edüp âher-i meclisde i'mâl ve fürûht kılınmamaktan ibâret bulunmuş olmağla siz ki vüzerâyı a'zam ve ferîkan-ı kirâm ve mevâli-i füham müşâr muhassilin ve zabtiyye me'mûrları ve kuzât ve müftiler ve a'zâ-yı meclis ve vücûh-ı memleket ve iş erleri mûmâ-ileyhimsiz vüsûl emr-i şerîfimle keyfiyyet ma'lûmunuz oldukta bu emr-i ehimme kemâlıyla i'tinâ ve dikkat birle bâlâda istisnâ olunan mahalli muharrereden mâ-adâ Anadolu tarafında kâin kazâlar enfiyecilikleri müdürliği sene-i merkûmeye mahsûben usûl ve teâmüli kadîmesinin tatbîkan ve Tanzîmât-ı Hayriyye usûl-ı mehasin (?) şümûluna (?) tevfîkan zimmeti mersûm tarafından ber-vech-i emânet hüsn-i zabt ve idâresi ve … istihsâlına bi'l-infak ve'l-ittihâd bezl-i cel himmet ve sırf mâ-hasal kudret ve dikkat ve işbu enfiye mukataası Mâliyye Hazîne-i celilemin vâridât … kadîmesinden bulunmak ve külliyetlü mal ve fâiz-i eshâm ile mukayyed olmak ve bi'l-cümle menâfiî hazine-i merkûme aid olmak üzere ber-minvâl-i muharrer şerâit ma'lûme ile emâneten idâresi tesviye kılınmak mülabesesiyle şurût nizâmına ve usûl-ı hasene-i mezkûreye tevfîkan sûret-i hüsn ve idâresi ve bu karar mahallinde cârî olduğı vecîhle Dersaâdetim ile İzmir'de olan kârhâne-i mahsûsasından başka şunun ve bunun hânelerinde karut enfiyesi i'mâl etdirilüp ücret-i lâzime ve ticâret münâsebesi verilerek mezkûr kârhânelerde i'mâl ve fürûht kılınması zımnında tarafınızdan lâzım gelecek muâvenet ve müzâheret-i lâzımenin ifâsıyla hâsılatının … ezher cihet-i vikâye ve himâye esbâbının … emrine sarf-ı küllî miknet ve mezîd-i ihtimâm ve ğayret eylemeniz fermânım olmağın ol vecîhle şerait-i ma'lûme ile sene-i merkûme mahsûben ber-vech-i emânet mersûmun zabt ve idâresini şâmil mahsûsen işbu emr-i âlîşanım ısdâr ve tesyâr ve i'tâ olunmuşdur. İmdi vüsûlunda keyfiyyet ve irâde-i aliyyem mantuk-ı emr-i şerîfimden ma'lûmunuz oldukta ber-minvâl-ı meşrûh amel ve hareket birle infâd emr-i âlîşanıma bezl-i bârî kudret ve mübâderet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfimle … vech-i

meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan işbu emr-i şerîf-i âlîşan ve … ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi birle hâsıl olasız şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimad kılasız. Tahrîren fi'l-yevmi … işrin min şehr-i Cemâziye'l-âhire sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Ağustos ortaları 1840).

**[23ª]**

***Hüküm Özeti 48:***

*1256 senesi Saferü'l-hayrın başından (4 Nisan 1840) Şevval ayının sonuna kadar (24 Aralık 1840) 9 ay zarfında Diyarbekir'de vuku' bulan masârifât-ı vilâyetin muhâsebe olunarak tanzîm edilmesine dair salyâne defteridir.*

**Hüküm 48:**

İş bu iki yüz elli altı senesi Saferü'l-hayrın gurresinden sene-i mezbûre Şevvalü'l-mükerremi ğayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekir'de vuku' bulan masârifât-ı vilâyet cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile muhâsebe olundukta iki yüz on beş bin iki yüz elli kuruşa bâliğ olup nefs-i şehr ve havî olduğu kazâ' ve nevâhîye tevzî' olunmak üzere tanzîm olunan salyâne defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evasıt-ı şehr-i şevvali'l-mükerrem li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Aralık başları 1840).

11875,5 Ber-vech-i defter mümzî Saferü'l-hayr gurresinden Cemâziye'l-ûlâ gayetine kadar dört mâh zarfında Diyarbekir Gümrük Emânetine
13500 Nüfûs Nâzırı Mehmed Mesud Efendiye ve kâtibi efendiye verilen dokuz mâhiyye
7200 Jurnal kâtibine verilen dokuz mâhiyye
1800 Mahkemede mürûr tezkiresi muharriri Nasrullah Efendiye dokuz mâhiyye
2000 Şark ve garb kurâları nüfûs kâtibi Hafız Mehmed Efendi'nin maâşı
---
34375,5

3600 Ebvâb-ı erbaada tezkire yoklamacısından kâtib ve tüfenkçiyanın dokuz mâhiyye

4096,5 Ber-mûceb-i defter-i mahsûs ve … Efendinin Diyarbekir kirahânesine verdiği ta'lîmât ta'yinat … bahâ'

250 Hartubi Hacı Halim Efendiyi menfiyyen getiran kavvâs-ı müşîriye verilen müddet

250 Diyarbekire hanzele suyunu getiren efendilere verilen

51799,5 Ber-mûceb-i defter-i mahsûs dokuz mâh zarfında bina emini Hacı İsmail Ağa'nın masârıfı

---

96371,5

250 Sultan müjdesiyle gelen tatara verilen hizmet

341 Saray mefrûşâtı için ve karakolhâneler için alınan hasır bahâ'

2500 Mühendis mîralayı atafetlu Halil Bey'e verilen

4220,5 Ber-mûceb-i defter-i mümzî ab-ı hamır ve etin … tathîrine verilen

1000 Diyarbekir bedenlerinin ta'mîri için kireç bahâ'

---

104682,5

3420 Diyarbekir müşîr-i sâbıkı müteveffâ Süleyman Paşa'nın tesyâr buyuruldusuyla … tatar ağasına ve bir nefer tatara

14030 Ber-mûceb-i defter dokuz mâh zarfında bedestân kethüdasının berâ-yı aliye ve zâbıtâ efendiye

7285 Endâhte olunan toplara ber-mûceb-i murâsele ile cebhâne me'mûrun sarf eylediği barut-ı siyah bahâ'

1000 Harput'a iki def'a arzuhal götürene verilen harcırâh

1650 Harput'a maslahat-ı vilâyet için gidenlere harcırâh ve Harput'da mahkemeye giden masârıf

---

132097,75

20000 Elli altı senesine mahsûben Eylül ibtidâsından Şubatı gayetine kadar kirahâne masârıfı.
1500 Kirahâne müdiri sâbık Ali Ağa'nın kirahâne hesâbından matlubı
850 On günlük, Ömer Vehbi Efendi'nin kirahâneye olan masârıfı
327 Saray su yolcularına ta'yînât ve ruhsat ve şevval mâhiyyeleri
3300 Elli altı senesi rûz-ı Hızır itibariyle bedel-i ref'-i menzil
---
158074,75

2998,5 Ber-mûceb-i defter-i müfredât Diyarbekir Kaymakamı devletlü Sami Paşa hazretlerinin ... müsâferet ...
4000 Tebşîr buyuruldusuyla gelen ve Revandan müşîriye verilen
72 Mardine giden ... idamenin menzil kirâsına verilen
500 Meserrete dair muhâkemeye buyuruldu getüren Ağaya verilen hizmet.
850 Celb müjdesiyle gelen tatarlara ve refîkine verilen hizmet
---
166495,5

10552,5 Cemâziye'l-âhir'de Acem Şahının Diyarbekir'den vürûdundan ber-mûceb-i defter şâhâne
7500 Ber-mu'tâd kaymakamına
125 Bismil Kalasını ta'mîre giden tüccârlara ücret
---
184032,750

25327,5 Memleket malı olarak zuhûrâta sarf olunmak üzere cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile sultan vaz' olan
---
210000

5250 Bâ-fermân-ı 'ali kuruşda bir para harç … defter
---

215250 Yalnız iki yük on beş bin iki yüz elli kuruşdur.

**[23$^{b}$]**

… (silinmiş) İki yüz elli bin iki yüz kuruş …

**[24$^{a}$]**

***Hüküm Özeti 49:***

*Diyarbekir'de Hasan Paşa Hanı'nın geliriyle geçimini sağlıyan ve ilimle iştigal eden Küçük Ahmed'in torunu Hacı Mehmed Rağıb Efendi'ye Asâkir-i Şâhânenin yedi yıldır Hasan Paşa Hanını kullanıp îcârını vermediğinden ve mağdur olduğundan îcârının verilerek mezkûr hanın tahliye edilmesi hakkındadır.*

**Hüküm 49:**

Devletlü inâyetlü atufetlu seniyyü'l-himem Efendim hazretleri.

Medine-i Diyarbekir'de neşr-i ulûm ile meşgul Küçük Ahmed hafidi Hacı Mehmed Rağıb Efendi dâîleri öteden beri Medine-i mezkûrda vâki' Hasan Paşa Hanı'nın nısf gallesiyle taayyüş ede gelmiş ise de yedi seneden beru civarlarında orduyu hümâyûn olmak hesâbıyla beldeleri asâkir-i şâhâneye …… ve bu cihetle han-ı mezkûr ittihâz olunmuş olduğundan galle-i mezkûre dest-i res olamayub duçar-ı müzâyaka olduğundan başka han-ı mezkûr dahi harâb ve kendusi ta'mîr ve termîm ederek giriftar-ı düyûn ve ızdırap olmuş olduğundan ifâde ve istifâdeden kalmış ve kendisi dahi … ve ihtiyâr olduğu halde li ecli'l-istirhâm der aliyyeye gelmiş idüğinden bahisle haline merhameten han-ı mezkûrun asâkirden galebesiyle beraber yedi senelik icârının i'tâsı husûsanı efendi-i mûmâ-ileyh arzuhal takdîmiyle inhâ ve istid'â' etmiş olduğundan keyfiyyet mâliyye nâzırı müşîri mükerrem atufetlu paşa hazretlerine lede'l-havâle fi'l-hakika efendi-i mûmâ-ileyh ashâb-ı ilm ve faziletden olarak da'vât-ı hayriyyesiyle iğtinâm olunur. Zevâtdan idüği rivâyet kılınmış olduğundan han-ı mezkûrun tahliyesi ve sinîn-i mezkûre icârına dest-i res olamamış ise anın dahi iktizâsına bakılmak üzere keyfiyyetin taraf-ı müşîrilerinden isti'lâmı husûsı nâzır-ı müşârün-ileyh hazretleri taraflarından bâ-takrîr inhâ ve ifâde olunmuş olmağla ol-vecîhle han-ı mezkûrun tahliyesiyle sinîn-i mezkûre icârına dest-i res olamamış ise anın dahi iktizâsına bakılmak üzere keyfiyyetin iş'ârı husûsuna himmet

buyurmaları siyâkında kaime-i senâveri tahrîr ve feristâde-i havî … kılınmıştır. İnşaallahu Teâlâ lede'l-vüsûl ber-vech-i muharrer himmet buyurmaları me'mûl-ı senâveridir. Fî sene 11 CA 56 / 11 Temmuz 1840.

**[25ª]**

***Hüküm Özeti 50:***

*Diyarbekirde 1256 senesi Safer ayının başından (4 Nisan 1840) Şevval ayının sonuna kadar (24 Aralık 1840) 9 aylık masraf ve kiraların hesaplanarak kazâ', nâhiye ve şehir esnâfına düşen verginin pay edilmesine dair salyâne defteridir.*

**Hüküm 50:**

İş bu iki yüz elli altı senesi Saferü'l-hayrı gurresinden sene-i mezbûre Şevvali ğayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekir'de vuku' bulan masârıf-ı vilâyet ve kirahâne masârıfı cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile muhâsebe olunarak ber-mûceb-i defter-i musahhah iki yük yüz doksan beş buçuk kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr ta'dîl ve tesviye üzere Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ' ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' le a'lâ kadr-i-sihâm tevdî ve taksîm olunan salyâne defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâhir-i şehr-i Zilka'de-i şerîfe lisene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (19 Ocak 1841).

Hisse-i esnâf-ı şehir: 28028 kuruş
Kazâ-i Hani: 6006 kuruş
Kazâ-i Lice: 8008 kuruş
Kazâ-i Çabakçur: 4004 kuruş
Kazâ-i Bicâr: 3003 kuruş
Kazâ-i Zıkti: 2002 kuruş
Nâhiye-i Cebkân: 2002 kuruş
Kazâ-i Genç: 2002 kuruş
Kazâ-i Hazro: 12012 kuruş
Kazâ-i Silvan: 12012 kuruş
Nâhiye-i Beşiri: 5005 kuruş
Nâhiye-i …: 3603 kuruş
Kazâ-i Rıdvân: 3603,5 kuruş
Kazâ-i Ğarzan: 10010 kuruş
Kazâ-i Şirvan: 9409 kuruş
Kazâ-i İs'ird: 5005 kuruş
Kazâ-i Bohtan: 10010 kuruş
Kazâ-i Cizre: 10010 kuruş

Kazâ-i Zaho/Raho: 5005 kuruş
Kazâ-i Midyat: 24024 kuruş
Kazâ-i Savur: 4004 kuruş
Nâhiye-i Behramlı: 6006 kuruş
Nâhiye- i Türkman: 3003 kuruş
Nâhiye-i Kiki: 3003 kuruş
Nâhiye-i Deşt-i Kûr: 2002 kuruş
Nâhiye-i Dirik: 3003 kuruş
Nâhiye-i ...: 2002 kuruş
Nâhiye-i Mahal: 2002 kuruş
Nâhiye-i Karakeçi: 2002 kuruş
Nâhiye-i Kevnik/Gönik: 3003 kuruş
Nâhiye-i Şark ve Garb: 6001,5 kuruş

200195,5 yalnız iki yük yüz doksan beş buçuk kuruşdur.

**[25$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 51:***

*1256 senesi Safer ayının başından (4 Nisan 1840) Şevval ayının sonuna kadar (24 Aralık 1840) masârifât-ı vilâyet ve kirahâne masrafının muhâsebe olunarak ilgililere taksîm olunan salyâne defteridir.*

**Hüküm 51:**

İş bu iki yüz elli altı senesi Saferü'l-hayrı gurresinden sene-i mezbûre Şevvali ğayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekirde vuku' bulan masârifât-ı vilâyet ve kirâhâne masârıfı zammiye (?) ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile muhâsebe olunarak ber-mûceb-i defter-i musahhah iki yük yüz doksan beş kuruşa bâliğ olup meblağ-i mezbûr ta'dîl ve tesviye üzere Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhîsine cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile a'lâ kadr-i-sihâm tevzî' ve taksîm olundukta tevzîî mezkûreden nefs-i şehir esnâfı hissesine isâbet eden yirmi sekiz bin yirmisekiz kuruş üzerine yüz kuruş kâtibiyye mahkeme cem'an yirmi sekiz bin yüz yirmi sekiz kuruş zeylde mestûr esnâflara a'lâ kadr-i-sihâm tevzî' ve taksîm olunan salyâne defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur. Sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf. Fî gurre-i Zilhicce sene (12)56 / 24 Ocak 1841.

Esnâf-ı Silahan: 284,5 kuruş
Esnâf-ı Bakkalan: 2557,5 kuruş
Esnâf-ı Bezzazan: 2557,5 kuruş
Esnâf-ı Haffafan: 1776,5 kuruş

Esnâf-ı Debbahan: 1776,5 kuruş
Esnâf-ı Habbâzan: 1776,5 kuruş
Esnâf-ı Attaran: 888 kuruş
Esnâf-ı Kazganciyan: 888 kuruş
Esnâf-ı …: 888 kuruş
Esnâf-ı Kassaban: 888 kuruş
Esnâf-ı Dellalan: 746 kuruş
Esnâf-ı Palanciyan: 710,5 kuruş
Esnâf-ı Neccâran: 710,5 kuruş
Esnâf-ı Berberan: 710,5 kuruş
Esnâf-ı Sabunciyan: 604 kuruş
Esnâf-ı Kuyumciyan: 533 kuruş
Esnâf-ı Mutebayan (?): 533 kuruş
Esnâf-ı Na'lbandan: 533 kuruş
Esnâf-ı Allafan: 533 kuruş
Esnâf-ı Basmaciyan: 533 kuruş
Esnâf-ı Tütünciyan: 533 kuruş
Esnâf-ı Kalayciyan: 426 kuruş
Esnâf-ı Derziyan: 284 kuruş
Esnâf-ı Kürkçiyan: 142 kuruş
Esnâf-ı …: 355 kuruş
Esnâf-ı Demürciyan: 355,5 kuruş
Esnâf-ı ...: 355,5 kuruş
Esnâf-ı Bardakçıyan: 355,5 kuruş
Esnâf-ı Mumciyan: 355,5 kuruş
Esnâf-ı Gazzazan: 284 kuruş
Esnâf-ı Kahveciyan: 284 kuruş
Esnâf-ı Sarracan: 213 kuruş
Esnâf-ı Çilingiran: 177,5 kuruş
Esnâf-ı Nalçaciyan: 177,5 kuruş
Esnâf-ı Eskiciyan: 177,5 kuruş
Esnâf-ı Helvaciyan: 177,5 kuruş
Esnâf-ı Keçeciyan: 177,5 kuruş
Esnâf-ı Boyaciyan: 350 kuruş

28128 Yalnız yirmi sekiz bin yüz yirmi sekiz kuruşdur.

**[26ª]**

***Hüküm Özeti 52:***

*Diyarbekirin şehir, kazâ ve nâhiye esnâfının 1256 senesi Safer ayının başından (4 Nisan 1840) Şevval ayının sonuna kadar (24 Aralık 1840) 9 aylık masârifâtı vilâyet, kirahâne masrafları muhâsebe olunarak 2 yük 9,5 kuruş olup şark ve garb köylerine isâbet eden 50 bin bir buçuk(?) kuruş hizmeti mübâşiriyye seksen kuruşu harc-ı imza olup cem'an 50270 buçuk kuruştur.*

**Hüküm 52:**

İş bu iki yüz elli altı senesi Saferü'l-hayr gurresinden sene-i mezbûre Şevvali ğayetine kadar dokuz mâh zarfında Diyarbekir'de vuku' bulan masârifât-ı vilâyet ve

kirâhâne masârıfı cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile muhâsebe olunarak ber-mûceb-i defter musahhah iki yük yüz doksan beş buçuk kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr ta'dîl ve tesviye üzere Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'-i aliyye-i a'lâ kadr-i-sihâm tevzî' ve taksîm olundukta tevzîî mezkûrda şark ve garb kurâları hissesine isâbet eden elli bin bir buçuk kuruş üzerine yüz kuruşu hizmet-i mübâşiriyye ve seksen kuruşu harc-ı imza defter ve altmış kuruşu çeri başı ve on beş kuruşu sarrâfiyye ve yirmi kuruşu kâtibiyye cem'an elli bin iki yüz yetmiş elli buçuk kuruşa bâliğ olub meblağ-ı mezkûr zeylde mestûr şark ve garb kurâlarına tevzîî ve taksîm olunan defterdir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâil-i şehr-i Zilhicce-i şerîf li-sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (27 Ocak 1841).

Karye-i Çanakçı: 70 kuruş
Karye-i Hacı İsa: 31,5 kuruş
Karye-i Müderris: 21 kuruş
Karye-i Kozan: 28 kuruş
Karye-i Satı Kendi: 200 kuruş
Karye-i Bozpınar: 38,5 kuruş
Karye-i Kızıl Mehmed: 42 kuruş
Karye-i Tillik: 31,5 kuruş
Karye-i Kürdgülü: 70 kuruş
Karye-i Uruni: 28 kuruş
Karye-i Haydarlı: 35 kuruş
Meşkürli: 21 kuruş
Baharlı: 87,5 kuruş
Demirhan: 87,5 kuruş
Kürd Aslanoğlu: 14 kuruş
Hanbazar: 66,5 kuruş
Kehfnecar: 80,5 kuruş
Hüseynik: 7 kuruş
Kağıtlı: 10,5 kuruş
Harabe-i Kengerli: 38,5 kuruş
Dayılı: 10 kuruş
Zoğzunç: 105 kuruş
Tavuklu: 35 kuruş
Zeynikan-ı Kebir: 21 kuruş
Zeynikan-ı Sağir: 7 kuruş
Kendeş: 35 kuruş
Derviş Hüseyin: 100 kuruş
Yenice: 140 kuruş
Postaoğlu: 21 kuruş
Kürd Köseli: 17,5 kuruş
Hendeseli: 31,5 kuruş
Yarımca: 101,5 kuruş
Pir Hüseyin: 58,5 kuruş
Mezra: 17,5 kuruş
Küçük Çarkanyan: 42 kuruş
Büyük Çarkanyan: 52,5 kuruş
Kâni Sipi: 52,5 kuruş
Saçanad (?): 31,5 kuruş
Abbas Harabesi: 31,5 kuruş
Büyük Ağviran: 200 kuruş
Küçük Ağviran: 70 kuruş
Kengerli: 58 kuruş

Hacı Osman: 14 kuruş
Cirnik: 28,5 kuruş
Akmeşhed: 17,5 kuruş
Kürd Ömeran: 45 kuruş
Kavşad (?): 17,5 kuruş
Arailan(?): 52,5 kuruş
Bakevsi: 52,5 kuruş
Sumaki: 70 kuruş
Müslim Kadı Kendi: 164,5 kuruş
Şarabi: 52,5 kuruş
Zimmî Kadı Kendi: 105 kuruş
Yabaci: 70 kuruş
Karakoç: 58,5 kuruş
Matran: 45,5 kuruş
Bicâr: 21 kuruş
Arab Aslanoğlu: 49 kuruş
Telalo: 50 kuruş
Taraklı: 20 kuruş
Sa'dî: 58 kuruş
Kıtırbil: 297,5 kuruş
Batrik: 63 kuruş
Ali Bardak: 98 kuruş
Zeko: 58,5 kuruş
Belli: 105 kuruş
Kabasakal: 49 kuruş
Karabaş: 122,5 kuruş
Erincil: 14 kuruş

4034 bâlâda mestûr şark kurâlarına isâbet eden yalnız dört bin otuz dört kuruşdur.

**[26$^{b}$]**

Garb Kurâları

Karye-i Peyas: 70 kuruş
Karye-i Kafir İğya: 70 kuruş
Karye-i Hüseynik: 70 kuruş
Karye-i Ayneto: 70 kuruş
Karye-i Fare: 21 kuruş
Karye-i Deyrmeşe: 21 kuruş
Karye-i Harabbeyan (?): 21 kuruş
Karye-i Hashavar: 21 kuruş
Karye-i Gürzü: 10,5 kuruş
Karye-i Cankatran: 42 kuruş
Cebbare ve Telulik: 70 kuruş
Balıkviran: 49 kuruş
Haruni: 58,5 kuruş
Çelikan: 130 kuruş
Saclı: 7 kuruş
Kayacık: 42 kuruş
Hamrani: 31,5 kuruş
Kozcık: 20 kuruş
Alipınar: 35 kuruş
Çaruği: 119 kuruş
Siyâk (?): 52,5 kuruş
Harezmi: 49 kuruş
Kâni Sipi: 28 kuruş
Kancuğaz: 10 kuruş
Kırkat: 7 kuruş
Kazıktepe: 38,5 kuruş
Zavra: 10,5 kuruş
Domat: 10,5 kuruş
Kürd Yenice: 58,5 kuruş
Beko: 17,5 kuruş

Harblı: 52 kuruş
Kankırt: 64,5 kuruş
Çöllü: 42 kuruş
İmam ‘Akil: 7 kuruş
Mezra: 70 kuruş
Yukarı Gözlü: 1 kuruş 4
Aşağı Gözlü: 7 kuruş
Serimi: 7 kuruş
Zoğa: 63 kuruş
Kode: 70 kuruş
Asi: 17,5 kuruş
Şeyh Çoban: 38,5 kuruş
Gürco: 38,5 kuruş
Amû Sünbül: 3,5 kuruş
Bercik/Bircik: 31,5 kuruş
Boztepe: 45 kuruş
Lekos (?): 87,5 kuruş
Gühan: 45 kuruş
Külbiran: 35 kuruş
Heykelcik (?): 35 kuruş
Arapbeyân (?): 17,5 kuruş
Şemikan: 35 kuruş
Haydik: 45 kuruş
Sünnetli: 35 kuruş
Gürtepe: 35 kuruş
Kalyan: 35 kuruş

Bâlâda mestûr garb kurâlarına isâbet eden yalnız iki bin yüz kırk iki buçuk (?) kuruş sayfa-i a’lâ yalnız altı bin iki yüz yetmiş altı buçuk ğuruşdur.

Adet kuruş
2242
4034
6276,5 kuruş

**[27ª]**

***Hüküm Özeti 53:***

*1256 senesi Zilka’de ayının başından (25 Aralık 1840) 1257 senesi Rebiü’l-ahir sonuna kadar (20 Haziran 1841) altı ay zarfında Diyarbekir’de vuku’bulan masârifât, kirahâne müdürlerine verilmek üzere 10 bin kuruş tevzî’ olunup şark ve garb köylerine 3 bin üç yüz kuruş olup yüz kuruşu hizmet-i mübâşiriyye 80 (?) kuruşu harç-ı imza, 60 kuruşu çeri başına 20 kuruş kâtibiyye olup cem’an üç bin beş yüz yetmiş beş kuruşa bâliğ olunup defterde yazılması hakkında.*

**Hüküm 53:**

Geçen elli altı senesi Zilka'desi gurresinden işbu elli yedi senesi Rebiü'l-ahiri ğayetine kadar altı mâh zarfında Diyarbekir'de vuku'bulan masârifât vilâyet ve kirahâne müdürlerine verilmek üzere bâ irâde-i hazreti kaymakamı Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına bir yük on bin kuruş tevzî' ve tasmîm olunup tevzî' mezkûrdur zeylde mezkûr şark garb kurâları hissesine isâbet eden üç bin üç yüz kuruş üzerine yüz kuruşı hizmet-i mübâşiriyye ve seksen kuruşı harç imzayi defter ve altmış kuruş çeri başına ve yirmi kuruş kâtibiyye mahkeme ve on beş kuruş sarrâfiyye cem'an üç bin beş yüz yetmiş beş kuruşa bâliğ olup meblağ-ı mezbûr zeylde mestûr şark ve garb kurâlarına tevzî' ve taksîm olunan defterdir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur. fî 7 RA 57 / 29 Nisan 1841.

Karye-i Akmeşhed: battal diye
Karye-i Çanakçı: 40 kuruş
Karye-i Hacı İsa: 20 kuruş
Karye-i Müderris: 15 kuruş
Karye-i Kozan: 19 kuruş
Karye-i Satı Kendi: 105 kuruş
Karye-i Bozpınar: 24 kuruş
Kızıl Mehmed: 26 kuruş
Karye-i Tillik: 22 kuruş
Karye-i Kürdgülü: 40 kuruş
Karye-i Uruni: 20 kuruş
Karye-i Haydarlı: 22,5 kuruş
Karye-i Meşkürli: 15 kuruş
Karye-i Baharlı: 50 kuruş
Demirhan: 50 kuruş
Kürd Aslanoğlu: 15 kuruş
Hanbazar: 40 kuruş
Kehfnecar: 50 kuruş
Hüseynik: 5 kuruş
Kağıtlı: 72 kuruş
Harabe-i Kengerli: 25 kuruş
Dayılı: 72 kuruş
Zoğzunç: 60 kuruş
Tavuklu: 22,5 kuruş
Zeynikan-ı Kebir: 15 kuruş
Zeynikan-ı Sağir: 5 kuruş
Kendeş: 22,5 kuruş
Derviş Hüseyin: 90 kuruş
Yenice: 90 kuruş
Postaoğlu: 15 kuruş
Kürd Köseli: 10 kuruş
Hendeseli: 20 kuruş
Yarımca: 60 kuruş
Pir Hüseyin: 35 kuruş
Mezra: 10 kuruş
Küçük Çarkanyan: 26 kuruş
Büyük Çarkanyan: 30 kuruş
Kâni Sipi: 30 kuruş
Saçanad(?): 22 kuruş
Abbas Harabesi: 22 kuruş

Büyük Ağviran: 105 kuruş
Küçük Ağviran: 40 kuruş
Kengerli: 35 kuruş
Hacı Osman: 10 kuruş
Cirnik: 25 kuruş
Akmeşhed: 10 kuruş
Kürd Ömeran: 27,5 kuruş
Kavşad (?): 10 kuruş
Arailan (?): 32 kuruş
Bakevsi: 32 kuruş
Sumaki: 40 kuruş
Müslim Kadıkendi: 90 kuruş
Şarabi: 30 kuruş
Zimmî Kadıkendi: 60 kuruş
Peyas: 5 kuruş
Karakoç: 32 kuruş
Matran: 27,5 kuruş
Bicâr: 14 kuruş
Arab Aslanoğlu: 30 kuruş
Telalo: 30 kuruş
Taraklı: 30 kuruş
Sa'dî: 30 kuruş
Kıtırbil: 155 kuruş
Batrik: 37,5 kuruş
Ali Bardak: 60 kuruş
Zeko: 32 kuruş
Balli: 60 kuruş
Kabasakal: 30 kuruş
Karabaş: 67,5 kuruş
Erincil: 10 kuruş

2475,5 Yalnız iki bin dört yüz yetmiş beş buçuk kuruşdur.

Garb Kurâları

Karye-i Peyas: 35 kuruş
Karye-i Gavraniye (?): 35 kuruş
Hüseynik: 35 kuruş
Karye-i Ayneto: 35 kuruş
Karye-i Fare: 10 kuruş
Karye-i Deyrmeşe: 10 kuruş
Karye-i Harabbeyan (?): 10 kuruş
Karye-i Hashavar: 10 kuruş
Karye-i Gürzü: 5 kuruş
Karye-i Cankatran: 20 kuruş
Cebbare ve Telulik: 35 kuruş
Balıkviran: 23 kuruş
Uruni: 28 kuruş
Çelikan: 65 kuruş
Saclı: 32 kuruş
Kayacık: 20 kuruş
Hamrani: 15 kuruş
Kozcık: 10 kuruş
Alipınar: 15 kuruş
Çaruği: 54 kuruş
Siyâk (?): 25 kuruş
Harezmi: 25 kuruş
Kâni Sipi: 14 kuruş
Kancuğaz: 5 kuruş
Kırkat: 3 kuruş
Kazıktepe: 19 kuruş
Zavra: 5 kuruş
Domat: 5 kuruş
Kürd Yenice: 29 kuruş
Beko (?): 9 kuruş

Harblı: 26 kuruş
Kankırt: 32 kuruş
Çöllü: 21 kuruş
İmam ‘Akil: 3 kuruş
Mezra: 35 kuruş
Yukarı Gözlü: 7 kuruş
Aşağı Gözlü: 4 kuruş
Serimi: 3 kuruş
Zoğa: 30 kuruş
Kode: 35 kuruş
Asi: 9 kuruş
Şeyh Çoban: 19 kuruş
Gürco: 19 kuruş
Amû Sünbül: 2 kuruş
Bercik/Bircik: 16 kuruş
Boztepe: 22 kuruş
Lekos (?): 44 kuruş
Gühan: 23 kuruş
Külbiran: 18 kuruş
Heykelcik: 18 kuruş
Arabbeyan: 8 kuruş
Şemikan: 18 kuruş
Haydik: 22 kuruş
Sünnetli: 18 kuruş
Gürtepe: 18 kuruş
Kalyan: 18 kuruş

Şark Kurâları: 2475,5

Garb Kurâları: 1099,5

3575 Ceman yalnız üç bin beş yüz yetmiş beş kuruşdur.

**[27$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 54:***

*1256 senesi Zilka’de ayının başından (M. 25 Aralık 1840) 1257 senesi Rebiü’l-ahir sonuna kadar (M. 20 Haziran 1841) altı ay zarfında Diyarbekir’de vuku’ bulan masârifât-ı vilâyet ve kirahâne müdürlerine verilmek üzere kazâ, nâhiye ve şehir esnâfına bir yük on bin kuruş tevzî’ ve taksîm olunup şehir esnâfına düşen 15 bin dört yüz kuruş üzerine 100 kuruş kâtibiyye cem’an 15 bin 100 kuruşa bâliğ olup esnâfa tevzî’ ve taksîm olunan defterdir.*

**Hüküm 54:**

Geçen elli altı senesi Zilka’desi gurresinden işbu elli yedi senesi Rebiü’l-ahiri gayetine değin altı mâh zarfında cümle ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’ ile Diyarbekir’de vuku’ bulan masârifât-ı vilâyet ve kirahâne müdürlerine verilmek üzere bâ irâde

hazreti kaymakamı Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına bir yük on bin kuruş tevzî' ve taksîm olundukta tevzîî mezkûrdan nefs-i şehir esnâfı hissesine isâbet eden on beş bin dört yüz ğuruş üzerine yüz ğuruş kâtibiyye mahkemeki cem'an on beş bin beş yüz ğuruşa bâliğ olub meblağ-ı mezkûr ta'dîl ve tesviye üzere zeylde mestûr esnâfda tevzî' ve taksîm olunan defteridir ki ber-vech-i âtî beyân olunur. Fî 8 B sene 57 / 26 Ağustos 1841.

Esnâf-ı Cüllâhan: 1550 kuruş
Esnâf-ı Bakkalan: 1390 kuruş
Esnâf-ı Bezzazan: 1390 kuruş
Esnâf-ı Haffafan: 968 kuruş
Esnâf-ı Debbağan: 968 kuruş
Esnâf-ı Habbazan: 968 kuruş
Esnâf-ı Attaran: 484 kuruş
Esnâf-ı Kazganciyan: 484 kuruş
Esnâf-ı Sabanan (?): 484 kuruş
Esnâf-ı Kassaban: 484 kuruş
Esnâf-ı Dellalan: 410 kuruş
Esnâf-ı Palanciyan: 390 kuruş
Esnâf-ı Neccâran: 390 kuruş
Esnâf-ı Berberan: 390 kuruş
Esnâf-ı Sabunciyan: 330 kuruş
Esnâf-ı Kuyumciyan: 290 kuruş
Esnâf-ı Mutâban:290 kuruş
Esnâf-ı Nalbendan: 290 kuruş
Esnâf-ı Basmacıyan: 290 kuruş
Esnâf-ı Tütünciyan: 290 kuruş
Esnâf-ı Kılıççıyan: 252 kuruş
Esnâf-ı Derziyan: 140 kuruş
Esnâf-ı Kürkçiyan: 77 kuruş
Esnâf-ı Penbeciyan: 193 kuruş
Esnâf-ı Aşçıyan: 193 kuruş
Esnâf-ı Bardakçıyan: 193 kuruş
Esnâf-ı Mumcıyan: 193 kuruş
Esnâf-ı Kazzazan: 155 kuruş
Esnâf-ı Kahveciyan: 136 kuruş
Esnâf-ı Sarracan: 117 kuruş
Esnâf-ı Boruciyan: 350 kuruş
Esnâf-ı Çilingiran: 97 kuruş
Esnâf-ı Nalçaciyan: 97 kuruş
Esnâf-ı Eskiciyan: 97 kuruş
Esnâf-ı Helvaciyan: 97 kuruş
Esnâf-ı Keçeciyan: 97 kuruş
Esnâf-ı 'Allafan: 293 kuruş
Esnâf-ı Demürciyan: 193 kuruş

15500 yalnız on beş bin beş yüz kuruşdur.

***Hüküm Özeti 55:***

*1256 senesi Zilka'de ayının başından (M. 25 Aralık 1840) 1257 senesi Rebiü'l-ahir ayının sonuna kadar (M. 20 Haziran 1841) altı ay zarfında Diyarbekir'de vuku' bulan masârifât ve kirahâne müdürlerine verilmek üzere*

*Diyarbekire bağlı kazâlar, nâhiyeler ve şehir esnâfından alınacak bir yük on bin kuruş vergi hakkında tutulan salyane defteridir.*

**Hüküm 55:**

Geçen elli altı senesi Zilka'desi gurresinden işbu elli yedi senesi Rebiü'l-ahiri gayetine değin altı mâh zarfında cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile Diyarbekir'de vuku' bulan masârifât ve kirahâne müdürlerine verilmek üzere bâ-irâde-i hazreti kaymakamı Diyarbekir'in hâvî olduğu kâffe-i kazâ ve nevâhî ve nefs-i şehir esnâfına bir yük on bin kuruş tevzîî ve taksîm olunan salyâne defteridir ki ber-vech-i âtî beyân olunur.

Hassa Esnâf-ı Şehri: 15400 kuruş
Kazâ-i Hani: 3300 kuruş
Kazâ-i Lice: 4400 kuruş
Kazâ-i Çabakçur: 2200 kuruş
Kazâ-i Bicâr: 1650 kuruş
Kazâ-i Zıkti: 1100 kuruş
Kazâ-i Cebkân: 1100 kuruş
Kazâ-i Genç: 1100 kuruş
Kazâ-i Hazro: 6600 kuruş
Kazâ-i Silvan: 6600 kuruş
Kazâ-i Beşiri: 2750 kuruş
Nâhiye-i … : 1650 kuruş
Nâhiye- i Rıdvan: 1980 kuruş
Kazâ-i Ğarzan: 5500 kuruş
Kazâ-i Şirvan: 5170 kuruş
Kazâ-i İs'ird: 2750 kuruş
Kazâ-i Bohtan: 5500 kuruş
Kazâ-i Cizre: 5500 kuruş
Kazâ-i Zaho: 2750 kuruş
Kazâ-i Midyat: 13200 kuruş
Kazâ-i Savur: 2200 kuruş
Nâhiye-i Behramlı: 3300 kuruş
Nâhiye-i Türkman: 1650 kuruş
Nâhiye-i Kiki: 1650 kuruş
Nâhiye-i Deşt-i Kûr: 1100 kuruş
Nâhiye-i Dirik: 1650 kuruş
Nâhiye-i … 1100 kuruş
Nâhiye-i Mahal: 1100 kuruş
Nâhiye-i Karakeçi: 1100 kuruş
Nâhiye-i Kevnik/Gönik: 1650 kuruş
Karyehayı şark ve garb: 3300 kuruş

110000 yalnız bir yük on bin kuruşdur.

**[28ª]**

***Hüküm Özeti 56:***

*Samsun'dan Musul'a varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kazâ, nâib, müftiler, zabtiyye ve mâliyye me'mûrlarına gönderilmiş bir buyuruldudur. Musul tarafında bulunan Asâkir-i Şâhâne için tanzîm olunan elbiseler için yüz on yük Musul valisi Mehmed Paşa'nın görevlilerine teslim olunmuş, sadrazam mektupçusu kapu kethüdalığında bulunan Zühdi Beyle gönderilmiş olup Samsun İskelesinden Musul'a kadar nakli esnasında araba hayvan ve îcâb eden ücretler konakladığı kazâlar tarafından ödenmesine dair buyuruldu.*

**Hüküm 56:**

Mefahirü'l-ali el-muhakkikin Samsun'dan Musul'a varınca yol üzerinde vâki' Tanzîmât-ı Hayriyyeleri icrâ olunan henüz müstesnâ bulunan kazâların nâib ve müftileri zîde ilmuhum ve mefahirü'l-emacid ve'l-ekârim umûr-ı zabtiyye ve mâliyye me'mûrları dâme mecdühûm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akran a'zâ-yı meclis ve sâir zâbıtân-ı memleket zîde kadruhum. Tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Musul cânibinde bulunan asâkir-i muntazama-i şâhânem için bu def'a tanzîm olunan elbise-i lâzıme yüz on bir yük olarak hala Musul Valisi düstûrü'l-mükerrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-alem Vezirim Mehmed Paşa edamallahu teâlâ iclâlehunun bir nefer tatar vâlâyı baş kâtibi ve yedi nefer zâbıtân-ı askeriyye teslimen bu taraftan bahren Samsun'a iskelesiz gönderilmiş olduğuna bahisle ol-bâbda nizâmı vecîhle bir kıt'a yol emr-i şerîfim i'tası husûsunu mütemeyyizan-ı ricâl-i Devlet-i Aliyyemden bi'l-fiil Sadr-ı A'zam mektupçusu olup vali-i müşârün-ileyhin kapu kethüdası olan iftiharü'l-e'ali ve-l azim Zühdi Bey dâme mecdühû tarafından bâ-takrîr ifâde ve inbâ olunmaktan nâşî siz ki mûmâ-ileyhimsiz elbise-i merkûme iskele-i mezkûreden Musula varınca nakline muktezî araba ve hayvanatın îcâb eden ücretleri Tanzîmât-ı Hayriyyeleri icrâ olunan mahallerde meclisler ma'rifetiyle kat' olunarak mahsûlü emvâlından ve müstesnâ bulunan yerlerde dahi sebk ve emsâli vecîhle kazâlar tarafından rü'yet ve tesviye olunarak hazînece hesâbının icrâ'sı için defteri dersaâdetime emr ve takdîm kılınmak üzere derhal tedârik ve i'tasıyla eşyâ-yı merkûmenin biraz evvel îsâli husûsuna bi'l-ittifâk mezîd-i ihtimâm ve ğayret

eylemeniz fermânım olmağın mahsûsen işbu emr-i celilü'l-kadrimin ısdâr ve i'tâ olunmuşdur. İmdi elbise-i mezkûrenin Samsun'dan Musul'a varıncaya değin dâhil olduğu kazâlarda nakli için iktizâ' eden araba ve hayvanatın bâlâda beyân olunan usûla tatbîkan rü'yet i'tasıyla bir an akdem mahalline isâli irâde-i aliyyem muktezâsından idüği ve bu bâbda iğmâz ve rehâvetle elbise-i mezkûrenin esnâ-yı rahda bil-mûceb ve tevfîk-i misillü vaz' ve hâlet vuku'ı bir vechle câiz olmadığı ma'lûmunuz oldukta ber-minvâl-i muharrer amel ve harekete bi'l-ittifâk kemâliyle i'tinâ ve dikkat ve hilâfından tevakki ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki fî sene 5 Ş (12)56 / 2 Ekim 1840.

**[28$^{b}$]**

***<u>Hüküm Özeti 57:</u>***

*Elli yedi senesi Mart ve Muharrem ayına mahsûben Diyarbekir'de mukataa icrâsına dair lâyiha arsa ve gümrük mukataası ile birleştirilerek emânete tayîn olunan memûr tarafından idâre olunması için vergi alınarak alınan vergilerin muhâsebesinin sene sonunda görüşülmesi.*

**<u>Hüküm 57:</u>**

İşbu elli yedi senesi Martı ve Muharremine mahsûben Diyarbekir'de kâin mukataâtın icrâ'sına dair lâyiha mukataa-i arsa ve gümrük mukataasıyla birleştirilerek emâneten ta'yîn olunan me'mûru tarafından idâre olunacak ve arsaya vürûd eden kâffe-i eşyâdan gümrük misüllü yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyye alınacak olduğundan işbu arzı ihtisâbının terki lâzım geleceği ve kazâ kazâlarda (?) ihtisâbı verilmiş eşyânın zuhûrunda alınacak resm-i cedîdden verdiği ihtisâb tenzîl olunup kazâdan yüzde altı buçuk âmediyyesi alınmak ve ihtisâb alan kazânın tezkiresi bir mahalde hıfz olunup senesi hitâmının hangi kazânın ise zabtıyla muhâsebesi rü'yet olunacak olunduğundan setr olunmuş (Şubat 1841(?))

***Hüküm Özeti 58:***

*Tokat vs.'den yüzde dokuz resm-i cedîdi vermiş olan çuval ve ipler vs.'den ihtisâb alınmayıp kıl ve deri gibi çuval torba vs. yapılıp talibi bulunursa vergi alınması hakkındadır.*

**Hüküm 58:**

İhtisab-ı arsa

Tokat ve mahalli sâireden vürûd edüp yüzde dokuz resm-i cedîdini vermiş olan ğarâr ve urğan ve sâireden ihtisâb alınmayub derûn-ı şehirde çıkan kıl dibağa (?) ile nesc eyledikleri ğarâr ve torba ve sâir mutafiyeden (?) almak üzere talibi bulunursa münâsib bahâ' ile ilzâm bulunmadığı halde emâneten idâresi.

Mutâf ve Mazmane (?) İhtisabı.

Diyar-ı ahirden gelüp yüzde dokuz resmi verilmiş olan keçeden alınmayub kendülerin i'mâl eylediği kiçe ve külâhdan tamğa alınub ihtisâbı alınmak.

Keçeçi ve külâhçı esnâfının ihtisâbı.

***Hüküm Özeti 59:***

*Bazı vergi kalemleri hakkındadır.*

**Hüküm 59:**

Tuzcu ihtisâbı alınacak.

İhtisab demek tamğa demek olduğuna nazaran tamğa-yı atikinin ve nizâm-ı atik ta'bîr olunan mukataanın mükerrer ihtisâb olması cihetiyle terk olunduğundan emtia-i mezbûre ihtisâbı ihtisâb-ı kalîle birleştirilüp me'muru tarafından idâre olunacak.

Tamğa-i siyaha gelen cüllâh ve bazı esnâflarının nesc ve i'mâl eyledikleri. Sığır bazarının ihtisâbı beher kuruşda birer para resm-i ihtisâbiyesi alınmak.Dikici Esnâfının ihtisâbı: Diyar-ı âhireden gelüp tamğalı bulunan ayakkabılarından alınmayub nefs-i şehirde dikilenlerden alınmak.

***Hüküm Özeti 60:***

*Kırmızı ve beyaz iplikten yüzde dokuz vergi alınıp taşradan gelerek vergisini ödeyenlerden alınmaması, Tokat ve mahalli sâireden vergisini verenlerden alınmayub esnâf-ı merkûmun Diyarbekir'de tanzîm kapkaçak'a tamğa vurularak vergilerinin alınması.*

**Hüküm 60:**

İpekçi Esnâfı İhtisabı.

Kırmızı ve beyaz iplik vürûdunda yüzde dokuz resm-i cedîde alınacak olduğundan o makule taşradan gelmiş ve resm-i cedîdini vermiş olanlardan alınmayub kusurundan alınacak olmağla ol vecîhle idâresi merinos iplik ve mağazaya gelen beyaz iplik ihtisâbı.

Tokat ve mahal-i sâireden vürûd edüp resmi cedîdini vermiş evâni nuhâstan alınmayub esnâf-ı merkûmun Diyarbekirde tanzîm eyledikleri evâni nuhastan tamğa vurulub alınacak.

***Hüküm Özeti 61:***

*Yeni satın alınan eşyâların tamğası olmayanların tamgalanıp resm-i ihtisâbiyesi alınması, yüzde 9 ihtisâbiye verenlerden alınmaması, Pazarda satılan kehribar ve mücevherâtdan vergi alınması, hayvan alırken ihtisâbı ödenenlerden ihtisâb vergisi alınmaması hakkındadır.*

**Hüküm 61:**

Kazgancı Esnâfının ihtisâbı.

Cedîd olan kâffe-i eşyâ fürûht olundukta tamğası var ise alınmak ve tamğası olmayanlardan tamğalanup resm-i ihtisâbiyesi alınmak ve şal kehribar ve kaput ve esliha gibi zî-kıymet eşyâdan cüz'i müsta'mel olunduğu halde kezâ tamğalanup alınmak ve yüzde dokuz resmini vermişte tamğa kabul etmez kehribaya ve mücevherât gibi şeylerden fürûht olunan müsta'mel eşyânın kâffesinden sarf-ı nazar

alınmak üzere iktizâsı icrâ' olunacağı ve pazar-ı esbde bey' ve şirâ olunan hayvanatdan mükerrer olmamak için bey' inden resmini alub müşterileri yedine bu eşkâl ve bu senede olan hayvanın resm-i ihtisâbiyesi alınmış deyu ihtisâb tezkiresi verilmek üzere icrâ' ve bazara çıkarılmayub bâyi ve müşteri beyinlerinde fürûht olunacak hayvanatdan nesne alınmak îcâb etmez fakat bazarda çıkarub râddesini bulduktan sonra ihtisâb vermemek emeliyle tekrar konağına geturub bazarda bulduğu müşterisine ve âhere verirse ihtisâb alınmak için levazım vaktinde ifâ olunması.

Sipahi çarşusıyla bazar-ı esb ihtisâbı.

**[28ª]**

***Hüküm Özeti 62:***

*Meyhâne, tütün kapanı, demirci tiftik mukataası, kasab, kahve, pamuk soğan kavun karpuz vs den ihtisâb vergisi alınmasıyla ilgili.*

**Hüküm 62:**

Kıtırbil karyesinin ihtisâbı terk olunup iktizâsı

Diyarbekirde icrâ'sı Meyhâneler ihtisâbı alınacak

Tütün Hanı kapanı Demirci Esnâfı ihtisâbı alınacak

Husûle gelen penbe ve soğan ve koruk ve bostan ve kavun ve yüzüm ve karpuz Diyarbekir'e gelecek olduğundan bu dahi ihtisâb kaleminden icrâ olunması. Kadı kendi Müslim ve zımmî ihtisâbları.

Fakat yed-i vahîd usûlü be emri ali memnû olduğundan alınmayub rüsûmâtı kemâ-fi-s-sâbık icrâ olunmak dükkân ve hâne odalarından sâbıkı vechiyle alınmak ihtisâb mukataası

Gümrük ihtisâbı

Yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyye olduktan sonra terki lâzım geleceği

Mumculuk ad eden

Kasablardan çiğ yağı dûn bahâ' ile alınub yed-i vahîd usûlü üzere mülteziminin fürûhta hem kasablara gadri mücîb ve hem yed-i vahîd nevinden olmağla terki

Tiftik mukata'ası

Kezâ yed-i vahîd nevinden olmağla terki

… addeden kezâ

Lebenciler addeden kezâ

Şerîkçiler addeden kezâ

Kahve yed-i vahîdi kezâ

***Hüküm Özeti 63:***

*Taşradan yüzde dokuz âmediyye ve yüzde üç reftiyyesi verdiğine dair elinde tezkiresi olmıyanlardan vergi alınması, Siird'de vergisi alınarak getirilmiş eşyâlardan ihtisâbı düşürülüp şehir ayarı yapılarak alınması hakkındadır.*

**Hüküm 63:**

Taşradan yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyyesi verdiğine dair yedinde tezkiresi olmayanlardan resmi cedîdi alınmak ve Diyarbekir'de nesc ve i'mâl olunan kâffe-i eşyânın astaneden (?) başka mahalle mürûrunda yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyyesi alınmağa ve Siird ve mahal-i sâireden vürûd eden kırmızı ve beyaz bez ve sâireden mahallinde ihtisâbı alınmış ise işbu alınacak resm-i cedîdine verdiği ihtisâb tenzîl olunub kusuru alınmak ve ihtisâb tezkireleri li-ecl-i muhâsebe hıfz olunmak.

***Hüküm Özeti 64:***

*Çeşitli vergi konuları hakkındadır. Gümrüğe gelenlerden yüzde dokuz vergi alınıp gümrükten diyar-ı âhireye gideceklerden yüzde üç alınması, ihtisâbı verenlerden tezkiresi hıfz olunub tekrar alınmaması.*

**Hüküm 64:**

Mukataa Gümrüğü.

Mukataa-i mezbûrenin usûlı kemâ-fi-s-sâbık icrâ olunub fakat mengene-i akmeşeye dair masârifât mahalli sâirede cânib-i mîriden verilüb gelmiş olup Diyarbekirde mengene olmayup cüllâhlar kendi kiselerinden ücret vererek mengenelenmek üzere oldukları istihbâr olunmağla verdikleri ücret fimâ-ba'd mukataa-i mezbûre vâridâtından tesviye olunmak lâzım geleceği Gümrükle birleştirilüp vürûd eden kâffe-i eşyâdan yüzde dokuz âmediyyesini ve diyar-ı âhire gidecek oldukta dahi yüzde üç reftiyyesi alınmak ve kazâlarda ihtisâbını vermiş olanların verdiği resm-i ihtisâbiye işbu alınacak resm-i cedîdden tenzîl olunub tezkiresi hıfz kılınmak ve Siird kazâsında arsa mukataası dahi olduğundan kazâ-i mezbûrdan vürûd eden eşyâdan tüccârı yedinde arsa-yı verdiğine dair sened var ise ol dahi tenzîl olunup senedi hıfz kılınmak ve işbu mukataa ile gümrük mukataası bir me'mûr ve iki kâtib ve bir nâzır ve bir kantârcı ve bir dide-baz ve âş gözetici ve hizmetçi ile idâre olunmak.

***Hüküm Özeti 65:***

*İhtisab-ı cedîd var iken ihtisâb-ı atik mükerrer olduğundan terk olunması. Eşyâ' alınırken yüzde dokuz vergi alınması. Arsa kantâr gelirinin belli olduğundan kalması.*

**Hüküm 65:**

Mengene-i Akmişe mukataası. Mukataayı arsa. Kantâr arsa, Kantâr vâridâtı her bir mahalde cârî olduğundan ibkâsı

Mukataa-i ihtisâb-ı atik ma'a-hakkı arsa

Tevârüd eden eşyâdan yüzde dokuz resm alındıktan sonra hakkı arsanın mahalli kalmadığından ve ihtisâb-ı cedîd var iken ihtisâb-ı atik mükerrer olduğundan terk.

Bazar başlık bakkallar kahyalığı elemekten ibâret olmağla esnâf-ı sâire şeyhleri misillü esnâf-ı umûruyla uğraşmak îcâb eder şimdiye kadar alınan rüsûmâtı fukarâya gadr-i küllî olduğundan fî-mâ ba'd vürûd eden eşyâdan bir şey almayub yedinde bulunan emr-i alide filan eşyâdan şu kadar olsun deyu tasrîhi var ise iktizâsına bakılmak için iş'âr olunmak.

Bazar başlığı.

**[29$^{b}$]**

***<u>Hüküm Özeti 66:</u>***

*Çeşitli vergiler hakkında.*

**<u>Hüküm 66:</u>**

Derûn-ı şehr ve şark ve garb boyahâneleri kemâ-fi-s-sâbık icrâ'sı.

Adet-i ağnam ebvâb-ı erbaa ve şark ve garb alınacağı beherine onar paradan ziyâde olmamak üzere iltizâmı verildiği

Pazar-ı esb mükerrer alınmamak üzere ve Pazar-ı mezbûrenin ihtisâbı esâmîsine verilen şerh mûcebince icrâ' olunmak

Gümrük-i Duhan Budahi (?) gümrükle birleştirilip yüzde dokuz resmi icrâ' olunmak.

Yasak-ı ebvâb-ı Erbaa mevad-ı zulmiyeden olduğundan terk-i

Kışlakha-yi beyane terki

Üç rub hisse tahmis. İcrâsı

Delallık ... ve ketân iki sebkat ederse almak üzere. İdaresi ... kezâ

Mîzân-ı rişte. Kezâ

Dökümhâne şemhâne diyarbekir kazâları ibkası

Tamğa-yı siyah ve nizâm-ı atik ihtisâbı erâmil (?) üzerine şerh verildiği vecîhle terki.

Keyfiyatı kazâ ve nevâhî

Güzeran eden elli altı senesinin ve işbu sene-i cedîdenin kazâ ve nevâhî zâbitânı muhâsebeleri rü'yet olundukta ve sinîn-i maziyeden … zâbitleriyle muhâsebesi kalup rü'yeti … tarafından iltimâs kılındıkda defâtir vâridât ve masârifâtı Hacı Osman Efendimiz ma'rifetiyle sahîh ve temyîz olunduktan sonra iktizâsı iş'âr olunmak için defâtir-i mezbûrenin tarafımıza irsalı.

İşbu defterde muharrer mukataanın bâlâlarına sarhla şerh verildiği vecîhle elli yedi senesine mahsûben icrâyı tesviyesine himmet buyurulmaları. Sene (125)5 / M. 1839.

**[30ª]**

***Hüküm Özeti 67:***

*Diyarbekir pazarbaşısı elinde bulunan atik ve cedîd berâtdan dolayı tevârüd eden eşyâdan gerek aynen ve gerek bedelen rüsûmât alınmayıp bu gibi şeylerin yüzde dokuz âmediyye ve yüzde üç reftiyyesi ödenmiş olduğundan mutasarrıfı sabî olduğu her yıl 3 bin kuruş bedel ile talibine verilmesi gerektiğinden Mâliyye Hazînesinden verilmesi hakkında.*

**Hüküm 67:**

Devletlü atufetlü refetlü seniyyül himem efendim hazretleri.

Diyarbekir pazarbaşısı yedinde bulunan atik ve cedîd beravât-ı şerîfe ile bu tarafa gönderilerek icrâ-yı iktizâsını şâmil … pirâ-yı(?) ibcâl olunan tahrîrât-ı devletleri mezâyâsı ma'lûm-ı senâveri ve bazarbaşı-i merkûm bi'l-vüsûl takrîr-i şifâhîsi ile berâvatı mezkûre mezâyâ-yı alisi meczûm acizi olarak beravât-ı şerîfe-i

mezkûreye lede-n-nazar tevârüd eden eşyâdan gerek aynen ve gerek bedelen rüsûmât almak tasrîhi olmayub fakat kanûn-ı kadîm vechle idâresi sûreti musattar olduğuna ve halbuki bu misülli şeylerin yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyyesi alındıktan sonra tekrar nâm-ı âher ile rüsûmât ahzı memnû' olunduğuna binâen işbu bazar başılık merfû' hükmünde olacağı derkâr ise de mutasarrıfı sabî olduğu ve beher sene üç bin kuruş bedel ile talibine ilzâm edegeldiği anlaşılmış idüğüne mebnî sabî-i merkûma terahhumen bedel-i mezkûr mâliyye hazînesinden verilmek üzere tesviyesi tensîb ve iktizâsı Osman Efendi bendelerine tahrîr kılınmış olmağın ifâde-i keyfiyyet zerîa-i te'kîd-i mebânî-i … olmuştur efendim fî 20 RA sene (12)57 / 12 Mayıs 1841.

***Hüküm Özeti 68:***

*Diyarbekir pazarbaşısı elinde atik ve cedîd berâtı olup gelen eşyâların vergisi alındığndan her yıl 3000 kuruş sabî merkûma ödenmesiyle ilgili.*

**Hüküm 68:**

Saâdetlü biraderim efendim.

Diyarbekir Pazarbaşısı yedinde bulunan atik ve cedîd berâvatla bu tarafa gönderilerek icrâ-yi iktizâsını şâmil tevârüd eden rakîmeniz mezâyâası ma'lûmumuz ve bazarbaşı-i merkûm bi'l-vüsûl takrîr-i şifâhîsi ile beravât-ı şerîfe-i mezkûreye lede-n-nazar tevârüd eden eşyâdan gerek aynen ve gerek bedelen rüsûmât almak tasrîhi olmayub fakat kanûnî kadîmi vech ile idâresi sûreti musattar olduğuna ve hâlbuki bu misülli şeylerin yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyyesi alındıktan sonra tekrar nâm-ı aher ile rüsûmât ahzı memnû' olunduğuna binâen işbu bazarbaşılık merfû' hükmünde olacağı derkâr ise de mutasarrıfı sabî olduğu ve beher sene 3000 kuruş bedel ile talibine ilzâm ede geldiği anlaşılmış idüğüne mebnî sabî-i merkûma terahhumen mâliyye hazînesinden verilmek üzere tensîb ve iktizâsı devletlü kaymakam paşa hazretlerine tahrîr kılınmış idüğünden Pazar başlıkı mezkûrdan dolayı voyvodalığa verilegelen malı her ne ise mahsub kılındıktan sonra kusurunun hazîneden itası siyâkından şukka-i mahsûsamız tahrîr ve tesyâr olunmuştur. Fî 20 Ra sene 57 / 12 Mayıs 1841.

***Hüküm Özeti 69:***

*Asâkir-i Muntazama-i Şâhâne Mahmud Paşa Livâsının birinci alayının üçüncü taburunun beşinci bölüğünde başçavuş olan Diyarbekirli Kasım'ın hastalığı nedeniyle vermiş olduğu arzuhal üzerine tekaüdlük verilmeyip askerlikten ihrâc olunması hakkındaki tezkiredir.*

**Hüküm 69:**

Asâkir-i muntazama-i şâhâne saâdetlu Mahmud Paşa livâsının birinci alayının üçüncü taburunun beşinci bölüğünde ser çavuş Diyarbekirli Kasım'ın illet-i kadîmesi olup ifâ-yı hidemât-ı askeriyye iktidarı olmadığından bahisle ihrâcı husûsunı bâ-arzuhal niyaz ve istirhâm etmiş ve keyfiyyet Daru'ş-Şura-yı Askeriyye lede'l-havâle merkûmün ihrâcı muvâfık-ı kanûn bulunduğu beyânıyla bade'l-ihrâc tekaüdlük maâşı istid'â' etmemek ve istid'â' eylediği halde müsâade kabul eylememek şartıyla ihrâcı şûrâ-yı mezkûrdan i'lâm olunmuş olmağla tarih-i tezkireden itibaren şartı muharrer üzere silk-i askeriden ihrâc kılınmış olduğuna müşîr divan-ı ser-askeriden işbu tezkire tahrîr ve i'tâ olundu. Fî sene 2 M 57 / 24 Şubat 1841.

**[31ª]**

***Hüküm Özeti 70:***

*Diyarbekir Müşîrliği tevcîh kılınan vezir Mehmed Said Paşa'ya irâde-i seniyye mülûkâne üzerine Silistre Müşîrliği ihâle ve tefvîz olunması sonrasında Diyarbekir Müşîrliğinin vezir Ahmed Zekeriya Paşa'ya verilmesi.*

**Hüküm 70:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhâm nizâmü'l-âlem müdebbirü umûr-ı cumhür bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmü'l enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhidü bünyanu'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-sa'adeti ve'l-iclâl el-mahfûf bi-sunufi avâtıfi'l-melikü'l-a'lâ sâbıkan Sayda Valisi ve Beriyyetü-ş-Şam seraskeri olup bu def'a Maâdin-i Hümâyûn Emâneti ve Rakka Eyâleti ilhâkıyla Diyarbekir

Müşîrliği uhde-i istîhâline tevcîh ve tefvîz kılınan Vezirim Ahmed Zekeriya Paşa edamallahu teâlâ iclalehu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Mukaddemce mülhakatıyla Diyarbekir Müşîrliği uhdesine tevcîh kılınan düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhâm nizâmü'l-'alem Vezirim Mehmed Said Paşa edamallahu teâlâ iclalehu yine bu def'a muktezâ-yı irâde-i seniyye-i mülûkânem üzre Silistre Müşîrliği ihâle ve tefvîz olunmak hasebiyle zikr olunan Diyarbekir Müşîrliğiyle Maâdin-i Hümâyûnum Emâneti'nin dahi müşîran-ı a'zamımdan dirâyet ve şecaat-ı zâtiyyesiyle maruf birine tevcîh ve ihâlesi lâzım gelmiş ve zaman-ı sa'd iktirân-ı mülûkânemde kâffe-i ahâlî ve tebaanın mezalim ve teâdîyatdan hüsn-i himâyet ve siyânetiyle bil-vücûh refâh ve rahat ve Memâlik-i Devlet-i Aliyyemin dahi istihsâl esbâb-ı ma'mûriyyeti nezd-i hümâyûnumda be-ğâyet matlub ve mülzem bulunmuş olduğuna ve senki müşîr-i hamiyyet mîr-i müşârün-ileyhsin senin evsâf-ı mezkûr ile ittisafın derkâr ve mukaddemâ dahi müşîrlik-i mezkûr uhdenizde bulunduğundan ol havâlî ahvâlını gereği gibi vukûf ve ıttılâın aşikar olarak ve her halde himâyet ve siyânet-i ahâlî ve raiyyet ve hüsn-i idâre-i memleket husûslarında rızâ-yı sa'd-ı iktizâ-yı mülûkâne ma'a-muvaffak ve bi tevfîkihi Teâlâ te'sîs ve icrâ olunan kavânin-i mülkiyye usûl-ı nâfıasına mutâbık zamaniyesinde ve sâir bir güzide ibrâzına sarf-ı makderet edeceğin nezd-i muâdelet ve vefd-i mülûkânemde meczûm ve bi-didar ve ol vecîhle hüsn-i zan ve i'timad-ı pâdişâhânem derkâr ve … olduğuna binâen işbu bin iki yüz elli yedi senesi şehr-i Saferü'l-hayrın gurresinden avâtıf-ı aliyye-i şâhânemden şeref efzâ-yı sünûh ve südur olan emr-i hümâyûnun mûcebince maden-i hümâyûnun emâneti ve Rakka Emâneti ilhâkıyla zikr olunan Diyarbekir müşîrliği uhde-i istihâl liyâkatine tevcîh ve mahal-i merkûmenin umûr-ı zabtiyye ve hıfziyyesi gerden-i (?) himmetine taklit ve tefvîz olunmuş olmağla mecbûl olduğun cevher-i dirâyet muktezâsı ve bi'l-fiil sadrıazam kavî himem cânibinden tarafına yazılan mektup müeddâsı üzere maiyetine ta'yîn olunan asâkiri bil-istishâb hemen bulunduğun mahalde hareket ve serîan Diyarbekir cânibine varub herhalde senden mamül-i şâhânem olduğı ve murad-ı muâdelet i'tibâr-ı pâdişâhânem iktizâsından bulunduğu vecîhle usûl-ı muâdelet ve hakkaniyete tevfîkan zabt ve rabtu memleket ve himâyet ve sıyânet ahâlî ve raiyyet husûslarına mevfûr sa-i ğayret ve müşîrlik-i mezkûr dâhilinde bulunan mahallerin idâre-i umûr-ı mâliyyesi ve asâkir-i mevcûdenin idâre-i ta'yînâtları husûslarının dahi mütehayyizan-ı ricâl-ı Devlet-i

Aliyye'mden ve Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Aliyyem a'zâsından iftiharü'l-ekâbir ve'l-ekarim faik-i zîde 'uluvvuhu ma'rifetiyle tesviye ve icrâsı emr-i ehemmde tarafından icrâ-yı muâvenet ve her halde kendüsüyle ifâ-yı levazım ittihâd ve muâşerete mezîd-i i'tina ve dikkat velhâsıl uhdene ihâle kılınan kâffe-i mevadın kemâ-hiye-hakkıhâ idâresi ve tarafına vedî'a olunan ahâlî ve ibâd ve memâlik ve bilâdın bi lutfihi teâlâ asr-ı meyâmin-i hazreti cihandârânemde nizâmât-ı mülkiyye ve kavânin-i mevsube-i (?) adliye üzere refâhet ve ârâmiş-i bâl me'mûrîyyet ve asâyiş ve ahvâli vesâilinin istikmâliyle cânib-i şahânem için herkesden isticlâb daavat-ı hayriyyeye ve ol vecîhle bâis-i selâmet-i dareyn olan şerîat-ı mutahharaya tevessül ve temessük ile usûl-i mehâsin şümûl-ı … ve itidâli iltizâm ve icrâya bezl-i cel-i miknete ve zinhâr ve zinhâr menâfi-i kanûna muğayir rızâ-yı muâdelet makrûn-ı mülûkânem vaz' ve hâlât-ı vuku'a gelmemesine leyl ve nehâr cehd ve sadâkat eylemek fermânım olmağın i'lâma ve me'mûrîyyetini ifhâma mahsûsan işbu emr ü celilü'l-kadrim ısdâr ve irsâl olunmuşdur. İmdi keyfiyyet ma'lûm-ı dirâyet ve lüzûmların oldukta vech-i meşrûh üzere amel ve hareket ve umûr-ı mâliyye me'mûr-i mûmâ-ileyhle bir vefk-i me'mûl hüsn-i ittifâk ve yek cihetini ale'd-devâm dikkat ve riâyetle her halde senden me'mûl ve manzûr-ı şahânem olan âsâr-ı ğayret ve mebânî kâmilen ibrâz ve izhâr ve ol vecîhle hakkında derkâr olan tevcîhât-ı mülûkânemi bir kat dahi ziyâde nisâr nakdine-i vüs' ve ikdâr ve lâzımü'l-inhâ olan ahvâl ve asârı peyder-peyder bâr-ı şevket karâr-ı mülûkâneme iş'âr eylemek bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki: Vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ ve lâzımü'l-emsâlimin mazmûn-ı itâat-ı makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz. Şöyle bilesiz alâmeti şerîfe itimad kılasız. Tahrîren fî evâil-i şehr-i Saferü'l-hayr sene seb'a ve hamsin ve mieteyn ve elf (Mart sonları 1841).

**[31$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 71:***

*Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı Sami Paşa nâibi ve bağlı olan kazâların nâibleri efendiler mütesellim beyler ağalar vs. Maâdin-i Hümâyûn Emâneti ile Rakka*

*Eyâletinin ilhâkıyla Diyarbekir Eyâlet Müşîrliği uhdesine ihsan olunmuş olduğundan bu husûsta mühürdar Hüseyin Ağa ile görev yazısının gönderilmesi.*

**Hüküm 71:**

Diyarbekir Eyâleti Kaymakamı ferîk-i meali vefik atufetlü Sami Paşa hazretleri ve nâibiyle eyâlet-i mezbûrun hâvî olduğu kazâların nüvvâbı fütüvvetlu efendiler ve mütesellim ve zâbitleri izzetlü beyler ve ağalar ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri ve umûmen ahâlîleri inhâ olunur ki: Cenâb-ı izid-i bî-çûn zât-ı şevket-simat mülûkânenin ömr ve ikbâlini rûz-ı efzûn ve sâir sadr-ı vâye-i mülûkânelerin müfârık-ı emanda devâm-nümun buyursun amin. Hakkı hâlisânemizde bârika-i teveccühât-ı muhasin-i ayât-ı hazreti şehinşahi ziya-efşan buyurularak avâtıf-ı alempesend-i şâhâneden Maâdin-i Hümâyûn Emâneti ve Rakka Eyâleti ilhâkıyla Diyarbekir Eyâleti müşîrliği uhde-i istibhalimize tevcîh ve ihsan ve me'mûr-i maiyyet-i hâlisânemiz olan asâkir-i bi'l-istishâb azimete şitab olunmak emr ü fermân buyurulmuş olduğu mukaddemce bâ-buyuruldu tarafınıza ilan ve tebşîr olunmuş ve bi-tevfîkihi Teâlâ asâkir-i merkûme ile işbu şehr-i Rebiü'l-evvelin onyedinci günü Medine-i Rakka'ya vuslat ve me'mûrîyyetimizi hâvî şeref efza-yı sahîfe-i südûr olan bir kıt'a fermân-ı âlîşan dahi revnak-traz-ı hâme-i mübâhât olarak divan tertîbiyle feth ve kırâat ve top endâhtıyla merâsim-i şenlik icrâsına mübâderet kılınmış ve zaman-ı adalet ünvanı hazreti şehinşahide ârâmiş-i bal ve âsâyiş-i hâl fukarâ ve ibâd ve i'mâr-ı memâlik ve bilâd-ı madde-i lâzımü'l-i'tinâsı matlub ve mültezem-i şehriyâri adalet-itiyâd bulunmuş ve emr-i alî-i mezkûrun bir kıt'a sûretleri zîr-i idârenizde bulunan mahallere irsâl ve tesyârı kaide-i mer'iyeden olduğu cihetle istikmâl-i ve sâil-i refâh-ı hâl-ı fukarâ ve raiyyet kaziyye-i hayriyyesini te'kîd ve tefhim ve nüvîd-i meserret bedihi herkese tenşîr ve ta'mîm zımnında sâir kazâlara tesyâr kılındığı misillü fermân-ı celilü'ş-şanımın bir kıt'a mümzî sûret-i şerîfi ve bu def'a gönderilmiş olduğundan sûret-i mezbûrı ve işbu buyuruldumuzu lâzımü'l huzur muvâcehesinde feth ve kırâat ve mazmûnlarını lâzım gelen mahallere ilan ve işâat birle(?) asr-ı meâl-i hasr-cenâb-ı mülûkânede vedî'a-i hazreti kibriya olan aceze ve fukarâ ve bi'l-ayânın cevr ve i'tisâfdan vikayesiyle matlub ve mültezim-i ali buyurulduğu üzere emr ve irâdeleri esbâb-ı rüesânın istihsâlıyla cümleden taraf-ı mükemmelü'l-mecd ve-ş-şeref-i hazreti cihândârî için da'vât-ı hayriyye isticlâbına

mübâderet eylemeniz için ilan-ı me'mûrîyyetimizi havî makam-ı valâyı müşîri ve divan-ı eyâleteyn-i Diyarbekir ve Rakka ve emânet-i Maâdin-i Hümâyûndan işbu buyuruldu tahrîr ve ısdâr ve dergah-ı ali kapucubaşlarından mühürdarımız saâdetlu Hüseyin Ağa ile ba's ve tesyâr olunmuştur. Bi mennihi Teâlâ vüsûlunda gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu amil ve hareket ve hilâfını mûceb hâl ve hareket vuku'a gelmemesi husûsuna himmet eyleyesüz deyu.

**[32ª]**

***Hüküm Özeti 72:***

*Diyarbekir Müşîri Mehmed Said Paşa, İngiltere, Fransa, Rusya Devletleri sâir ehli İslam reâyâ ve tüccârları Osmanlı memleketi mahsûlünden bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden memâlik-i ecnebiyeden getirdikleri emtia eşyâ vs resm-i gümrüğü kendilerinden rüsûmât-ı sâiresi müşterisinden alınması gerekir iken sehvi kalem olup bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden alınmak üzere tahrîr olunduğundan bu durum bi'l-cümle taşra gümrüklerine ilan olunması ve Rusya vs. muâhede-i cedîde olmayan ecnebi tüccârları emtia-i ihrâciyenin reftiyye gümrüğü kendilerinden rüsûmât vergisi bâyinden alınmasına dair.*

**Hüküm 72:**

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehhâm nizâmü'l-alem müdebbirü'l-umûrü'l cumhur bi'l fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmü'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib mümehhid-i bünyani'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidi erkânü's-saâdeti ve'l-iclâl el-mahfud bi-sınufu avâtıfı'l-melikü'l-a'lâ mülhakatıyla Diyarbekir müşîri vezirim Mehmed Said Paşa edamallahu Teâlâ iclâlehu ve kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid nâibi mevlana zîde ilmuhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Diyarbekir ve tevâbiî gümrüğü me'mûru zîde-kadrühû tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: İngiltere ve Fransa devletleri ve sâir bazı düvel-i cedîde ticâret şerâitinin bi'l-cümle ehli İslam ve reâyâ tüccârı ve sâir haklarında dahi icrâsı ve Rusya Devleti fehîmesiyle dâhil-i muâhede-i cedîde olmayan sâir devletler tüccârı ve tebaasından ahzı icap eden rüsûmât gümrükünün sûret-i istifası zımnında bi'l-cümle taşra gümrüklerine şeref-

sudûr eden evâmir-i aliyye-i mülûkânemde müşârün-ileyh Rusya Devleti tebaa ve tüccârıyla sâlifü'z-zikr muâhede-i ticâretete (?) dâhil olmayan sâir tüccârı ecnebiyenin memâlik-i mahrûse-i şâhânem mahsûlünden bi'l-mübâyaa getirdikleri emtia ve eşyâ ve erzâk ve sâirenin gümrük ve bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden ve memâlik-i ecnebiyeden getürdikleri emtia ve eşyâ ve sâirenin dahi yüzde üç hesâbıyla resm-i gümrüğü kendilerinden rüsûmât-ı sâiresi müşterisinden alınmak üzere bunlar hakkında usûl-ı sâbıkanın şimdilik muvakkaten icrâ' olunması … ve musarrah bulunmuş olup halbuki Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânem mahsûlünden olup getirdikleri eşyânın reftiyye gümrüğü kendülerinden ve sâir bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden alınması denilecek iken sehvi kalem olarak gümrük ve bi'l-cümle rüsûmâtı bâyinden alınmak üzere deyu derc ve tahrîr olunmuş ve bu keyfiyyet ahâlî ve fukarâya gadri mücîb yani tüccârı merkûmenin memâlik-i mahrûsem mahsûlünden mübâyaa ederek diyarlarına getürdükleri eşyâ' içinden kendülerinden ahz-ı lâzım gelecek yüzde üç kuruş resm-i gümrük dahi taşra gümrüklerinde bâyi olan fukarâya tahmîl olunduğu halde bi'l-vûruh hasârı müstevcib olacağı ve tüccâr-ı merkûm dahi memâlik-i mahrûsem mahsûlünden mübâyaa edecekleri eşyâyı bilâ-resm meccanen dilediklerine götürecekleri başka vâridât gümrüğü dahi kesir ve nash tertîb edeceği derkâr olduğundan husûs-ı mezbûrun vâridât muhâsebesinden ve divan-ı hümâyûnum kaleminde olan kayıtları tasmîm olunarak keyfiyyetin bi'l-cümle taşra gümrükleri me'mûrlarına ilan olunması husûsu eâzım-i ricâl-i Devlet-i Aliyyem'den hala gümrük emini iftiharü'l-e'âlî ve'l-e'âzim Mehmed Tahir Bey dâme 'uluvvühû tarafından bâ-takrîr ifâde ve inbâ olunmuş ve ol-vecîhle icrâsına irâde-i aliyyem müteallik olarak keyfiyyet memâlik-i mahrûse-i şâhânemde kâin bi'l-cümle gümrüklere evâmir-i aliyyem tasdîriyle bildirilmiş olmağla senki müşîr-i meşar ve nâib-i mûmâ-ileyhimsiz size dahi tenbîhen ve ihtâren işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuştur. İmdi keyfiyyet ma'lûmunuz oldukta bundan böyle Rusya Devleti tebaa ve tüccârıyla sâir dâhil-i muâhede-i cedîde olmayan tüccâr-ı ecnebiye haklarında usûl-ı mezkûrenin muvakkaten icrâ olunması yani zikr olunan emtia-i ihrâciyenin reftiyye gümrüğü kendülerinden ve sâir bi'l-cümle rusûmatı bâyinden alınması husûsuna mübâderet ve hilâf-ı hâlât vuku'undan ittika ve mübâadet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki: Vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-

imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimad kılasız. Tahrîren fî evâhir şehr-i Muharremü'l-haram sene seb'a ve hamsin ve mieteyn ve elf (Mart sonları 1841).

**[32$^{b}$]**

***Hüküm Özeti 73:***

*Diyarbekir müşîri vezir Mehmed Said Paşa, Amid nâibi ve Diyarbekir tevâbiî gümrüğü memurlarına gönderilmiş bir ferman olup ülkeler arası ticarette uygulanacak vergilendirme oranı ve Belçika vatandaşlarından İngiltere ile Fransa tüccarından alınan vergi oranıyla aynı oranda alınması istenmiştir.*

**Hüküm 73:**

Düstûru mükerrem müşîr-i müfehhâm nizâmü'l-alem müdebbiru-umûrü'l-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimü mehâmmil-enâm bi'r-rey'is-sâib mümehhidü bünyani'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-saâdeti ve'l-iclâl el-mahfûf bi sınufu avâtıfı'l-melikül-a'lâ mülhakatıyla Diyarbekir müşîri Vezirim Mehmed Said Paşa edamallahu Teâlâ iclalehu ve kıdvetü'l-nüvvâbü'l-müteşerri'in Amid nâibi Mevlana zîde ilmuhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Diyarbekir ve tevâbiî gümrüğü me'mûru zîde kadruhu tevkiî refiî hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Saltanat-ı seniyye-i ebed kesbü'l-devâmımla İngiltere ve Fransa devletleri ve sâir bazı düvel-i mütahabe beyninde akd ve tanzîm olunmuş olan muâhede-i cedîd-i ticâret misüllü Belçika Devletiyle dahi müceddeden bir muâhede akd olunması husûsuna mukaddemce karâr verilerek muâhede-i mezkûrenin tanzîm ve tesviyesi hitâmına değin sâlifü'z-zikr İngiltere ve Fransa devletleriyle mün'akid olan muâhede-i ticâret şerâitinin Belçika tüccâr ve tebaası hakkında dahi muvakkaten icrâ olunması memâlik-i mahrûse-i şahânem gümrüklerine evâmir-i aliyyem tasdir ve tesyâriyle tenbîh kılınmış olduğuna ve el-hâletü-hazihi muâhede-i mezkûre tanzîm ve tesviye olunarak devlet-i müşârün-ileyhâ tüccar (?) ve tebaasının emtia ve eşyâlarından alınması îcâb eden resm-i gümrük sâlifü'z-zikr İngiltere ve Fransa devletleri tüccâr ve tebaasında ne vecîhle alınmakta ise bi-aynihi ol usûl ve mikdâra tatbîkan tahsîl

olunmak ve iş bu tarihten itibar ile bin iki yüz altmış iki senesi Rebiü'l-evvelinin üçüncü gününe kadar câri olmak üzere râyic vakte tatbîkan bu def'a bir kıt'a tarîfe defteri tertîb ve terkim kılınmış ve bu makûle tecdîd tarîfe vuku'unda memâlik-i mahrûse-i şâhânem gümrüklerine birer kıt'a tarîfe sûretleriyle beraber evâmir-i aliyyem ve tesyârin usûlünden ise de tarîfe-i mezkûre zikr olunan İngiltere ve Fransa devletleri tarîfesine mutâbık olduğundan tekrar sûretlerinin irsâlına hacet kalmamış idüğüne binâen bu def'a keyfiyyet bil-cümle gümrüklere yalnız evâmir-i şerîfemle ilan ve tebeyyün kılınmağın sizki müşîr-i müşâr ve nâib ve gümrük me'mûru mûmâ-ileyhimsiz size dahi ifâde-i hâlî mutazammın işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve tesyâr olunmuşdur. İmdi bundan böyle Belçika Devleti tüccâr ve tebaasının emtia ve eşyâlarından ahz-ı îcâb eden rüsûmât gümrüklere mukaddemce İngiltere ve Fransa devletleri tüccârı hakkında tanzîm ve tesyâr olunan tarîfelere tatbîkan ve ol bâbda ısdâr ve tesyâr kılınan emri alide münderic ve sa'ya iktizâsına tevfîkan ahz ve tahsîlî irâde-i seniyyem muktezâsından idüği ve muğayir-i vaz'-u hâlet vuku'ı câiz olmadığı ma'lûmunuz oldukta ber-vech-i meşrûh amel ve harekete ihtimâm ve dikkat ve hilâfından tevakki ve mübâadet eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşanım sâdır olmuştur. Buyurdum ki:

Vüsûl buldukta bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat makrûnuyla amel ve hareket eyleyesiz şöyle bilesiz alâmeti şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i Zilka'deti-şerîfe sene sitte ve hamsin ve mieteyn ve elf (Ocak başları 1841).

**[33ª]**

***Hüküm Özeti 74:***

*Asâkir-i Süvari alaylarından Kerîm Paşa livâsının ikinci alayının Deliller Hanı'nda mevcûd beylik eşyâları, Mehmed Ağa'nın yanında iken vefâtı nedeniyle Diyarbekirli mülâzım Numan Ağa'ya bilirkişi ile teslim olunduğuna dair defterdir.*

**Hüküm 74:**

Asâkir-i süvari alaylarından Kerîm Paşa livâsının ikinci alayının Diyarbekir'de Deliller Hanında mevcûd bulunan beylik eşyâları müteveffâ Sancaktar Mehmed Ağa'nın indinde iken fevt olub ba'de mûmâ-ileyh tarafından me'mûr buyurulan Diyarbekirli mülâzım Numan Ağaya ma'rifet-i şer' ile teslim olunduğunun defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. Hurrire fî evâil-i şehr-i Cemâziye'l-ûlâ sene seb' ve hamsîn ve mieteyn ve elf (Haziran sonları 1841).

Beyaz mintan: 693 kuruş
Yelek: 165 kuruş
Kılıç: 146 kuruş
Gömlek: 165 kuruş
Tuz: 200 kuruş
Yağmurluk Köhne: 6 kuruş
Kemer: 47 kuruş
Siyah Pantol: 200 kuruş
Siyah Aba: 200 kuruş
Yivli nimten (?): 100 kuruş
Çizme: 900 kuruş
Ferecli nimten (?): 300 kuruş
Dun(?) çuvalda olan çizme: 80 kuruş
Kazma-i Kebir: 9 kuruş
Atik Tüfenk: 10 kuruş
Civi ...: 7 kuruş
Atik Fes: 40 kuruş
Atik ma'a-...: 40 kuruş
Sac: 10 kuruş
Oturak: 10 kuruş
Bakır parça: 10 kuruş
Yorğan: 9 kuruş
Terbent (?): 2 kuruş
Zinet meşini: 7 kuruş
Kösele: 7 kuruş
...: 1 kuruş
Hastahâne minderi: 11 kuruş
Cedîd Tabanca: 2 kuruş
Atik Tabanca: 2 kuruş
Palaska: 1 kuruş
Zâbitân bölüklerinin çuvallarda olan eşyâları: 6 kuruş
Derûn-ı çuvalda olan Veli Efendinin defteri: 1 kuruş

# II. BÖLÜM

# DEĞERLENDİRME

## 1. AMİD'İN İDARİ YAPISI

Osmanlı Devleti, idarî yapısını hem kendisinden önceki Müslüman ve gayrimüslim devletlerden hem de asırları aşan kendi yönetim tecrübesiyle şekillendirerek başarıyla pratize etmiş[79] ve tarihte emsali az görülebilecek uzunluktaki bir tarih diliminde varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı ülkesi her şeyden önce merkezi yönetim anlayışını temsil ediyordu. 1453 yılındaki fetihten başlayarak yıkılışa kadar devlete başkentlik yapan İstanbul şehri, her anlamda ülkenin idâre merkezi idi. Diğer tüm birimler bu şehirden idâre ediliyordu. Padişah ve üst yönetim kadrosunun tümü savaş gibi zaruri durumlar dışında burada ikâmet ediyorlardı.

Osmanlı devletinde idarî anlamda mecburi ve katı bir hiyerarşi söz konusudur. Mülkî taksimatta memleket eyâletlere, eyâletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise nahiyelere bölünmüştür. Eyâlet birkaç sancağın birleşiminden meydana gelen idarî birim olup diğer adı "Beylerbeylik"tir. Tanzimattan sonra ise bu idarî birime "vilayet" denmeye başlanmıştır. Bu vilayetler "bölge valiliği"

[79] Bkz: M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,** Akçağ Yay., Ankara 2003.

hükmündeydi.[80] Ülke idâresinin temel birimi olarak sancak ve kazalar göze çarpmaktadır. Gerek idarî ve iktisâdî gerekse askerî idârede bu birimler temel unsurlardır. Her birim kendi içerisinde farklı bir yönetim ve teşkilat yapısına sahip bulunuyordu. Osmanlı idâresinde en alt birim anlamında ise şehir ve kırsal arasında farklılık vardır. Şehirde mahalle, kırsalda ise köy yapısı en alt birimdir. Şehirdeki mahalleler genelde ibadî, ticârî merkez etrafında kümelenirken kırsalda ise daha çok coğrafî şartların dayatmaları doğrultusunda bir yapılaşma görülmüştür.

Klasik Osmanlı idarî yapısında eyâlet-sancak ilişkisi önem arzetmekte olup eyâletlerin oluşturulmasında başta güdülen amaç iktisâdî açıdan kendi kendine yetebilmektir.[81]

Osmanlı Devleti'nin, 1514 tarihinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinin de desteğiyle Safevilere karşı galip gelmesinden sonra söz konusu bölge; Osmanlı idâresi altına girmeye başlamıştır.[82] Bıyıklı Mehmet Paşa ile Rum Beylerbeyi Şadi Paşa idâresindeki Osmanlı birliklerinin çabalarıyla Diyarbakır, Safevi idâresinden tamamen kurtarılarak 1515'te Osmanlı idâresine girmiştir.[83] 1515 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Beylerbeyliğe tayini ile Osmanlı idarî teşkilatı içerisinde beşinci eyâlet olarak, Diyarbekir Eyâleti teşkil edilmiştir. İlk zamanlarda, Safevi Devleti'nin etkisiyle bütün Doğu Anadolu, Diyarbekir Eyâleti içerisinde teşkilatlandırılmışsa da daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek yeni eyâletler oluşturulmuştur. Diyarbekir, eyâlet merkezinin adı olup merkez kazâ Amid idi.[84]

Diyarbekir, Osmanlı idâresine girdikten sonra ilk beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmed Paşa atanmış ve şehir bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar başka bir devletin işgaline uğramadan Osmanlı idâresi altında varlığını sürdürmüştür.

---

[80] Bülbül, a.g.e., s. 121-123.
[81] Yılmazçelik, a.g.e., s. 123.
[82] Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, Hazırlayan: Neşet Çağatay, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992, s. 83.
[83] Nejat Göyünç, "Diyarbakır", **T.D.V.İ.A.**, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, C. 9, s. 464-469.
[84] Mükrimin Halil Yinanç, "Diyarbekir", **İ.A.**, M.E.B. Yay., C. 3, s. 623,624.

### 1.1. Kazâ, Nahiye, Köy ve Mezra

Osmanlılarda idarî taksimat, yönetimde kolaylığı sağlamak, vergide ise işi sıkı tutmak amacıyla çok önem verilen bir konudur. Bu nedenle memleket eyâletlere, eyâletler sancaklara, sancaklar kazâlara, kazâlar ise nahiyelere bölünmüştür. Nahiye ise birkaç köyü ihtiva ederdi.

Kazâ, mülkî taksimatta, kaymakam idâresinde bulunan yer hakkında kullanılan bir tabirdir.[85] Birkaç nahiyenin birleşiminden meydana gelirdi.[86] Kazâlar, adlî birimler olup kadının yargı alanı sayılıyordu.[87] Asayişinden kadı emrinde olan 'subaşı' sorumluydu.[88]

Kazâlar "kaymakam" adını taşıyan memurlar tarafından yönetilirdi.[89] Kaymakam/Kaim-i makam, Arapça kökenli bir kelime olup "vekil" demektir. Ayrıca Osmanlı ordusunda, bugünkü "yarbay" karşılığında olan rütbeliye verilen isimdir. Kaymakamlar Padişah tarafından atanırlardı.

**Tablo 1: Adı Geçen Kazâlar**

| Kazâ Adı | Belge No | Kazâ Adı | Belge No |
|---|---|---|---|
| Amid | 10,11,12,13,14,15,17,24,30,31,32,36,72,73 | Raho/Zaho | 20, 50, 55 |
| Mardin | 10, 35, 48 | Ergani | 24 |
| Silvan | 1, 20, 50, 55 | Çüngüş | 24 |
| Midyat | 17,20, 50,55 | Siverek | 24 |
| Hani | 20,50,55 | Zıkti | 50, 55 |
| Lice | 20,50,55 | Genç | 20, 50, 55 |
| Çabakçur | 20,50,55 | Cizre | 20, 50, 55 |
| Bicâr | 20, 50, 55 | Savur | 20, 50, 55 |
| Hazro | 20,50,55 | Cebkân | 55 |
| Ğarzan | 20, 50, 55 | Bohtan | 20, 50, 55 |
| Şirvan | 20, 50, 55 | İs'ird (Siird) | 20,50,55,63,64 |

[85] Pakalın, "Kaza", a.g.e**.** s. 228.
[86] Bülbül, s. 122.
[87] Şakir Batmaz-Serdar Sakin, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Hükümdar Yay., İstanbul 2012, s. 16.
[88] Bülbül, s. 122.
[89] Pakalın, "Kaymakam", a.g.e., s. 219.

Nahiye, birkaç karyenin birleşiminden meydana gelen idarî birimdir. Nahiyelere, "kasaba" da denilmektedir.[90] Nahiyeler, nahiye müdürü tarafından yönetilirdi.

**Tablo 2: Adı Geçen Nahiyeler**

| **Nahiye** | **Belge No** | **Nahiye** | **Belge No** |
|---|---|---|---|
| Kulp | 2 | Mahal | 20, 50, 55 |
| Türkman | 20, 50, 55 | Karakeçi | 20, 50, 55 |
| Cebkân | 20, 50 | Kevnik/Gönik | 20, 50, 55 |
| Rıdvan | 20, 55 | Deşt-i Kûr | 20, 50, 55 |
| Behramlı | 20, 50, 55 | Dirik | 20, 44, 50, 55 |
| Kiki | 20, 50, 55 | Savur | 20 |
| Beşiri | 20, 50 | Zıkti | 20 |
| … | 20, 50, 55 | … | 20, 50, 55 |

Osmanlı ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayalıydı. Tarım ise büyük oranda kırsal ve köy yerleşimleri demektir. Belgelerde Arapça kökenli olan "karye" olarak geçen köyler, Osmanlı'da taşra yönetim hiyerarşisinin en altında yer alan yerleşim birimiydi.

Köyler bu dönemde tımar sistemi veya başlarındaki sipahi, voyvoda, kethüda gibi memurlar tarafından yönetilirdi. Köy Kethüdaları devlet ile halk arasında bir nevi vasıta görevi ifa ederdi. Daha sonraları bunlara muhtar denilmiştir. Halk arasında ise bunlara köy kâhyası yahud sadece kâhya denilmiştir.[91] Diğer taraftan gayrimüslim köyler ise kocabaşı veya papazlar tarafından yönetilirdi.[92]

Diyarbekir coğrafyasında yer alan köyler dini ve etnik anlamda karışık olduğu gibi karakteristik anlamda da karışıktı. Gerek dağ gerek ova gerekse de başka coğrafî özellikler taşıyan köyler vardı. Ekonomik uğraş olarak ise tarım, hayvancılık, bağ-bahçe gibi farklı ekonomik dallarda faaliyet gösteren köyler mevcuttu. Amid'in doğu, batı ve güney köylerinde daha çok tarım ve hayvancılık yapılırken, kuzeydeki

[90] Bülbül, a.g.e., s. 121.
[91] Pakalın, "Köy Kethüdası", a.g.e., C. 2, s. 305.
[92] Mustafa Gençoğlu**,** "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sa: 2, s. 31.

köylerde ise suyun bolluğu ve coğrafyanın dağlık olması ve arazinin azlığı nedeniyle genelde bağ, bahçe ve hayvancılıkla uğraşılmıştır.

607 nolu defterde adı geçen köyler genelde vergi işlemlerinden dolayı anılmıştır ve vergilerin toplanmasını kolaylaştırmak amacıyla köyler şark ve garb diye ayrılmıştır.

**Tablo 3: Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (Haziran 1840)[93]**

| **Köy** | **Vergi** | **Köy** | **Vergi** |
|---|---|---|---|
| Çanakçı | 98,75 krş | Mezra | 39 krş |
| Hacı İsa | 44 krş | Çarkapınar Sağir | 58,5 krş |
| Müderris | 44 krş | Çarkapınar Kebir | 73 krş |
| Kozan | 39 krş | Kâni Sipi | 102,5 krş |
| Satı Kendi | 278 krş | Saçanad (?) | 44 krş |
| Bozpınar | 53,50 krş | Abbas Harabesi | 44 krş |
| Kızıl Mehmed | 83 krş | Büyük Ağviran | 178 krş |
| Tillik | 44 krş | Küçük Ağviran | 97,5 krş |
| Kürdgülü | 136,5 krş | Kengerli | 34 krş |
| Uruni | 58,5 krş | Yağmurlu | 24,5 krş |
| Haydarlı | 97,5 krş | Hacı Osman | 19,5 krş |
| Meşkürli | 29,5 krş | Bilikad | 19,5 krş |
| Baharlı | 161,50 krş | Çernik/Çirnik | 54 krş |
| Demirhan | 161 krş | Ağşat | 11,5 krş |
| Kürd Aslanoğlu | 74 krş | Güzer'irad/Gözer'irad | 63,5 krş |
| Hanbazar | 92,50 krş | Kavşad (?) | 24,5 krş |
| Kehfnecar | 212 krş | Arailan | 102,5 krş |
| Hüseynik | 19,50 krş | Bakevsi | 73 krş |
| Saferli | 44 krş | Sumaki | 102 krş |
| İshaklı | 117/127 krş | Müslim Kadıkendi | 229 krş |
| Kağıtlı | 73 krş | Şarabi | 107 krş |
| Harabe-i Kengerli | 5 krş | Zımmi Kadıkendi | 153 krş |
| … | … | Babaci | 39 krş |
| Dayılı | 14,5 krş | Karakoç | 34 krş |
| Zoğzunç | 200 krş | Matran | 63,5 krş |
| Tavuklu | 74 krş | Bicâr … | 29,5 krş |
| Zeynikan-ı kebir | 54 krş | Arab Aslanoğlu | 68 krş |
| Zeynikan-ı sağir | 49 krş | Telalo | 258 krş |
| Kendeş | 49 krş | Sa'dî | 97,5 krş |
| Derviş Hüseyin | 244 krş | Kıtırbil | 414,5 krş |

[93] Belge no: 22 (Haziran 1840).

| | | | |
|---|---|---|---|
| Yenice | 122 krş | Batrik | 88 krş |
| Postaoğlu | 29 krş | Beşrik | 14,5 krş |
| Çermuk | 10 krş | Ali Bardak | 39 krş |
| Kürd Köseli | 34 krş | Zeko | 13 krş |
| Hendeseli | 44 krş | Beleli | 146 krş |
| Yarımca | 141 krş | Kabasakal | 19,5 krş |
| Tüverekli | 73 krş | Karabaş | 268 krş |
| Şinikli Ali … | ? | Erincil | 19,5 krş |
| Pir Hüseyin | 83 krş | Toplam | 6535 krş |

**Tablo 4: Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (27 Ocak 1841)** [94]

| **Şark Köyleri** | **Vergi** | **Şark Köyleri** | **Vergi** |
|---|---|---|---|
| Çanakçı | 70 krş | Dayılı | 10 krş |
| Hacı İsa | 31,5 krş | Zoğzunç | 105 krş |
| Müderris | 21 krş | Tavuklu | 35 krş |
| Kozan | 28 krş | Zeynikan-ı Kebir | 21 krş |
| Satı Kendi | 200 krş | Zeynikan-ı Sağir | 7 krş |
| Bozpınar | 38,5 krş | Kendeş | 35 krş |
| Kızıl Mehmed | 42 krş | Derviş Hüseyin | 100 krş |
| Tillik | 31,5 krş | Yenice | 140 krş |
| Kürdgülü | 70 krş | Postaoğlu | 21 krş |
| Uruni | 28 krş | Kürd Köseli | 17,5 krş |
| Haydarlı | 35 krş | Hendeseli | 31,5 krş |
| Meşkürli | 21 krş | Yarımca | 101,5 krş |
| Baharlı | 87,5 krş | Pir Hüseyin | 58,5 krş |
| Demirhan | 87,5 krş | Mezra | 17,5 krş |
| Kürd Aslanoğlu | 14 krş | Küçük Çarkanyan | 42 krş |
| Hanbazar | 66,5 krş | Büyük Çarkanyan | 52,5 krş |
| Kehfnecar | 80,5 krş | Kâni Sipi | 52,5 krş |
| Hüseynik | 7 krş | Haccanak | 31,5 krş |
| Kağıtlı | 10,5 krş | Abbas Harabesi | 31,5 krş |
| Harabe-i Kengerli | 38,5 krş | Büyük Ağviran | 200 krş |
| Batrik | 63 krş | Küçük Ağviran | 70 krş |
| Ali Bardak | 98 krş | Kengerli | 58 krş |
| Zeko | 58,5 krş | Hacı Osman | 14 krş |
| Belli | 105 krş | Cirnik | 28,5 krş |
| Kabasakal | 49 krş | Akmeşhed | 17,5 krş |
| Karabaş | 122,5 krş | Kürd Ömeran | 45 krş |
| Erincil | 14 krş | Kavşad (?) | 17,5 krş |

[94] Belge no: 52 (27 Ocak 1841).

| | | | |
|---|---|---|---|
| Yabaci | 70 krş | Arailan (?) | 52,5 krş |
| Karakoç | 58,5 krş | Bakevsi | 52,5 krş |
| Matran | 45,5 krş | Sumaki | 70 krş |
| Bicâr | 21 krş | Müslim Kadı Kendi | 164,5 krş |
| Arab Aslanoğlu | 49 krş | Şarabi | 52,5 krş |
| Telalo | 50 krş | Zımmi Kadı Kendi | 105 krş |
| Taraklı | 20 krş | Kıtırbil | 297,5 krş |
| Sa'dî | 58 krş | Toplam | 4034 krş |

**Tablo 5: Şarkî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (29 Nisan 1841);[95]**

| **Köyler** | **Vergi** | **Köyler** | **Vergi** |
|---|---|---|---|
| Çanakçı | 40 krş | Yarımca: | 60 krş |
| Hacı İsa | 20 krş | Pir Hüseyin | 35 krş |
| Müderris | 15 krş | Mezra | 10 krş |
| Kozan | 19 krş | Küçük Çarkanyan | 26 krş |
| Satı Kendi | 105 krş | Büyük Çarkanyan | 30 krş |
| Bozpınar | 24 krş | Kâni Sipi | 30 krş |
| Kızıl Mehmed | 26 krş | Saçanad (?) | 22 krş |
| Tillik | 22 krş | Abbas Harabesi | 22 krş |
| Kürdgülü | 40 krş | Büyük Ağviran | 105 krş |
| Uruni | 20 krş | Küçük Ağviran | 40 krş |
| Haydarlı | 22,5 krş | Kengerli | 35 krş |
| Meşkürli | 15 krş | Hacı Osman | 10 krş |
| Baharlı | 50 krş | Cirnik | 25 krş |
| Demirhan | 50 krş | Akmeşhed | 10 krş |
| Kürd Aslanoğlu | 15 krş | Kürd Ömeran | 27,5 krş |
| Hanbazar | 40 krş | Kavşad (?) | 10 krş |
| Kehfnecar | 50 krş | Arailan (?) | 32 krş |
| Hüseynik | 5 krş | Bakevsi | 32 krş |
| Kağıtlı | 72 krş | Sumakı | 40 krş |
| Harabe-i Kengerli | 25 krş | Müslim Kadıkendi | 90 krş |
| Dayılı | 72 krş | Şarabi | 30 krş |
| Zoğzunç | 60 krş | Zımmi Kadıkendi | 60 krş |
| Tavuklu | 22,5 krş | Peyas | 5 krş |
| Zeynikan-ı Kebir | 15 krş | Karakoç | 32 krş |
| Zeynikan-ı Sağir | 5 krş | Matran | 27,5 krş |
| Kendeş | 22,5 krş | Bicâr | 14 krş |
| Derviş Hüseyin | 90 krş | Arab Aslanoğlu | 30 krş |
| Yenice | 90 krş | Telalo | 30 krş |

[95] Belge no: 53 (29 Nisan 1841).

| | | | |
|---|---|---|---|
| Postaoğlu | 15 krş | Taraklı | 30 krş |
| Kürd Köseli | 10 krş | Sa'dî | 30 krş |
| Hendeseli | 20 krş | Kıtırbil | 155 krş |
| Balli | 60 krş | Batrik | 37,5 krş |
| Kabasakal | 30 krş | Ali Bardak | 60 krş |
| Karabaş | 67,5 krş | Zeko | 32 krş |
| Erincil | 10 krş | Toplam | 2475,5 krş |

**Tablo 6: Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (Haziran 1840);[96]**

| **Garb Köyleri** | **Vergi** | **Garb Köyleri** | **Vergi** |
|---|---|---|---|
| Peyas | 102,5 krş | Yukarı Gözlü | 49,5 krş |
| İğya-i Zımmî | 190 krş | Aşağı Gözlü Harabe | 10 krş |
| Hüseynik | 180 krş | Serimi | 90 krş |
| Ayneto | 117 krş | Külbiran | 26 krş |
| Fare | 131,5 krş | Zoğa | 87,5 krş |
| Deyrmeşe | 29 krş | Kode | 104,5 krş |
| Harabbeyan (?) | 49 krş | Kürd Yenice | 13,5 krş |
| Hashavar | 67 krş | Kabahıdır | 68 krş |
| Gürzü | 14,5 krş | Beko | 24,5 krş |
| Can katran | 58,5 krş | Balluce | 15 krş |
| Cebbare ve Telulik | 50 krş | Harblı | 122 krş |
| Balıkviran | 68 krş | Kankırt | 92,5 krş |
| Haruni | 84 krş | Çöllü | 87,5 krş |
| Çelikan | 225 krş | İmam 'Akil | 58,5 krş |
| Saclı | 58,5 krş | Mubareki | 49 krş |
| Kabacık | 58,5 krş | Arab Yenice | 112,5 krş |
| Hamrani | 44 krş | Molla Aliler | 39 krş |
| Kozcık | 100 krş | … | 39 krş |
| Alipınar | 49 krş | … | 24 krş |
| Kerik/Girik (?) | 10 krş | Kamışlı | 29 krş |
| Çaruği | 166 krş | Melkeş | 19,5 krş |
| Siyâk (?) | 73 krş | Hatuni | 34 krş |
| Harezmi | 68 krş | Asi | 24,5 krş |
| Kâni Sipi | 39 krş | Şeyh Çoban | 53,5 krş |
| Selman | 12 krş | Gürco | 53,5 krş |
| Kancuğaz | 14,5 krş | Amû Sünbül | 24,5 krş |
| Kırkat | 92,5 krş | Bercik/Bircik | 44 krş |
| Kazıktepe | 54 krş | Boztepe | 63,5 krş |
| Belhiyan | 29 krş | Lekos (?) | 142 krş |

[96] Belge no: 22 (Haziran 1840).

| | | | |
|---|---|---|---|
| Domat | 14,5 krş | Gühan | 63,5 krş |
| Derşor | 19,5 krş | Çelikhan | 45 krş |
| Mezra | 102,5 krş | Arabbeyan | 25 krş |
| Karye-i Haydik (?) | 65 krş | Karye-i Şemikan (?) | 35 krş |
| Karye-i Sünneti | 35 krş | Kalyan | 15 krş |
| Gürtepe | 15 krş | Toplam | 4288,25 krş |

**Tablo 7: Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (27 Ocak 1841)[97]**

| **Garb Köyleri** | **Vergi** | **Garb Köyleri** | **Vergi** |
|---|---|---|---|
| Peyas | 70 krş | Kürd Yenice | 58,5 krş |
| Karye-i Kafir İğya | 70 krş | Beko | 17,5 krş |
| Hüseynik | 70 krş | Harblı | 52 krş |
| Ayneto | 70 krş | Kankırt | 64,5 krş |
| Fare | 21 krş | Çöllü | 42 krş |
| Deyrmeşe | 21 krş | İmam 'Akil | 7 krş |
| Karye-i Harabbeyan | 21 krş | Mezra | 70 krş |
| Hashavar | 21 krş | Yukarı Gözlü | 1 krş |
| Gürzü | 10,5 krş | Aşağı Gözlü | 7 krş |
| Cankatran | 42 krş | Serimi | 7 krş |
| Cebbare ve Telulik | 70 krş | Zoğa | 63 krş |
| Balıkviran | 49 krş | Kode | 70 krş |
| Haruni | 58,5 krş | Asi | 17,5 krş |
| Çelikan | 130 krş | Şeyh Çoban | 38,5 krş |
| Saclı | 7 krş | Gürco | 38,5 krş |
| Kayacık | 42 krş | Amû Sünbül | 3,5 krş |
| Hamrani | 31,5 krş | Bercik/Bircik | 31,5 krş |
| Kozcık | 20 krş | Boztepe | 45 krş |
| Alipınar | 35 krş | Lekos (?) | 87,5 krş |
| Çaruği | 119 krş | Gühan | 45 krş |
| Siyâk (?) | 52,5 krş | Külbiran | 35 krş |
| Harezmi | 49 krş | Heykelcik | 35 krş |
| Kâni Sipi | 28 krş | Arapbeyan | 17,5 krş |
| Kancuğaz | 10 krş | Şemikan | 35 krş |
| Kırkat | 7 krş | Haydik | 45 krş |
| Kazıktepe | 38,5 krş | Sünnetli | 35 krş |
| Zavra | 10,5 krş | Kalyan | 35 krş |
| Domat | 10,5 krş | Toplam | 2242 krş |

[97] Belge no: 52 (27 Ocak 1841).

**Tablo 8: Garbî Amid'e Bağlı Köyler ve Alınan Vergi Miktarı (29 Nisan 1841)[98];**

| Garb Köyleri | Vergi Miktarı | Garb Köyleri | Vergi Miktarı |
|---|---|---|---|
| Peyas | 35 krş | Beko | 9 krş |
| Karye-i Kafir İğya | 35 krş | Harablu | 26 krş |
| Hüseynik | 35 krş | Kankırt | 32 krş |
| Ayneto | 35 krş | Çöllü | 21 krş |
| Fare | 10 krş | İmam 'Akil | 3 krş |
| Deyrmeşe | 10 krş | Mezra | 35 krş |
| Karye-i Harabbeyan | 10 krş | Yukarı Gözlü | 7 krş |
| Hashavar | 10 krş | Aşağı Gözlü | 4 krş |
| Gürzü | 5 krş | Serimi | 3 krş |
| Cankatran | 20 krş | Zoğa | 30 krş |
| Cebbare ve Telulik | 35 krş | Kode | 35 krş |
| Balıkviran | 23 krş | Asi | 9 krş |
| Uruni | 28 krş | Şeyh Çoban | 19 krş |
| Çelikan | 65 krş | Gürco | 19 krş |
| Saclı | 32 krş | Amû Sünbül | 2 krş |
| Kayacık | 20 krş | Berçik | 16 krş |
| Hamrani | 15 krş | Boztepe | 22 krş |
| Kozcık | 10 krş | Lekos (?) | 44 krş |
| Alipınar | 15 krş | Gühan | 23 krş |
| Çaruği | 54 krş | Külbiran | 18 krş |
| Siyâk (?) | 25 krş | ... Kalecik | 18 krş |
| Harezmi | 25 krş | Arabbeyan | 8 krş |
| Kâni Sipi | 14 krş | Şemikan | 18 krş |
| Kancuğaz | 5 krş | Haydik | 22 krş |
| Kırkat | 3 krş | Sünnetli | 18 krş |
| Kazıktepe | 19 krş | Gürtepe | 18 krş |
| Zavra | 5 krş | Kalyan | 18 krş |
| Domat | 5 krş | Kürd Yenice | 29 krş |
| | | Toplam | 1099,5 krş |

### 1.2. Mahalle Yapısı ve Bazı Yer Adları

Osmanlı'da şehir yapısı genelde bir ana mabedin/külliyenin ve bu mabedin çevresinde kümelenmiş bulunan esnaf/büyük pazarın etrafında teşekkül etmektedir.

[98] Belge no: 53 (29 Nisan 1841).

Osmanlı şehirlerinin genel karakteri bu şekildedir.[99] Osmanlılar köy-karye'den büyük, çarşısı, pazarı bulunan bütün yerleşim merkezlerine "şehir" demişlerdir. Nitekim buna örnek olarak verilebilecek yerleşim yerleri mevcuttur. Örneğin Eskişehir, Yenişehir, Akşehir, Kırşehir, Viranşehir, Nevşehir gibi birçok yerleşim yerleri başlangıçtan beri "şehir" olarak anılmıştır.[100]

Şehirdeki en büyük cami/külliyenin etrafında mahalleler şekilleniyordu. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir.[101] Mahallede yaşayanlar birbirlerine karşı sorumlu olup sosyal bir dayanışma içindedirler. Mahalle ile ilgili alınacak kararlarda etkin rol oynadıkları gibi suçluların tespiti ve cezalandırılması, alınacak vergilerin tespiti, görevli olan kişilerin kontrolleri, gerektiğinde bu kişilerin görevlerinden alınması, ihtiyaç duyulan hizmetlerin yerine getirilmesi şeklinde pek çok konuda kendilerine tanınmış haklarını kullanmışlardır.[102]

Osmanlılarda mahallelerin umumiyetle aynı aşiret-boy, meslekdaşlık veya dindaşlık temelinde teşkil edildiği dönemler olmuştur. Fakat bu durum kalıcı ve katı bir hal almamıştır.[103] Hoca Ahmed Mahallesi her ne kadar Hoca Ahmed Camii etrafında şekillenmiş olsa da burası hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin yaşadığı bir mahalle idi. Zira 5 Kasım 1839 tarihli bir belgede burada, zaman içerisinde tahribata uğramış olsa da, Hızır İlyas adında bir Ermeni kilisesinden söz edilmektedir.[104]

Osmanlı'da mahallelerin şekillenmesinde, o dönemin bir özelliği olarak etnik yapıdan ziyade dini kimlik daha belirgindir. Amid'in Osmanlı hâkimiyetine girmiş olduğu ilk dönemlerde şehrin kuzey tarafında bulunan Babü'l-Cebel (Dağ kapısı), batı tarafındaki Bâbü'r-Rum (Rum kapısı) ve güneyindeki Bâb-ı Mardin (Mardin

[99] Ortaylı, a.g.e., s. 280.
[100] Özbilgen, a.g.e., s. 377.
[101] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1984, Sa: 4, s. 69.
[102] Ömer Düzbakar, Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, Sa:5, s. 97.
[103] Düzbakar, a.g.m., s. 100.
[104] Belge No: 30 (5 Kasım 1839).

kapısı) mahallelerinde Müslümanlar, doğu tarafındaki Bâbü'l-Mâ (Su kapısı) mahallesinde ise Hıristiyanlar çoğunluğu teşkil etmekteydiler.[105] Ancak zamanla nüfusun artışıyla birlikte mahalleler de büyümüş ve mahallelerin sayıları giderek artmıştır. Artık mahalleler kapı adlarına göre değil de, cami, mescit, tekke veya medrese gibi yapılara göre isimlendirilmiştir.

Amid'de bulunan mahallelerin isimlendirilmelerinde değişik nedenlerin rol oynadığı görülüyor. Bunlar; daha çok belirli bir meslek erbabının bulunması nedeniyle o meslek adına (Nalçacı, Hasırlı/Hasırcı mahallesi), etrafı surlarla çevrili olan şehrin dış dünya ile irtibatını sağlayan ana kapılarına (Rum Kapısı mahallesi), şehirde meskûn olan insanların inanç ve etnik yapılarına (Kilise, Rumiyân mahallesi v.s.), orada bulunan cami-mescid veya kilise gibi dinî müesseselere (Camii Kebir, Camii Nebi, Ablak mescidi, Kilise mahallesi v.s.) ve orada bulunan önemli bir şahsiyetin ismine (Fatih Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa, İbrahim Bey mahallesi v.s.) göre isimlendirilmişlerdir.[106]

Şehirdeki en büyük cami/külliye ve çarşının çevresinde şekillenen mahallelerin toplamından oluşan Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliklerini[107] taşıyan Amid'de de aynı özellik göze çarpmaktadır. Amid'de, şehrin en büyük ibadet mekânı Ulu Camii'dir. Caminin yanında ise çarşılar ve pazarlar bulunmaktadır. Burası şehrin merkez kısmını oluşturuyor. Bu merkezin etrafında ise mahalleler bulunuyor.

Amid'in diğer Osmanlı şehirlerinden temel farkı şehrin surlarla çevrili olmasıdır. Şehir genel olarak bu sınırlar içerisinde kalmış ve dışına taşmamıştır. Bu durum şehrin mimari yapısını da etkilemiş ve evler genel olarak birbirine bitişik olarak yapılmış, sokaklar ise oldukça dar bir özellik kazanmıştır. Mimari yapılarda temel malzeme taştır. Bazalt kesme siyah taşlar şehir mimarisinin temel özelliğidir. Ahşap yapı sadece süsleme ve bazen yapıda ki çeşitli amaçlar göz önünde bulundurularak başvurulan kısıtlı bir malzeme olmuştur.

---

[105] Günay, a.g.t., s. 29.
[106] Günay, a.g.t., s. 40.
[107] Ergenç, a.g.m., s. 73.

**Tablo 9: Bazı Yer İsimleri**

| Bazı Yer ve Mekân Adları | Belge No | Bugünkü Durumu |
|---|---|---|
| Şeyh Mahmud Urmevî Cami | 14,15,16 | |
| Kilisa-i Katolik | 17 | |
| Gâvur Meydanı | 25 | Gecekondu bölgesi. |
| Hoca Ahmed Mahallesi | 30 | |
| Hızır İlyas Kilisesi | 30 | |
| Surb Serkiz Kilisesi | 31 | Varlığını sürdürmekte. |
| İçkale | 44 | Restore edilip turizme açıldı |
| Diyarbekir Bedenleri | 48 | Hala varlığını sürdürmektedir. |
| Bismil Kalası (?) | 48 | |
| Hasan Paşa Hanı | 48 | Restore edilip hizmete açılmıştır. |
| Sığır Bazarı | 59 | Bilinmiyor |
| Pazar-ı Esb | 61 | Bilinmiyor |
| Sipahi çarşusı | 61 | Varlığı devam etmektedir. |
| Tütün Hanı | 62 | |
| Derun-ı şehr ve şark ve garb boyahaneleri | 66 | |
| Deliller Hanı | 74 | Otel olarak hizmet vermektedir. |

### 1.3. Şehir Yönetimi ve Yöneticiler

Şehir; çevre yerleşmelerin iktisâdî faaliyetini denetleyen, ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idarî yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen yerleşme merkezidir.[108] Bu tanım çerçevesinde düşünüldüğünde; geleneksel diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Diyarbekir eyâletinin merkez kazâsı hükmünde olan Amid'in de çevresindeki yerleşim yerleri üzerinde gerek idarî gerekse toplumsal açıdan denetimci bir vazifeyi yerine getirdiği, iktisâdî olarak onları denetlediği ve üretimde bulunduğu görülüyor. Amid şehri, Osmanlının 19. asırdaki sair büyük şehirlerinde olduğu gibi farklı ırklara mensup insanların yaşadığı, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahipti.

Eyâlet merkezi olması hasebiyle, Amid'de de en üst yönetici olan vali bulunuyordu. Bunun yanısıra, merkez tarafından gönderilen veya yerli olup idarî

[108] Ortaylı, a.g.e., s. 279-280.

kadroların herhangi bir şubesinde vazife üstlenmiş birçok görevli burada oturuyordu. Buradaki başlıca yöneticiler şunlardır:

### 1.3.1. Vali

1515 tarihinde Osmanlı idâresi altına giren Amid,[109] Osmanlı Devleti'nin beşinci eyâleti olarak teşkilatlandırılmış ve Bıyıklı Mehmet Paşa bu eyâletin ilk valisi olarak tayin olunmuştur.[110]

Amid, eyâlet merkezi olması hasebiyle "paşa sancağı" hüviyetini taşırdı ve Beylerbeyi (eyâlet valisi) burada ikâmet ederdi. Diyarbekir Eyâleti'ne atanan ve vezir rütbesinde bulunan valiler, Amid'de otururlardı. Valiler, göreve tayin olduktan sonra atama belgelerinin bir nüshası da kadıya gönderilir ve kadı tarafından şer'iyye siciline kaydedilirdi. Burada, valilerden mutlak olarak uymaları gereken kaideler bir hatırlatma babında kendilerine bildirilirdi. Bilhassa halka zulmetmemeleri, yoksul ve fakirin hakkının korunması, adalete riâyet etmeleri, memleket idâresinde başarı göstermek için cehd ve gayret göstermeleri istenirdi. Bunun yanısıra yine gönderilen fermanla yeni valinin ismi ifade edildikten sonra tüm görevlilere valiye itaat etmeleri yönünde emirde bulunulurdu.

Eyâletteki her türlü yönetim ve icrâ görevi valinin sorumluluğundaydı. Eyâletin hem idarî hem de askerî başı valiydi. Vali, şehri divan-ı hümayun'un küçük bir modeli durumundaki "Beylerbeylik Divanı" ile idâre ederdi. Vali bazı durumlarda şehir halkından olan bazı kişileri de dâhil ederek "divan" oluşturabiliyordu. Bu suretle şehir halkını da bir nevi yönetime katmış oluyordu.[111]

Amid'de bütün şehri çevreleyen surların içerisinde bir de "İç Kale" bulunuyordu. Yüksekçe ve yekpare bir kayanın üzerine kurulmuş olup Dicle nehrine ve vadisine bakan, etrafı kalın ve yüksek duvarlarla çevrili, oldukça güvenli bir mıntıka olan İç Kale, şehrin yönetim merkeziydi ve bu hüvviyetini kesintisiz olarak

[109] Göyünç, a.g.a., s. 464-469.
[110] Yinanç, a.g.a., s. 623, 624.
[111] Bkz: Yılmazçelik, a.g.e., s. 187-188.

sürdürmüştür. Ancak bazı valiler şehre gelmeyerek atamış oldukları "kaymakam"lar vasıtasıyla şehri yönetmişlerdir.[112]

Vali, eyâletin başı olarak İç Kale'de bulunan ve kendisine tahsis edilmiş olan sarayında "kapu halkı" denilen maiyete sahipti. Kapu halkı içerisindeki başlıca görevliler şunlardır; "Tütüncü Ağa, Kapıcılar Kethüdası, Şamdan Ağası, Baş Çavuş Ağa, İç Çukadar Ağa, Kaftan Ağa, Silahdar Ağa, Alemdar Ağa, Hazinedar Ağa, İmam Efendi, Haytabaşı, Çamaşur Ağası, Miftah Ağa, Peşgir Ağası, İbrikdar Ağa, Mimarbaşı Ağa, Kahya, Kethüda Ağa, Delilbaşı, Baş Çukadar Ağa, İkinci Kavvas, Divan Efendisi, Mütesellim."[113]

Diyarbekir Eyâleti'ne vali olarak tayin edilen kişilerin gelir kaynağı ise senede iki taksit halinde bütün eyâlet kazâlarına tevzi edilen ve toplam 20 bin kuruş olan "İmdad-ı Hazariye" denilen vergi ile sefere gittikleri takdirde kendilerine tahsis edilen "İmdad-ı Seferiye" adında ve miktarı değişebilen vergidir.[114]

**Tablo 10: Diyarbekir'de Görev Yapmış Olan Valiler**

| **Adı** | **Belge No** | **Valilik** |
|---|---|---|
| Vezir Sadullah Paşa | 14, 26 | Diyarbekir ve Rakka Müşiri |
| Vezir Süleyman Paşa | 38 | Diyarbekir Müşiri |
| Vezir Mehmed Said Paşa | 70, 72, 73 | Diyarbekir Müşiri |
| Ahmed Zekeriya Paşa | 70 | Diyarbekir Eyâleti Müşiri |

Diyarbekir'de görev yapan valilerin/müşirlerin görev süresinin oldukça kısa olduğu ve çok sık vali/müşir değişikliğine gidildiği görülüyor. Bu durum idarî anlamda bir istikrarsızlığın bulunduğunu gösteriyor.[115]

Sadullah Paşa'dan sonra Diyarbekir eyâletinin müşirliği Süleyman Paşa'ya verilmiş ancak kendisi yolda hastalandığından ve Malatya yakınlarındaki Hekimhan'da vefat ettiğinden dolayı (Temmuz 1840) Amid'in idâresi geçici olarak

[112] Yılmazçelik, a.g.e., s. 192.
[113] Yılmazçelik, a.g.e., s. 181.
[114] Yılmazçelik, a.g.e., s. 189-190.
[115] Diyarbekir Salnâmeleri, Acar Matbaası, İstanbul 1999, C. I, s. 38.

müşir Sadullah Paşa'nın görevi zamanında kaymakam olan İsmail Paşa'ya bırakılmıştır.[116] Daha sonra Diyarbekir müşirliği vazifesi, Maden-i Hümayun Emâneti ile birlikte daha önce Kocaeli müşiri olan Ahmet Zekeriya Paşa'ya (Ağustos 1840) tevcih kılınmıştır.[117] Mart 1841'de Diyarbekir eyâleti müşirliğine Mehmed Said Paşa getirilmiştir. Ancak Mehmed Said Paşa, Silistre müşiri olarak tayin olununca Zekeriya Paşa tekrar Diyarbekir müşiri olarak vazifelendirilmiştir. Bu tevcihatına Rakka eyâleti de dâhil edilmiştir.[118] Fakat Ahmed Zekeriya Paşa, müşirliğe bağlı kazâlardan haksız yere vergi aldığı ve eyâlet idâresinde başarılı olmadığı gerekçesiyle 1 Kasım 1841'de Diyarbekir kaymakamı Sami Paşa ile birlikte görevinden alınmıştır. Bunun yerine daha önce Konya müşiri olan Vecihi Paşa göreve getirilmiştir.[119]

Diyarbekir eyâleti valileri için belgelerde daha ziyade "Diyarbekir Valisi" ile "Diyarbekir Mutasarrıfı", "Mir-i Mirân" ve bazen de "Diyarbekir Beylerbegi" gibi tabirler kullanılmıştır. 1838 tarihinde Diyarbekir Müşirliğinin kurulması ile birlikte eyâlet valileri için "müşir" ünvanı kullanılmaya başlanmıştır.[120] Diyarbekir Müşirliğinin kurulması sonrasında eyâlet valisi olarak görevlendirilen Sadullah Paşa (1839-1840), Zekeriya Paşa (1840-1841) ve İsmail Paşa (1843-1845) eyâleti Harput'tan yönetmişlerdir. Bu durum kaimmakam/kaymakam adı verilen idârecilerin otoritelerini güçlendirmelerine neden olmuştur. 1845'te Diyarbekir eyâletinin Tanzimat idâresine dâhil edilmesiyle birlikte müşirlerin Diyarbekir eyâletini Harput'tan idâresine son verildi. Eyâlet valisi olarak vazifelendirilen İzzet Paşa, eyâleti tekrar Amid'den idâre etmeye başlamıştır.[121]

### 1.3.2. Mütesellim

Tanzimattan önce vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazâların idâresine memur edilenler hakkında kullanılan bir tabirdir.[122] Osmanlı'da

[116] Belge no: 33 (25 Temmuz 1840).
[117] Belge no: 36 (1840 senesi Ağustos ayı başları).
[118] Belge no: 70 (1841 senesi Mart ayı sonları).
[119] Yılmazçelik, a.g.e., s. 182-184.
[120] Yılmazçelik, a.g.e., s. 186-191.
[121] Yılmazçelik, a.g.e., s. 192.
[122] Pakalın, "Mütesellim", C. 2, s. 639.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan mütesellimlik[123] XVIII. yüzyılda oldukça yaygınlaşmıştır. Tanzimattan sonra mütesellimlik kaldırılıp yerini kaymakamlık idâresinin almaya başlamasına rağmen Tanzimat'ın uygulanmasındaki esneklikten dolayı hem mütesellim hem de kaymakam unvanları aynı anda kullanılmıştır.

Valiler herhangi bir görevde bulunduklarında eyâletin bütün malî ve idarî işlerini kendi adına mütesellimlere devrederlerdi. Onlar da vali adına eyâletin idâresini üstlenirlerdi. Görev süreleri kesin ve muayyen olmayan mütesellimler, genelde yerli ailelerden seçilirlerdi. Farklı belgelerde[124] bu unvan kullanılmasına rağmen kimlerin bu görevde bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

### 1.3.3. Voyvoda

Osmanlı'da XVII. yüzyıldan sonra görülmeye başlanan bir sistemdir. Başlangıçta "has" denilen gelir bölgelerinin yönetimini oranın sahibi adına yüklenen kimseye "voyvoda" deniyordu. Daha sonraları "serbest tımarlar" ile vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvoda gönderilerek yönetilmeye başlandığı görülüyor.[125] Kazâ ve sancaklarda sancakbeyi yetkisiyle görevlendirilen voyvodalar, vergilerin toplanarak ait oldukları merkeze gönderilmesi, ihtiyaç duyulduğunda asker toplayıp sefere dâhil olması ve görev mahalinde asayişin sağlanması gibi görevler üstlenmişlerdir.

Diyarbekir'de görev yapmış olan voyvodaların aynı zamanda "beytü'l-mal emini" görevini de yürüttükleri, bu görevleri gereği vasisi bulunmayanların mallarına hazine adına el koydukları ve tereke tutarlarından "resm-i voyvoda" adıyla bir vergi aldıkları belgelerde geçmektedir.

---

[123] Yılmazçelik, a.g.e., s. 192.
[124] Belge No: 28, 33, 38, 71.
[125] Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,** T.T.K. Yay., Ankara 1991, s. 93.

Çeşitli belgelerde[126] "voyvoda" unvanı kullanılmasına rağmen kimlerin bu görevde bulunduğuna dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. 10 Kasım 1840 tarihinde Diyarbekir Voyvodası olarak Hacı Mehmed Ağa'nın görev yaptığı görülüyor.[127]

Gerek kadı tarafından verilen kararın sonucunu beğenmeyen, gerekse herhangi bir haksızlığa uğrayan/uğradığını düşünen kişilerin, şikâyet amacıyla, çözülmesi için meseleyi padişaha veya onun yetki verdiği kişi/kuruma götürme hak ve imkânı bulunuyordu. Bu hak, herhangi bir şarta bağlanmadan ve ayrım gözetmeden bütün halka tanınmıştı.[128] Voyvodalık görevini yürüten bazı kişiler hukûk dışı olaylara karışabiliyorlardı. Gayrimüslimlere karşı olumsuz davranış içerisine girmeleri halinde, kendisine haksızlık yapıldığını düşünen kişi, doğrudan veya cemaatinin lideri vasıtasıyla bu şikâyetini devletin merkezine iletebiliyordu. Çeşitli belgelerde bu durum görülüyor. Yapılan haksızlıkların giderilmesi ve bu gibi hadiselerin tekrar etmemesi için merkezden emirler gönderilmiş ve gerekli ikazlarda bulunulmuştur.[129]

Amid voyvodasının haksız yere Amid kazâsına tabi Ka'bî karyesinde Ermeni reayasına tabi Süryânî (Yakubî)leri, gerek Amid içinde gerekse de çeşitli yerlerde bina inşası ve çiftlik işlerinde ücretsiz olarak çalıştırdığı görülüyor.[130] Başka bir belgede aynı yerde yine Amid kazâsı voyvodasının Süryânî (Yakubî)lere yönelik hukûksuz ek vergiler getirdiği görülüyor.[131] Diğer bir belgede Amid kazâsı voyvodasının kendi kazâsına bağlı Ka'bî karyesinde bulunan Süryânî (Yakubî) taifesine yönelik olarak on kuruşluk eşyayı elli kuruş baha ile satmıştır. Bu haksız kazanca ek olarak bu kişilerin bazı eşyalarına da el koymuştur.[132] Şarki Amid voyvodasının; kanunî olarak Ermeni ve Süryânîlerden evlenen genç kızların resm-i arûsanelerinin Şeyh Mahmud Urmevî'nin bina eylediği medrese ve camii vakfına vermeleri yeterli iken buna ek olarak voyvodanın ayrıca kendisi için resm-i arûsane

[126] Belge no: 11, 12, 13, 15, 28, 33, 38, 39, 45, 46, 67.
[127] Belge no: 45, 46.
[128] Günay, **"Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi"**, s. 14-15.
[129] Belge no: 11 (1839 senesi Ekim ayı sonları), 12 (1839 senesi Ekim ayı sonları), 13 , 15 (24 Ekim 1839).
[130] Belge no: 11 (1839 senesi Ekim ayı sonları).
[131] Belge no: 12 (1839 senesi Ekim ayı sonları).
[132] Belge no: 13 (1839).

talebinde bulunduğu görülüyor.[133] Kanuna aykırı olarak yapılan tüm bu muameleler vatandaşlar tarafından İstanbul'da bulunan Ermeni cemaati lideri Patrik Ağadyos vasıtasıyla padişaha veya onun yetki vermiş olduğu kişi/kurumlara iletilmiştir. Bu haksızlıkların giderilmesi için ilgili yerlere ferman gönderilmiştir. Burada; zulme hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceği ifade edilmiştir.

### 1.3.4. Kaymakam

Arapça kökenli bir kelime olup Osmanlı idâre teşkilatında kazânın idâre amirine verilen addır.[134] 19. yüzyıla kadar kazâların başında mülkî âmir olarak kâdı bulunuyordu. Tanzimat'tan sonra her kazâya önce kazâ müdîri (müdürü), daha sonra kaymakam adıyla bir mülkî âmir tayin edilerek kâdılarda sadece kazâî salâhiyetler bırakılmıştır.[135] Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak görev yapan Kaymakamlar, valilere karşı sorumluydular.

**Tablo 11: Diyarbekir'de Görev Yapan Kaymakamlar**

| **Adı** | **Belge No** | **Görev Yeri** |
|---|---|---|
| İsmail Paşa | 21,23,28,33,34 | Diyarbekir Eyâleti |
| Şeyhzâde es-Seyyid Mustafa Ağa | 23 | Amid, Ergani, Çüngüş,Siverek |
| Mehmed Hamdi Paşa | 36 | Diyarbekir Müşirliği |
| Mehmed Paşa | 37 | Diyarbekir Eyâleti |
| Bekir Sami Paşa | 46, 48, 71 | Diyarbekir Eyâleti |

Bağdat'dan gelirken "tüccar malıdır" denilerek Diyarbekir gümrüğünde tevkif olunan malın, Ankara müşiri Davud Paşa'nın ailesine ait olduğu ortaya çıkmasından sonra Diyarbekir kaymakamı İsmail Paşa'ya gönderilen emirname ile "irade-i seniyye" üzerine gümrük vergisi alınmayıp mühürleri kırılmadan Davud Paşa'ya göndermek amacıyla memur Ahmed Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir.[136]

[133] Belge no: 15 (24 Ekim 1839).
[134] Pakalın, "Kaymakam", a.g.e., s. 219.
[135] Tarık Buğra Ekinci, "Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sa: 6, 2008 (Güz), s. 18.
[136] Belge no: 23 (30 Haziran 1840).

Diyarbekir Kaymakamı İsmail Paşa'nın da bulunduğu şehir yöneticilerinden altın ve gümüş alıp satanların fiyatının münasip miktar zam ve ilave olunarak satmaları, ihtikârlardan altın, gümüş alıp satanlara ağır cezalar verilmesi ancak zararı göze alarak boyunlarına altın takanlara ise dokunulmaması isteniyor.[137]

Diyarbekir Eyâleti kaymakamı İsmail Paşa ve diğer görevlilere, insanlarda bulunan altın ve meskûkatı saireyle alış-veriş yapılmayıp yeni fiyattan Darbhane-i Amire tarafından memur alıcılara verilmesi, delinmiş kalb, züyuf altınları olanların sahiplerine iadesi, kendi rızalarıyla vermeyenler, zararına razı olanlar istedikleri gibi tasarruf edeceklerinden dokunulmaması, darbhane-i amire'den her tarafa dağıtılarak gönderilen yeni fiyat listesini darbhane-i amire'den memur mübayaacı tarafına verilmesi ve Diyarbekir Eyâleti'nde Memduhiye altınının alınıp satılırken bir akçe ziyade alınıp satılmamasına dikkat edilmesi istenmiştir.[138]

Diyarbekir kaymakamı İsmail Paşa'nın içinde yer aldığı şehir yöneticilerinden Diyarbekir Eyâleti'nin müşirliğinin Süleyman Paşa'ya verilmiş olduğu ancak Süleyman Paşa'nın Diyarbekir'e doğru yola çıkmışken Hekimhan'a geldiğinde vefat etmesinden dolayı, yeni bir vali atanacağı ancak İstanbul'dan bir vali gönderilmesi biraz vakte muhtaç olduğundan ahali ve fukaraya iyi davranıp muğayir-i hal ve harekette bulunulmaması istenmiş ve İsmail Paşa'nın duruma hakim olması istenmiştir.[139]

Malatya tarafında bulunan ve kendisine Diyarbekir kaymakamlığı görevi verilen Mehmed Hamdi Paşa ile diğer görevlilere gönderilmiş olan bir ferman da Hekimhan'da vefat eden Süleyman Paşa yerine Diyarbekir müşirliğine Kocaeli Müşiri Ahmed Zekeriya Paşa'nın ve Maraş Eyâleti müşirliğine ise müteveffa Süleyman Paşa'nın büyük oğlu Yusuf Kenan Paşa'nın tayin edilmesinden söz edilmiştir. Ancak Ahmed Zekeriya Paşa'nın Diyarbekir'e varması zaman alacağından Mehmed Hamdi Paşa'nın da bölgeyi bilen başarılı biri olmasından

[137] Belge no: 28 (15 Temmuz 1840).
[138] Belge no: 39 (28 Ağustos 1840).
[139] Belge no: 33 (25 Temmuz 1840).

dolayı kendisinin kaymakam olarak bölgede görev alıp düzeni sağlaması emredilmiştir.[140]

Diyarbekir Eyâleti kaymakamı İsmail Paşa'ya gönderilmiş buyuruldu da Süleyman Paşa'nın yolda vefatı üzerine, Ahmed Zekeriya Paşa'ya müşirliğin tevcih ve ihsan olunmuş olduğu, Müşir Paşa'nın İstanbul'dan hareket ettiği ve kendisi oraya ulaşıncaya kadar düzen ve intizamın sağlanması fakir ve muhtaçlara yardım edilmesi, asker ve görevlilere maaşlarının ödenmesi emredilmiştir.[141]

Daha önce Diyarbekir müşirliği görevinde bulunan ancak sonrasında Erzurum müşiri olarak görevlendirilen Hafız Paşa zamanında Diyarbekir voyvodalığı yapmış bulunan Hacı Mehmed Ağa'nın varidatının fazla olmasından dolayı haps ettirilip yetmiş beş bin kuruşunun o dönem Diyarbekir müşiri olan Sadullah Paşa tarafından zabt olunduğuna dair haberlerin doğru olup olmadığının bildirilmesi bir buyuruldu ile istenmiştir. Dönemin valisi olan Sadullah Paşa tarafından yetmiş beş bin kuruşuna el konulup kendisi hapse attırılan voyvoda Hacı Mehmed Ağa ile ilgili Padişah derhal Diyarbekir Kaymakamı Bekir Sami Paşa'ya buyuruldu ile soruşturma yaptırtmış ve bilirkişiler yani "erbab-ı vukuf" bir rapor hazırlayıp mezkûr voyvodanın suçsuz olduğuna hükmedip eşyasının ucuz fiyatla satıldığını belirtmişlerdir. Padişah hazretleri de mağduriyetinin giderilmesi emrini vermiştir.[142]

## 2. AMİD'İN İKTİSADİ YAPISI

### 2.1. Esnaf Grupları ve Çeşitli Meslekler

Şehirlerde ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir işkolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olan kişilerin meydana getirdiği mesleki örgütlenmeye verilen isme "esnaf" denir.[143] Osmanlı devletinde ticâret serbest

[140] Belge no: 36 (1840 senesi Ağustos ayı başları).
[141] Belge no: 38 (24 Ağustos 1840).
[142] Bkz: Belge no: 45 ve 46 (Kasım sonları 1840).
[143] Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 293.

rekabete değil, esnaflar arasında karşılıklı denetim, yardımlaşma ve imtiyaz usûllerine dayanıyordu.[144]

Manevi değerlerin yoğun bir şekilde bulunduğu Ahilik teşkilatının bakiyesi olarak Osmanlı esnafı, dönemin imkânları ölçüsünde en iyi üretimi ve hizmeti gerçekleştirmeye çalışıyordu. Üretim ve hizmet kalitesinin arttırmak amacıyla esnaf örgütlenmeleri teşekkül etmiştir. Bu esnaf teşkilatlarının başına ise "şeyh" "kethüda" ve "yiğitbaşı" seçiliyordu.

Ahilik adıyla başlayan esnaf teşkilatlanması daha sonra loncalara dönüşmüştür. Lonca teşkilatı Osmanlı esnafını düzenli bir birlik altında toplayarak üretim ve ticaret ahlakını yönlendirmiş, esnafa sıkıntılı anlarında yardımda bulunup yalnız kalmasına engel olan bir teşkilattır. Ahilikten temel farkı ise loncalar üzerinde belirgin olarak görülen devlet kontrolü ve müdahalesidir.

Esnaf teşkilatında ustalık unvanına sahip kişilerin oyuyla seçilen şeyh, kethüda, yiğitbaşı, reis, pazarcıbaşı, dellal gibi görevliler istenildiği takdirde yine esnafların isteğiyle mahkemelere başvurmak suretiyle görevden alınabiliyordu. Bu durum esnaf teşkilatlarında başarıyı getiren kıstaslardandır.

Osmanlılarda esnaf teşkilatının en üst yöneticisine genellikle "kethüda" denilen kişiler seçiliyordu. Fakat esnaflara her zaman bunlar hükmetmiyordu. Kethüdalar dışında bazı teşkilatlarda aynı görevi "şeyh" veya "reis" denilen kişiler yapıyordu. Esnafın davranış ve ortaya koyduklarından birinci derecede bu kişiler sorumlu olurlardı ve bunlar esnaflar arası ilişkilerden üretim süreçlerine ve üretilen malın kalitesini tespite, gerekli şartlara ve genel ahlaka aykırı tavırlar içerisinde olanların cezalandırılması veya gerekli durumlarda mahkemeye intikaline kadar birçok alanda sorumlu olan kişilerdir.

Diyarbekir, Anadolu'da üretilen ürünün çıkış kapısı durumunda olup Balkanlar, Anadolu, Kafkas ve Ortadoğu arasında kilit konumda bulunan bir ticaret ve üretim merkezidir. Diyarbekir, o dönem lüks mal gereksinimlerini karşılamak

---

[144] Özbilgen, a.g.e., s. 349.

amacıyla Osmanlı, İran, Venedik, Fransız ve İngiliz tüccarlarının sık sık uğradığı uluslararası bir pazar konumundaydı.[145]

Uluslararası transit ticaretin yanı sıra, Diyarbekir şehrinde, bölgeler arası ve bölge içerisinde yapılan ticaret de önemli yer tutmaktadır. Etrafı surlarla çevrili olan Diyarbekir şehrine, satmak amacıyla getirilen mallardan kapı vergisi adında bir vergi alınmaktaydı. XVI. yüzyılda rastlanan ve resm-i ebvâb-ı erba'a adıyla anılan bu vergi zahire, koyun, sığır, peynir, şıra, harir, akmişe, kavun, karpuz, salatalık, ot, odun, kürüm (bağ kütüğü), kamış, meyve ve yünden alınmaktaydı. Bahsi geçen mallar, genellikle Diyarbekir halkı haricinde şehre getirildiğinde vergiye tabi tutulmaktaydı. Aynı şekilde, bölgeler arası çapta ticareti yapılan mallar arasında miktar olarak en büyük payı buğday ve diğer hububat türleri almaktaydı. Deve, at, katır ve merkep yükleri ile şehre getirilen hububatlar, sadece ticârî amaçlı değillerdi. Bu hububatlar aynı zamanda buradaki halkın ihtiyacını karşılamak amacıyla da kullanılmaktaydı. Şehirde oturan kişiler, kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere getirmiş olduğu hububattan vergi alınmamaktaydı. Satmak amacıyla dışarıdan getirilen hububattan ise vergi alınmaktaydı. Defterde adı geçen birçok esnaf ve meslek adına bakarak o dönemde hareketli ve canlı bir iktisâdî faaliyetin ve üretimin olduğu söylenebilir.

**Tablo 12: Esnaf Grupları ve Çeşitli Meslekler**

| **Esnaf/Meslek Adı** | **Belge No** | **Esnaf/Meslek Adı** | **Belge No** |
|---|---|---|---|
| Nüfus Nazırı | 18,15,20,17,22,48 | Esnaf-ı Kürkçiyan | 19, 51, 54 |
| Jurnal Kâtibi | 18,15,20,17,22,48 | Esnaf-ı Penbeciyan | 19,54 |
| Tezkire Muharriri | 18 | Kasab | 62 |
| Nüfus Kâtibi | 18,48 | Esnaf-ı Aşçıyan | 19,54 |
| Kâtib | 18,19 | Esnaf-ı Bardakçıyan | 19,51,54 |
| Esnaf-ı Sellâhân | 19 | Esnaf-ı Mumciyan | 19,51,54 |
| Esnaf-ı Bakkalan | 19,21,51, 54 | Esnaf-ı Kazzazan | 19,54 |
| Esnaf-ı Bezzazan | 19,51,54 | Esnaf-ı Kahveciyan | 19,51,54 |
| Esnaf-ı Haffafan | 19,21,51,54 | Esnaf-ı Sarracıyan | 19 |
| Esnaf-ı Habbazan | 19,54 | Esnaf-ı Çilingiran | 19,21,51,54 |
| Esnaf-ı Revgan | 19 | Esnaf-ı Nalçaciyan | 19,54 |
| Esnaf-ı Attaran | 19, 51,54 | Esnaf-ı Eskiciyan | 19,51,54 |
| Esnaf-ı Kazğanciyan | 19 | Esnaf-ı Boyacıyan | 19,51 |
| Esnaf-ı Canbazan | 19 | Esnaf-ı Helvaciyan | 19, 51, 54 |

[145] Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994, s. 68.

| | | | |
|---|---|---|---|
| Esnaf-ı Kasaban | 19 | Esnaf-ı Keçeciyan | 4, 19, 51, 53, 58 |
| Esnaf-ı Dellalan | 19, 51, 54 | Esnaf-ı Mimaran | 21 |
| Esnaf-ı Palanciyan | 19, 51, 54 | Esnaf-ı Gazzazan | 51 |
| Esnaf-ı Neccaran | 19, 21, 51, 54 | Esnaf-ı Cüllahan | 21,54 |
| Esnaf-ı Berberan | 19, 51, 54 | Esnaf-ı Demürciyan | 19, 21, 51, 54 |
| Esnaf-ı Sabunciyan | 19, 21, 51, 54 | Esnaf-ı Debbeğân | 21 |
| Esnaf-ı Kuyumciyan | 15, 51, 25, 54 | Esnaf-ı Nalciyan | 21 |
| Esnaf-ı Muytaban | 19 | Esnaf-ı Çulcuyan | 21 |
| Esnaf-ı Nalbandan | 19 | Gümrük Emini | 19, 32,72 |
| Esnaf-ı Allafan | 19 | Nakibü'l-eşraf | 23 |
| Esnaf-ı Basmaciyan | 19, 51, 54 | Taşçı | 25 |
| Esnaf-ı Tütünciyan | 19 | Duvarcı | 25 |
| Esnaf-ı Kalayciyan | 19,51 | Sıvacı | 25 |
| Irgat | 25 | Kantarcı | 64 |
| Odabaşı | 41 | Dide-bâz | 64 |
| Saray Mefruşatçısı | 48 | Aş gözetici | 64 |
| Zabıta | 48 | Hizmetçi | 64 |
| Sadrazam mektupçusu | 51 | Bakkallar kahyâlığı | 65 |
| Külahçı esnafı | 53 | Pazarbaşısı(?) | 67,68 |
| Tuzcu | 59 | Kapucubaşı | 66 |
| Dikici Esnafı | 59 | Sancaktar (?) | 74 |
| İpekçi Esnafı | 59 | Mülazım | 74 |
| Lebenci | 62 | Hâkimler | 18,22,25,35 |
| Şerikçiler | 62 | Esnaf-ı Derziyan | 19, 51, 54 |

Ancak Amid'deki ticârî canlılık özellikle Mısır meselesi sebebiyle 19. yüzyılın ilk yarısında Suriye'de ve Anadolu'nun güneyinde çıkan çatışmalardan dolayı olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu meseleden dolayı bölgede asayişin de yine büyük ölçüde bozulduğu görülmektedir.[146] Asayiş ve ekonomik faaliyetin birbiriyle çok ilintili olduğu göz önüne alınırsa ekonomik hayattaki gerileme daha iyi anlaşılmış olacaktır.

### 2.2. Kullanılan Eşyalar ve Fiyatları

Gerek coğrafî konumun faydaları, gerek iklimsel şartlar ve toprağın bereketli, suyun bol olması ve gerekse de yeraltı kaynaklarının zenginliği nedeniyle

[146] M. Alaaddin Yalçınkaya, "Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır**, Ankara 2008, C. 1, s. 204.

Diyarbekir'de birçok ürün yetişiyor, üretiliyordu.[147] Coğrafî şartlar, toprak çeşitliliği bu ürünlerin veya hayvanların çeşitliliğine olumlu bir etkide bulunmuştur.

**Tablo 13: Kullanılan Eşyalar**

| **Eşya Adları** | **Eşya Adları** |
|---|---|
| 'Asel (Eritmiş) | Evsat evlâ orta kırmızı çizme |
| 'Asel (Mumlu) | Evsat zerrgerdan çedik |
| A'lâ bargir kayarı | Frengi yüzdunesi |
| A'lâ battal kırmızı çizme | Gömlek |
| A'lâ beyaz büyük meşin | Güdün (?) |
| A'lâ boyunduruk | Güğüm |
| A'lâ çamur teknesi | Ğarar ve Uğran (?) |
| A'lâ evla orta kırmızı çizme | Kahve ibriği |
| A'lâ evla orta paşalı mesh | İnci |
| A'lâ evla orta sarı çizme | İpek |
| A'lâ evla orta serhadli mesh | Kahve |
| A'lâ katır kayarı | Hafif kizi zirâ aynalı kizi |
| A'lâ kebir çortan | Halep mağzulesi kaytan |
| A'lâ kebir su küleği | Hantal |
| A'lâ keçi kılı | Hasır |
| A'lâ kılınç | Hastahane minderi |
| A'lâ kırmızı evlâ orta yemeni | Helva kapağı |
| A'lâ kırmızı rüzgarlı yemeni | Hatıl (?) mismarı |
| A'lâ kırmızı sahtiya | Hattab çeki |
| A'lâ kırmızı zergerdan yemeni | Helvahane |
| A'lâ naaş | Huni |
| A'lâ orta … sarı çizme | İkili şebtan bez |
| A'lâ orta ayak çedik | Hurç |
| A'lâ paşalı evlâ orta pabuç | Yivli nimten (?) |
| A'lâ paşalı orta ayak mesh | Hurma |
| A'lâ paşalı orta ayak pabuç | İbrik |
| A'lâ paşalı zergerdan mesh | İçi kösele a'lâ battal sarı pabuç |
| A'lâ rüzgâr paşalı pabuç | İçi kösele a'lâ zergerdan sarı pabuç |
| A'lâ samur gönü | İçi kösele edna battal sarı pabuç |
| A'lâ sarı sahtiyan | İçi kösele edna zergerdan sarı pabuç |
| A'lâ şirbab (?) Döküm | İçi kösele edna-yı evlâ orta sarı pabuç |
| A'lâ şubâb dikiş ipeği | İçi kösele evsat battal sarı pabuç |
| A'lâ şubab ince kaytan | İğne yaftarı |
| A'lâ şubab kaytan | İçi kösele evsat zerkedal sarı pabuç |
| A'lâ şubab şerit | İçi kösele evsat-ı evla orta sarı pabuç |
| A'lâ teneşür | İkili settan bez |

[147] Belge No: 4; Belge No: 6; Belge No: 7; Belge No: 21; Belge No: 25; Belge No: 43; Belge No: 44; Belge no: 74.

| | |
|---|---|
| A’lâ zergerdan çedik | Kapı halkası |
| A’lâ zergerdan kırmızı çizme | Kapu rezesi |
| A’lâ zergerdan merküp | Kapak |
| A’lâ zergerdan paşalı pabuç | Kapu tahtasından a’lâ silinmiş tabut |
| A’lâ zergerdan sarı çizme | Kapuluk tahta |
| A’lâ-yı evla orta yemeni | Kaput |
| Abani kere | Fanus |
| Ağaç kürek | Ferecli nimten (?) |
| Altıparmak valideyni müşeyyidi a’lâ kizi | Kar kürkü |
| Atik Dabanca | Karamığ |
| Atik Fes | Karavana |
| Atik Tüfenk | Katır nalkim |
| Ayakkabı | Kazan |
| Aynalı kizi | Mismâr |
| Bakır parça | Su küpü |
| Barut-ı siyah | Tahta anbarı |
| Bedri | Kazma |
| Behram Paşa Tevengi | Kantar |
| Bekesüz Boylu mıh | Kebap şişi |
| Beyaz mintan | Tas |
| Beyaz şilte | Tas bardak |
| Beziryağı | Keçe |
| Bıçak | Kefkir |
| Bikeli Boylu mıh | Kemer |
| Bir kulplu sağir bardak | Timür saç |
| Boya | Timür şiş |
| Caba(?) | Timür yuğavi (?) |
| Camus gönü a’lâ zergerdan yemeni | Toka |
| Camus gönü evla orta a’lâ yemeni | Tokat sahanı |
| Camus gönü evsat ayak a’lâ yemeni | Kemelem (?) |
| Camus gönü zergerdan A’lâ yemeni | Kenarı dökme takım sahan |
| Cebhane sandıkları | Kepçe |
| Cedid Dabanca | Keser (?) |
| Civi … | Kıl çuval |
| Çatal | Kıl dibağa (?) |
| Çift demürü | Kıl ve yün |
| Çiğ yağ | Kılıç |
| Çizme | Kırmızı ve beyaz bez |
| Çorba tası | Kırmızı ve beyaz iplik |
| Çuval | Kıyma tahtası |
| Debbağ yünki | Kiçe |
| Demir mangal | Kilim |
| Dökme düz takım sahan | Kireç |
| Dökme şam’dan | Kireç kantarı |
| Döşeme ve tavan tahtası | Kömür |
| Dun (?) çuvalda olan çizme | Kösele |

| | |
|---|---|
| Düz dökme takım sahan | Kurşun |
| Edna battal kırmızı çizme | Kuşhana |
| Edna camus gönü evla orta yemeni | Kuşhana ma'a-kapak |
| Edna çamur teknesi | Kutni zirâ |
| Edna evlâ orta kırmızı çizme | Maşa |
| Edna evsat ayak camus gönü yemeni | Kutu |
| Edna kılınç ve sapan | Kutub |
| Edna kırmızı orta ayak yemeni | Kuyumcu (?) |
| Edna kırmızı orta ayak yemeni | Küçük leğen |
| Edna kırmızı rüzgar yemeni | Küçük sini |
| Edna kırmızı rüzgar yemeni | Küp |
| Edna kırmızı zergerdan yemeni | Leben |
| Edna meşin | Legen |
| Edna orta kırmızı merküb | Toprak torbası |
| Edna sarı sahtiyan | Lenger |
| Edna su küleği | Loğ ağacı |
| Edna tabut | Markit |
| El ibriği | Mefruşa |
| Enfiye | Mefruşat |
| Esb nalkim | Merkeb nalkim |
| Evsat boyunduruk | Mitelli yorğan |
| Evsat camus gönü battal yemeni | Mücevherat |
| Evsat camus gönü orta ayak yemeni | Musla |
| Evsat camus gönü rüzgar rüzgar yemeni | Müstamel siyahi şilte |
| Evsat camus gönü rüzgar yemeni | Mutallak Ağaç |
| Evsat camus gönü zergerdan yemeni | Nakışlı iki kollu kebir bardak |
| Evsat cebel kayarı | Nakışlı kebir çıra |
| Evsat çamur teknesi | Nakışsız iki kulplu kebir bardak |
| Evsat çortan | Nakışsız kebir çıra |
| Evsat evlâ orta çedik | Nal |
| Evsat kılınç ve sapan | Sini |
| Evsat kırmızı evla orta yemeni | Orta kazan |
| Evsat kırmızı orta ayak yemeni | Siyah Aba |
| Evsat kırmızı zergerdan yemeni | Siyah çadır |
| Evsat meşin | Su tulumu |
| Evsat paşalı evla orta pabuç | Meyhane |
| Evsat paşalı rüzgar mesh | Siyah Pantol |
| Evsat paşalı rüzgar mest | Su tulumbası |
| Evsat paşalı rüzgar pabuç | Su yolu künkü |
| Evsat sahtiyan | Su yolu künkü (?) |
| Evsat samur gönü | Sütun ve kiriş için ağaç |
| Evsat su küleği | Minder |
| Evsat su küpü | Mitel Sitil(?) Burması |
| Evsat zergerdan kırmızı çizme | Süzgi |
| Halka | Terbent (?) |
| Karga burnu | Sapan |

| | |
|---|---|
| Külah | Kırmızı ve kara Yüzüm |
| Oturak | Şal kehribar |
| Ökçe (?) | Şamdan |
| Palaska | Şehir mağzulesi kaytan |
| Parça | Şeşhane döküm takım sahan (?) |
| Paşalı zergerdan pabuç | Şeyhberteli Peyniri |
| Pekmez | Taban/Tabâk(?) Ağacı |
| Pencere mismarı | Tabanca |
| Pencere rezesi | Taht aletleri |
| Penye (?) | Tas |
| Peştuvanlık Ağaç | Taş çeki |
| Pilav kuşhanası | Tayan (?) timüri |
| Revgan-ı Kire (?) | Temur ham |
| Revgan-ı Sade | Tencere |
| Revgan-ı Zeyt | Tütün |
| Sabun | Tepsi |
| Sac | Terazi ve kantar |
| Sağir samat sahan | Vasat kantar |
| Sağir su küpü | Yağmurluk Köhne |
| Sağir tahta anbar | Yastık |
| Sağir taş bardak | Yelek |
| Sahan Kapak | Torba |
| Sahan simat | Tulen (?) |
| Saman | Yün makarası |
| Saplı | Yüzli yorğan |
| Saplı tas | Yüzsüz yorğan |
| Satır | Zenbur kevengi |
| Sekre | Zincir |
| Silinmiş evsat tabut | Zinet meşini |
| Teşt | Merkeb halebi kayarı |
| Tiftik | Tığ hançer |
| Timür Maşa | Tuz |
| Tüfenk | Kuşhana |
| Vasat çıra | Yorğan |

### 2.3. Memur ve Kîra Ücretleri, Yevmiyeler

Eyâlet merkezi olması nedeniyle yönetici ve memurların yoğun olarak yaşadığı Diyarbekir'de çeşitli nedenlerden ötürü meydana gelen masraflar veya kira ücretleri olmuştur. Bu masraflar esnaf, kazâ ve köylere pay edilerek tahsil edilmiştir.

**Tablo 14: Çeşitli Tarihlere Ait Gider Kalemleri[148]**

| **Masraf** | **Miktar (krş)** |
|---|---|
| Kirahâne masârıfı | 1536242 (?) |
| Nüfus Nazırı Mehmed Mesud Efendiye ve kâtibine verilen dokuz mahiye | 13500 |
| Jurnal kâtibi Kasım Rasim Efendiye verilen dokuz mahiye | 7200 |
| Asakir-i muntazama ikâme eyledikleri konak ve haneler ve zabıta oturduğu mahallerin tamiratı masârıfı | 53341 |
| Tezkire muharriri Nasrullah Efendiye verilen dokuz nahiye | 1800 |
| Şark garb nüfus kâtibinin maaşı | 2250 |
| Tezkire yoklamasına memur kâtib ve hâkimlerin maaşı | 3560 |
| Cülûs-ı hümayun neşrinde … için vaki' olan masârıf | 1550 |
| Cülûs- ı hümayun neşriyle Hafız Paşa hazretlerine halen tatara verilen | 2050 |
| Gezdirme emr-i şerifiyle vürud eden ocak tatarına verilen | 600 |
| Ordu için kazâlardan müretteb hayvanat Diyarbekire celb olundukta orduya sevk olunmaya kadar vaki olan … | 27060 |
| Divan-ı mezkûre tarafında asakir ikâmet eyledikleri konak ve hanlara ve zabıta ikâmet eyledikleri mahallerin icab eden mühimmat | 23496 |
| Men-i mürur emriyle gelen tatara hizmet | 200 |
| Deraliye arzı mahzar götüren Konevi Mehmed Efendiye ve refikine verilen harcırah | 10000 |
| Şehzade Mehmed Bey Efendiye ve Hafız Mustafa Efendiye verilen harcırah | 25000 |
| Mukaddema yeni ... harç ferman | 2687 |
| Ba ferman-i ali kuruşda bir para harç-ı imzayı defter | 85552 |
| Ruz-ı Kasım itibariyle bedel-i ref'i menzil | 3300 |
| Dört mah zarfında Diyarbekir Gümrük Emânetine | 11875,5 |
| Nüfus Nazırı Mehmed Mesud Efendiye ve kâtibi efendiye verilen dokuz mahiye | 13500 |
| Jurnal kâtibine verilen dokuz mahiye | 7200 |
| Şark ve garb kuraları nüfus kâtibi Hafız Mehmed Efendi'nin maaşı | 2000 |
| Tezkire yoklamacısından (yoklaması için) kâtib ve tüfenkçiyanın dokuz mahiye | 3600 |
| … Efendinin Diyarbekir kirahanesine verdiği talimat ta'yinat … baha | 4096,5 |
| Hartubi Hacı Halim Efendiyi menfiyyen getüran kavas-ı müşiriye verilen | 250 |
| Diyarbekire hanzele suyunu getiren efendilere verilen | 250 |

[148] Belge no: 18; Belge no: 19; Belge no: 20; Belge no: 22; Belge no: 45; Belge no: 51; Belge no: 52; Belge no: 53; Belge no: 54; Belge no: 55.

| | |
|---|---|
| Dokuz mah zarfında bina emini Hacı İsmail Ağa'nın masârıfı | 51799,5 |
| Sultan müjdesiyle gelen tatara verilen hizmet | 250 |
| Saray mefruşatçısı için ve karakolhaneler için alınan hasır baha | 341 |
| Mühendis miralayı atafetlu Halil Bey'e verilen | 2500 |
| Ber-mûceb-i defter-i mumzi ab-ı hamır ve etin (?) tathirine verilen | 4220,5 |
| Diyarbekir bedenlerinin tamiri için kireç baha | 1000 |
| Tatar ağasına ve bir nefer tatara | 3420 |
| Dokuz mah zarfında bedestan kethüdasının berâ-yı aliye ve zabıta efendiye | 14030 |
| Cebhane memurun sarf eylediği barut-ı siyah baha | 7285 |
| Harput'a iki defa arzuhal götürene verilen harcırah | 1000 |
| Harput'a maslahat-ı vilayet için gidenlere harcırah ve Harput'da mahkemeye giden masârıf | 1650 |
| Eylül ibtidasından Şubatı gayetine kadar kirahane masârıfı | 20000 |
| Kirahane müdiri sabık Ali Ağa'nın kirahane hesabından matlubı | 1500 |
| On günlük Ömer Vehbi Efendi'nin kirahaneye olan masârıfı | 850 |
| Saray su yolcularına … ruhsata mahiyeleri | 327 |
| Elli altı senesi ruz-ı Hızır itibariyle bedel-i ref'i-menzil | 3300 |
| Diyarbekir Kaymakamı devletlü Sami Paşa hazretlerinin ... müsaferet … | 2998,5 |
| Tebşir buyuruldusuyla gelen ve Revandan müşiriye verilen | 4000 |
| Mardine giden ... eramil-i menzil kirâsına verilen | 72 |
| Meserrete dair muhâkemeye buyuruldu getüren ağaya verilen hizmet | 500 |
| Celb müjdesiyle gelen tatarlara ve refikine verilen hizmet | 850 |
| Acem Şahının Diyarbekir'den vürudundan ber-mûceb-i defter-i şahane (?) | 10552,5 |
| Ber-mutad kaymakamına (?) | 7500 |
| Bismil Kalasını tamire giden tüccarlara ücret | 125 |
| Sarf olunmak üzere cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile sultan vaz' olan | 25327,5 |
| Ba ferman-ı 'ali kuruşda bir para harç … defter | 5250 |
| 1255 senesi Cemâziye'l-evvelinden 256 senesi Muharrem ayının sonuna kadar 9 aylık masârıfâtın esnafa düşen pay | 49258,5 |
| 255 senesi Cemâziye'l-evvelinden 256 senesi Muharrem ayının sonuna kadar 9 aylık masârıfâtın kazâ nahiye | 350774 |
| 255 senesi Cemâziye'l-evvelinin başından elli altı senesi Muharrem ayının sonuna kadar dokuz ay zarfında vilayet masârıfâtı | 10825,23 |
| 256 senesi Safer ayının başından Şevval ayının sonuna kadar 9 aylık masârıfât | 200195,5 |
| 256 senesi Safer ayının başından Şevval ayının sonuna kadar masârıfât | 28128 |
| 256 senesi Safer ayının başından Şevval ayının sonuna kadar 9 aylık masârıfât | 50270 |

| | |
|---|---|
| 56 senesi Zilka'de ayının başından 57 senesi Rebiü'l-ahir sonuna kadar altı ay zarfında Diyarbekir'de vuku'bulan masârıfât | 3575 |
| 56 senesi Zilka'de ayının başından 57 senesi Rebiü'l-ahir sonuna kadar altı ay zarfında Diyarbekir'de vuku'bulan masârıfât | 15500 |
| 56 senesi Zilka'de ayının başından 57 senesi Rebiü'l-ahir ayının sonuna kadar altı ay zarfında Diyarbekir'de vuku'bulan masârıfât | 110000 |

Çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler; yapmış oldukları işin zorluğu, ürünün kalitesi, tecrübe, arz-talep vesaire sebeplerden dolayı farklı miktarlarda yevmiyelere sahiptiler.

**Tablo 15: Diyarbekir'de Mimar Esnafına Ait Yevmiyeler[149]**

| **Çalışanın Vasfı** | **Yevmiye** |
|---|---|
| A'lâ mimar ustası | 10 krş |
| Mukassim | 7 krş |
| A'lâ sıvacı ve meremmatçı | 7 krş |
| Edna sıvacı ve meremmatçı | 5 krş |
| Etmekli ırgad | 1,5 krş |
| Etmeksiz ırgad | 2,5 krş |
| A'lâ Neccar Ustası | 9 krş |
| Evsat Neccar Ustası | 7 krş |
| Edna Neccar Ustası | 5 krş |

**Tablo 16: Bazı Esnaf Gruplarına Ait Yevmiyeler[150]**

| **Çalışanın Vasfı** | **Çalışan Sayısı** | **A'lâ** | **Evsat** | **Edna** |
|---|---|---|---|---|
| Tüccar | 1 kişi | 10 krş | 7,5 krş | 5 krş |
| Taşçı ve Duvarcı | 1 kişi | 10 krş | 7,5 krş | 5 krş |
| Barut ile Taş kırımı | 1 kişi | 10 krş | 7,5 krş | 5 krş |
| Sıvacı | 1 kişi | 7,5 krş | ? | 5 krş |

[149] Belge no: 21 (1256 senesi Rebiü'l-evvel ve Rebiü'l-ahir ayları).
[150] Belge no: 25 (1840 senesi Haziran ayı sonları).

### 2.4. Gümrük

Osmanlı ticârî hayatındaki en önemli hususlardan biri "gümrük" uygulamalarıdır. Hem iç ticaret hem de dış ticaret için uygulanan gümrük uygulamaları Osmanlı Devleti için önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. İç gümrüklerin amacı, devlet hazinesine gelir sağlamanın yanısıra piyasadaki malların üretildikleri bölgelerde tüketilmelerini sağlamaktı. Bununla ihtikâr ve fiyat spekülasyonlarının önüne geçmek isteniyordu.

Diyarbekir Eyâleti, coğrafî konumu nedeniyle önem arz eden merkezlerinden olduğundan dolayı Diyarbekir gümrüğü; hem Anadolu hem İran ve Kafkasya hem de Irak-Suriye arasında mühim bir konuma sahipti.

Geçiş bölgesi olması nedeniyle doğudan gelen mallar Amid gümrüğünden geçtikten sonra ya İstanbul ve o yol güzergâhı üzerinde bulunan diğer şehirlere ya da liman kentler üzerinden gerçekleştirilen sevkiyatla dışarıya gönderilirdi.[151]

Osmanlı gümrük vergisi politikasında kapitülasyonların etkisi açık bir şekilde hisedilmektedir. Yerli tüccar ihraç edeceği malı, çıkış yapacağı merkeze ya da limana ulaştırana kadar dâhili gümrükleree icab eden vergileri öderdi. Bu yüzden yerli tüccara çok pahalıya mal olan ticârî eşya, yabancı tüccara oldukça düşük fiyata mal oluyordu.

Gümrük merkezleri arasında ödenen bu vergiye "resm-i gümrük" denilirdi. Bu verginin ödenmesini belgelemek için vergiyi ödeyen kişiye "edâ tezkiresi" denilen bir evrak verilirdi. Gümrüklerde malın sahibi ve her türlü özelliği dikkatle kayıt altına alınırdı.

Daha önce resmi ödenen bir malın iç piyasada tüketilmesi halinde bir daha vergi alınmıyordu fakat bu malın dışarıya ihraç edilmesi halinde o mal için tekrar gümrük vergisinin ödenmesi gerekiyordu.[152] İşte bu uygulamayı suistimal edip malı içerde tüketiliyormuş gibi gösterip vergi kaçırarak dışarıya satanlar olmuştur. Devlet

[151] Bulut, a.g.t., s. 219.
[152] Bulut, a.g.t., s. 219.

buna karşı sıkı bir kontrol mekanizması geliştirerek malların gerçekten iç piyasada tüketildiğinden emin olmak maksadıyla şehir gümrüğüne gelen malların kayıt altına alınması ve bu kayıt ile tacirlerin diğer şehirlere girerken tutulan kayıtların karşılaştırılması istenmiştir.

607 numaralı defterde Dersim gümrüğü,[153] Diyarbekir gümrüğü[154] ve İstanbul gümrüğünden[155] bahsedilmektedir. Dönemin Diyarbekir Gümrük Emini olarak Hacı İsmail Ağa[156] ve Mehmed Tahir Bey'in[157] isimleri geçmektedir. Osmanlı'da iç gümrük sisteminden dolayı çeşitli gümrük vergileri alınıyordu. Defterde, reftiyye vergisinin % 3[158] âmediyye'nin ise % 9[159] olduğu görülüyor.

Diyarbekir eyâleti herhangi bir limana yakın olmamasına ve yolların elverişsizliğine rağmen oldukça canlı bir ticârî hayata sahipti. Bu yüzden gerek Avrupa ülkelerinden gerekse de başka coğrafyalardan tacirlerin uğradığı bir merkezdir. Farklı belgelerde, o dönem İngiltere, Fransa, Rusya, Belçika, Mısır, Kıbrıs, İran ve Irak gibi çeşitli yerlerle yapılan ticaretten sözedilmektedir.

### 2.5. Para Politikası ve Altın Çeşitleri

Osmanlı Devleti, ilk dönemlerinden itibaren kendi parasını bastırmaya ve kendisine özgü istikrarlı bir para sistemi kurmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde madeni paraların parasal işlevleri yerine getirmesi amaçlandığı için paraların dolaşımı sağlanmaya çalışılmış ve bu yüzden paranın iddihar (yastık altı nakdi tasarruf) olarak kullanılması istenmemiştir. Para arzının yeterli şekilde karşılanması amacıyla ülkeye değerli madenlerin girişi teşvik edilmiş ancak çıkışı arzu edilmemiş ve zorlaştırılmıştır. Bu arada ülkenin sınırlarının

[153] Belge no: 23 (30 Haziran 1840).
[154] Belge no: 23, 32, 40, 48.
[155] Belge no: 32 (7 Şubat 1841), 40 (26 Ağustos 1840).
[156] Belge no: 23 (30 Haziran 1840).
[157] Belge no: 72 (1841 senesi Mart ayı sonları).
[158] Belge no: 40, 57, 62, 63, 64, 67, 68, 72.
[159] Belge no: 40,57, 58, 62,63,64,67,68.

genişlemesi sonrası merkeze uzak bölgelerde para bölgeleri oluşturularak o bölgeler istedikleri para birimini kullanmak konusunda serbest bırakılmışlardır.[160]

Osmanlı'nın para birimi gümüşten kesilen ve "akça/akçe" denilen "sikke"dir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı para sistemi, kendi dönemindeki diğer devletlerde olduğu gibi madeni para sistemine dayanmıştır.

**Tablo 17: Tedavülde Olan Çeşitli Altınların Dirhem/Adet Olarak Kuruş ve Akçe Cinsinden Karşılıkları[161]**

| Cins | Dirhem | Adet | Kuruş | Akçe |
|---|---|---|---|---|
| Yaldız ve Macar Altun | 1 | | 45 | 45 |
| Atik Rumî Altun | 1 | | 43 | 60 |
| Cedid Rumî Altun | 1 | | 36 | 45 |
| Fındık ve İstanbul Altunı | 1 | | 36 | 45 |
| İspanya altunu | 1 | | 39 | 15 |
| Ecnas Mısır altunı veya …diyetlik (?) | 1 | | 30 | 30 |
| Atik Sultan Mahmud ve Sultan Mustafa Han altunlarıyla serfin(?) altunları | 1 | | 41 | … |
| Atik Adlî altun | 1 | | 37 | 90 |
| Cedid Adlî altun | 1 | | 34 | … |
| Adlî rebialar | 1 | | 34 | … |
| Hayriye altunu | 1 | | 39 | 75 |
| Lira ve Napolyon ve Loviçi ve Portekiz tabir olunan altunlar | 1 | | 41 | 41 |
| Bekir … halis kadem altunı ve … altunlar | 1 | | 43 | … |
| Acem sikkesiyle temin tabir olunan altun | 1 | | 44 | … |
| Kezalik Acem sikkesiyle …. tabir olunan altun | | | 42 | 60 |
| Kesik memduhiye Altun | | | 39 | … |
| Direkli rubalık beher adedi | 10 | | 22 | 60 |
| Kuşlu ve Aslanlı ve avadış enva-i cins rubalık | | 1 | 22 | 60 |
| Kad bevans yahud mand envaı cins düvel sikkelerinin | | 1 | 16 | 60 |
| Beheri yedi dirhem Mora riyalinin beheri adedi | | 1 | 18 | 90 |
| Beheri yedi dirhem on iki kırat Kıratda tabir olunan Fransız riyalinin beher adedi | | 1 | 20 | 30 |

[160] Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", **Bankacılar Dergisi**, Sa: 56, Ankara 2006, s. 11.
[161] Belge no: 27.

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Beheri dirhem on iki kırat kabdan tabir olunan ispanya riyali çariki | | 1 | 4 | 15 |
| Bozi'barında sırma gümüş tabir olunan külçe sim ile sair evâni simin halisi | 1 | | 2 | 96 |
| Kezalik bazı yaldızlı evâni simden bi'l-ikraz zuhur eden altunun beher dirhemi | 1 | | 60 | ? |
| Atik,Cedid yüzlük ve ikilik,tek kuruş ve parmak ve çarhlı ikilik ve altmışlık ve zolta | 1 | | 1 | 30 |
| … Ağrosa (?) parasının beher dirhemi | 1 | | 93 | … |
| Atik cihadiyenin beher dirhemi | 1 | | 2 | 15 |
| Yirmi rakamlı savansın(?) tabir olan sikkenin beher dirhemi | 1 | | 1 | 75 |
| On rakamlı carik tabir olunan diğer savansın(?) sikkesinin beher dirhemi | 1 | | 1 | 45 |
| Defa üç ve beş rakamlı savansın (?) sikkesinin beher dirhemi | 1 | | ? | 108 |
| Atik Bağdat kuruş ve yarımlığın beher dirhemi | 1 | | 2 | 30 |
| Cedid Bağdat kuruş ve ikiliğin beher dirhemi | 1 | | ? | 116(?) |
| Sa sağran (?) tabir olunan beyaz ham sikkesinin beher dirhemi | 1 | | 2 | 90 |
| Kezalik … yanayan (?) tabir olunan beyaz ham (?) sikkesi | 1 | | 2 | 36 |
| Suluk tabir olunan esas Fransız parasının beher dirhemi | 1 | | 1 | 105 |
| Ragoza sikkesi altmışlığının beher dirhemi | 1 | | 1 | 66 |

Osmanlı Devleti'nde, klasik dönemden itibaren malî dengeyi sağlamak amacıyla uygulanan tağşişin (devalüasyon) 19. yüzyılın iktisâdî şartları içerisinde de uygulandığı görülüyor. Tağşiş, para darlığını çözmek ve malî bir rahatlama maksadıyla yeni sikke basımlarında akçenin ağırlığının azaltılması olayına denir.[162] Düşük ayarlı sikkeleri taklit etmek daha kolay olduğu için para kalpazanlığı artmıştır. Devletin paranın ayarını düşürmek suretiyle elde etmeyi düşündüğü kârın bir kısmı bu kalpazanlar tarafından paylaşılmıştır.

Devletin güçlü olduğu dönemlerde sıkı bir şekilde takip edilen istikrarlı bir para sistemi, bazı zamanlarda meydana gelen ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklar sebebiyle sıkı bir şekilde takip edilememiştir. 16 Haziran 1840 tarihli bir belgede;

[162] Özbilgen, a.g.e., s. 657.

düşük ayardaki altının çok fazla alınıp satılmaması, altın ve gümüşteki noksanlığı tespit edilenlerin zımba ile delinerek bunların fiyatının düşürülmesi, memurlar tarafından tespit olunan altınların İstanbul'a getirilip yarı fiyatına alınması ve bunların darphaneye gönderilmesi, taşrada düşük fiyatlarla alıcılara verilip eksik, delik ve kesik olan altınların toplanarak darphaneye teslim edilmesi, çocukların boyunlarında bulunan ancak noksan olan altınların bedelinin ödenerek bunların satın alınması, buna yanaşmayıp vermeyenlere ise karışılmaması istenmiştir.[163]

Malî dengenin bozulması nedeniyle kuyumcu, tüccar gibi altın ve gümüş alışverişiyle uğraşan kişiler düşük ayardaki altın ve gümüşü yüksek fiyatlarla sattıkları görülüyor. Ancak devlet buna müdahale etmiş ve ortaya çıkan başıbozukluğu ortadan kaldırmak amacıyla gerekli düzenlemeleri yaparak bu işle uğraşan kişilere gerekli uyarıda bulunmuştur. Altın ve gümüş alıp satan kişilerin bu alışveriş esnasında ellerindeki malları fahiş bir kârla satmamaları ve bunu uygun miktardaki bir kâr ilave ederek satmaları, ihtikârlardan altın ve gümüş alıp satanlara ağır cezalar verilmesi, boyunlarında altın takanlara ise dokunulmaması istenmiştir.[164] İnsanlarda bulunan altın, beyaz akçe, inci ve gümüşün darphaneden çıkan fiyat ayarı ile Diyarbekir mübayaacısı tarafından satın alınmış yüz ayarından gümüşün dirhemini 112'şer paradan verilmesi istenmiş ve bu şekilde kaydedilmiştir. Buna rağmen bazı insanların, daha düşük ayarda olan doksan üç ve doksan dört ayardaki gümüşü de yüz ayar fiyatı gibi 112 paradan satın alınmasını talep ettikleri görülüyor. Düşük ayardaki gümüşün yüksek fiyatla satılmak istenmesi bazı huzursuzluklara sebep olmuştur. Meydana gelen anlaşmazlığın ortadan kaldırılması amacıyla darbhane-i amire nazırı Ahmed Ziver Efendi tarafından bir emirname yazılmıştır. Burada kuyumcu, tüccar ve bu işle uğraşanlara gerekli tenbihte bulunulmuş ve bu emirnamede yer aldığı şekliyle alışveriş yapmaları istenmiştir.[165]

[163] Belge no: 26 (16 Haziran 1840).
[164] Belge no: 28 (15 Temmuz 1840), 39 (28 Ağustos 1840).
[165] Belge no: 42.

### 2.6. Tarım ve Hayvancılık

Diyerbekir eyâletinde, iklim şartlarının elverişli olması nedeniyle çeşitli ürünler yetişmekteydi. Bunun yanısıra, burada geniş ovalar ve meralar ile bol akarsular bulunduğundan dolayı hayvancılığa da oldukça elverişliydi. İnsan ve hayvan gücüne dayalı olarak yapılan tarımsal faaliyetler devletin denetimi altındaydı ve bu konuda vergilerin düzenli toplanması için gerek ekilip biçilen toprak gerekse de hayvanlar kayıt altında tutuluyordu.

Diyarbekir'de özellikle şehrin hemen doğusunda bulunan Dicle vadisinde sebze, meyve yetiştiriciliği geniş çaplı olarak yapılmaktaydı. Ovalar da ise daha çok buğday (hınta), arpa (şaîr), mercimek, nohut, pamuk gibi ürünler yetiştirilmiştir. Tarımsal faaliyetlerde öncelik, insanlara yetecek hububatın yetiştirilmesidir. Dicle vadisi ve Dicle kenarı başta olmak üzere akarsu kenarları, vadiler, gölet kenarları ise bahçe, bostan gibi faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı alanlardır. Yaz mevsimiyle birlikte bu alanlarda sebze ve meyveler yetiştirilmekteydi. Domates, biber, patlıcan, soğan, kayısı, sarımsak, karpuz, kavun en çok yetiştirilen sebze ve meyvelerdir. XVII. yüzyılın başlarında Diyarbakır'ı ziyaret eden Polonyalı Simeon da Amid'in meyveleri içerisinde, bilhassa çok iri ve tatlı kavunların dikkat çektiğini ifade etmiş ve reçeli de yapılan sarı renkte ve uzunca olan kavunun 'perkeş' olarak hükümdara bile götürüldüğünden bahsetmektedir.[166]

Tarım kaynakları içerisinde buğday, arpa ve çeltikten oluşan tahıllar ile mercimek, fasulye, nohut ve kuşne (kara burçak) gibi baklagiller önemli bir yer tutmaktadır. Domates, salatalık, patlıcan, biber ve soğan gibi çesitli sebzeler ile gerek kent sınırları içerisinde bulunan evlerin bahçelerinde ve gerekse kırsal kesimde yetiştirilen şeftali, kavun, günümüzde hala çok meşhur olan ve belki de güvercin gübresi ile gübrelendiğinden dolayı da çok büyük ebatlarda ve aynı sekilde meşhur

[166] Hrand D. Andreasyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s. 100.

olan karpuz gibi meyveler de yetiştirilmekteydi. Ayrıca pamuk ve susam gibi mahsuller de Diyarbekir'de yetişen ürünler arasında bulunmaktaydılar.[167]

Bölgede bağ ve bahçe işlerinin yoğun olarak gerçekleştiği de bilinen konulardandır. Özellikle Eğil, Çermik, Mardin gibi yerlerde üzüm yetiştirilmiş ve üzümden elde edilen ürünler pazarlarda satılmıştır. Bilhassa Eğil'de yetiştirilen üzüm çeşitleri günümüzde de varlığını ve kalitesini sürdürmektedir.[168] Bölge halkının kendi ihtiyacını karşılamak amacıyla yetiştirdiği tarım ürünlerinden vergi alınmamaktaydı. Fakat satmak amacıyla pazara götürülen bu tür ürünler vergiye tabiydi. İklimin elverişli olup olmaması, arazinin sulu veya susuz olması gibi nedenlerden dolayı tarımsal faaliyetlerin meydana geldiği bölgeden alınan verginin oranı değişmekteydi. Tarım ürünlerinden genellikle 1/5 oranında öşür alınmaktaydı. Bununla birlikte bu oran bütün köylerde aynı değildi ve bazı köylerde 1/4, 1/6 ve 1/7 oranında öşür alınmaktaydı.[169] Pamuk ve ipek böcekçiliği ise bilinen sanayi maddeleri olarak Amid'deki başlıca uğraşılar arasındaydı.

**Tablo 18: Diyarbekir'deki Tarım Ürünleri**

| Yetiştirilen Tarım Ürünleri | Miktar | Fiyatı | Belge No |
|---|---|---|---|
| Arpa (şaîr) | … | … | 14, 15 |
| Hınta | | | 10,14,15 |
| Hurma | 1 kıyye | 4 krş | 21 |
| Karpuz | … | … | 62 |
| Kavruk (?) | … | … | 62 |
| Kavun | … | … | 62 |
| Kırmızı ve kara üzüm | 1 kıyye | 2 krş | 21,62 |
| Pekmez | 1 kıyye | 2 krş | 21 |
| Penbe (Pamuk) | … | … | 62 |
| Saman | … | … | 25 |
| Soğan | … | … | 62 |

[167] Günay, a.g.t., s. 102.
[168] Y. Kenan Haspolat (Koord.), **Diyarbakır Yerüstü Kaynakları 1,** Mahmut Yılmaz, "Eğil'de Üzüm ve Üzüm Ürünleri", Uzman Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 14-17.
[169] Günay, a.g.t., s. 107, 108.

Belgelerde tütün ve ab-ı hamr'dan[170] söz edilmesinden bu ürünlerin Diyarbekir'de var olduğu, ayrıca tütün ürününe mahsus olan Tütün Hanı'nın mevcudiyeti ve tevzî defterinde Tütüncü esnafından söz edilmesinden o tarihlerde burada yetiştirilen ve imal edilen tütünün Amid'in tarımsal ve iktisâdî hayatında önemli bir yer tuttuğu anlaşılıyor.

Dönemin şartları gereği ekonomik yapı, beslenme ve üretim ile hayvanlar arasında önemli bir bağ vardır. Hayvanlar iktisâdî hayatın bir öğesi olduğu gibi insanların beslenmesi için de önemli bir yer tuttuğundan dolayı özellikle koyun, keçi, inek, öküz, tavuk, at gibi hayvanlar bu anlamda insanların vazgeçilmezleri arasındadır. Diyarbekir'de de bu hayvanlar beslenmiş ve kendilerinden istifade edilmiştir. Belgelerde Sığır Pazarı[171] ile Pazar-ı Esb[172] (At pazarı) adlarının geçtiğini görüyoruz.

**Tablo 19: Çeşitli Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler**

| **Tespit Edilen Hayvan ve Hayvansal Ürünler** | **Miktar** | **Fiyat** | **Belge No** |
|---|---|---|---|
| 'Asel Eritmiş | 1 kıyye | 2,5 krş | 21 |
| 'Asel Mumlu | 1 kıyye | 3 krş | 21 |
| Ağnam | … | … | 66 |
| Eritmiş Peynir | 1 kıyye | 2,5 krş | 21 |
| Esb | … | … | 21,61,66 |
| Et | … | … | 43 |
| Katır | … | … | 21 |
| Merkeb | … | … | 25 |
| Revgan-ı Kire (?) | 1 kıyye | 5 krş | 21 |
| Revgan-ı Sade | 1 kıyye | 7 krş | 21 |
| Revgan-ı Zeyt | 1 kıyye | 7 krş | 21 |
| Sığır | … | … | 59 |
| Şeyhberteli Peyniri | 1 kıyye | 1,75 krş | 21 |
| Yük Peyniri | 1 kıyye | 2 krş | 21 |

[170] Belge no: 62.
[171] Belge no: 59.
[172] Belge no: 61, 62.

### 2.7. Vergi Çeşitleri ve Oranları

Osmanlı'da çeşitli vergiler vardır. Bunlar din kaynaklı vergiler olan şer'î vergiler yani "Tekâlif-i Şer'iyye", devletin koyduğu vergiler olan ve "Tekâlif-i Örfiye" olarak adlandırılan vergiler, üçüncüsü ise olağanüstü durumlarda toplanan "Avârız-ı Divâniye" ile "Tekâlif-i Şakka" denilen vergilerdir. Öşür ve harac, tarım gelirlerinden alınırken cizye ise köylü ya da şehirli gayrimüslim erkeklerden alınırdı. Öşür vergisini sipahi toplardı. Sipahi ürünün bulunduğu arazide gerekli teftiş ve tespiti yapmadan o tarladan ürün hasadı gerçekleşemezdi. Fakat tımar sistemindeki bozulmalar nedeniyle 17. yüzyılda aşar geliri mültezimlere verilmeye başlanmıştır. Tekalif-i Şakka ise şer'î niteliği olmadığı gibi malî kurallarla da bağdaşmayan vergilerdir. Bad-ı hava, cerimeler, tapu resmi, resm-i arusane, nelbeha başlıcalarıdır. Avârız-ı Divâniye yani avarız vergileri ise olağanüstü şartlarda konan ve kanunnamelerde yer almayan vergiler olup başlıcaları; avarız akçası, nüzul bedeli vergisi, imdad-ı seferiyye vergisidir.[173]

İç gümrükte alınan vergilerin oranı zaman ve bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Devlet tarafından vergi kaçırılmaması ve ihtiyaçların doğru karşılanmasını sağlamak için gümrüğe dâhil olan malın sahibi, cinsi, miktar ve alınan gümrük vergisi defterlerde eksiksiz olarak tutulmaya özen gösterilirdi.

Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebadan mal varlıkları ve gelirlerine göre cizye vergisi almıştır. Çalışamayacak derecede ihtiyar ve özürlü olanlardan ise vergi alınmamıştır.[174] Vergilendirme ve tahsil işlemlerinde vergi tahsilâtı yapılacak olan gayrimüslimler "A'lâ" (yüksek), "Evsat" (orta) ve "Edna" (Düşük, aşağı) olmak üzere üç sınıfa ayrılmışlardır ve her grubun vergi oranı değişmektedir. Vergilendirme de kolaylaştırma esastır bu nedenle bir defada vergisini ödeyemeyenler için taksitlendirme yapılmaktaydı.[175]

[173] Ortaylı, a.g.e., s. 134-141.
[174] Ortaylı, a.g.e., s. 135.
[175] Bulut, a.g.t., s. 211.

**Tablo 20: Vergi Çeşitleri**

| Vergi Adı | Belge No | Vergi Adı | Belge No |
|---|---|---|---|
| Öşür | 14 | Mukataat cizyesi | 16 |
| Şahnelik | 14 | Resm-i gümrük | 32 |
| Nahak | 14 | Reftiye | 40,57,62,63,64,72 |
| Resm-i çift | 14,15 | Âmediye | 40,57,62,63,64,68 |
| İspenç-i gebrân | 14 | Tamğa-i siyah | 59 |
| Resm-i arus | 14,15 | Resm-i ihtisabiye | 56(?) |
| Arsa mukataası | 57,59 | Resm-i çift-i müslümanan | 14 |
| Resm-i ihtisab | 15 | Mengene-i Akmişe mukataası | 65 |
| Cizye | 16 | | |

## 3. AMİD'İN SOSYAL YAPISI

### 3.1. Dini ve Sosyal Yapılar

Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliğinin merkezi bir cami ve çarşı/pazar etrafında kümelenen yerleşim örneği olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu merkezin etrafını sosyal dokuya uygun birçok mahallenin yayılımı tamamlar. Mahallerin etrafını yani şehrin çevresini ise bağ, bahçe ve bostanlar çevreler. Her mahallede mutlaka mescid, fırın gibi olmazsa olmaz kurumlar yer alır.

Birbirini tamamlayan ve yekdiğerine uyumlu birimlerin bir araya gelmesini ifade eden Osmanlı şehirlerinin kurumsal yapısı insan merkezli olup çok disiplinli bir hiyerarşi söz konusudur.

Kurumların başında bulunanların merkezi otorite tarafından atandığı ve sıkı bir kontrole tabi olduklarını, icraatların kayıt altına alındığını görmekteyiz. Osmanlı şehirlerinde başıboşluk ve akışına bırakmak anlayışının asla hakim olmadığını, devlet organizasyonun bütün ihtimalleri göz önüne alarak şehir planlaması ve hesaplarını yaptığını görmekteyiz.

### 3.1.1. Camiler

Arapça bir kelime olup Müslümanların bir araya gelerek içerisinde ibadet ettiği, dini eğitim aldığı, sosyal duyuruların yapıldığı ve bunun yanında bazen halkın kadılara başvurmak için gittiği mekâna verilen isimdir.

İslam ve Osmanlı şehirciliğinin temelini oluşturan, yerleşim ve ticârî faaliyetlerin merkezi konumunda olan camiler adeta şehrin kalbidir.

Diyarbekir şehri, cami ve mescidler konusunda oldukça zengindir. Osmanlı öncesinde birçok cami ve mescit yapılmakla birlikte özellikle mescidler etrafında şekillenen mahallelerin Osmanlı döneminde oldukça artması mescidlerin de artmış olabileceğine dair güçlü işaretler vermektedir.

Cami ve mescidler genel olarak banisinin adıyla isimlendirilmiş ve bu isimler o mahalleye de verilmiştir. Mahalle adları olarak kullanılan mescid isimleri zamanla "mescid" ismini kaybetmiş ve geriye sadece şahıs ismi kalmıştır. 16. yüzyıla ait kaynaklarda "Mescid-i Hoca Ahmed" olarak geçen mahallenin, ismindeki "mescid" kısmının kullanılmadığı ve sözkonusu mahallenin "Hoca Ahmed mahallesi" olarak kayıtlarda yeraldığı görülüyor.[176]

Bu defterde cami ismine rastlamamakla birlikte Amid'de Şeyh Mahmud Urmevî'nin bir cami yaptırdığını tespit ettik.[177]

### 3.1.2. Vakıf

Bir mülkü ammenin menfaat ve hizmetine ebedi olarak tahsis etmek demektir.[178] İslam hukûkuna göre "yararlılıkları ammeye ait olmak üzere sadece Allah rızası gözetilerek adanmış olan ve zaman süresi ile tahdîd edilmeksizin temlik ve temellükten habs ve men' edilen maldır."[179]

---

[176] Belge no: 30 (5 Kasım 1839).
[177] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonlar), 15 (24 Ekim 1839).
[178] Pakalın, "Vakıf", a.g.e., s. 577.
[179] Özbilgen, a.g.e., s. 337.

İslam toplumlarında karşılıksız hizmet "vakıf" dediğimiz müesseselerle sağlanır. Vakıfların temeli dini inanç olup Allah'ın rızasına giden yolun insanların hizmetine bir şeyler sunmak olduğu düşüncesini görmekteyiz.

Vakıflar tüm vatandaşların hizmetine sunulmuş oldukları için devletin de teşvik ettiği ve desteklediği ve var gücüyle koruduğu kurumlardır. Osmanlı bir vakıflar medeniyetidir adeta. Padişahlar başta olmak üzere sadrazamlar, vezirler ve diğer devlet görevlileri de vakıflar yapmışlar ve bu kurumları teşvik etmişlerdir.

Şeyh Mahmud Urmevî'nin Amid'de vakıf cami ve medrese yaptırdığı, bunları maddi yönden desteklemek amacıyla bunların uhdesine tarıma uygun araziler bıraktığı ve bu arazilerde ekip-biçmenin gerçekleştirildiği görülüyor.[180] Ancak günümüzde böyle bir cami ve medresenin nerede olduğu bilinmiyor.

### 3.1.3. Medreseler

Osmanlı Devletinin eğitim sisteminin temelini oluşturan kurumlardır. Devlet, varlıklı bireyler veya vakıflar tarafından finansmanı sağlanan bu kurumlar Osmanlı'nın asıl gücünü oluşturuyordu. Diyarbekir'de bazı camilerin bünyesinde medrese de bulunurdu. Bu yüzden Amid şehri, medreseler açısından sayı itibariyle zengindi. Amid'de; Melek Ahmet Paşa camisine bağlı Melek Ahmed Paşa, Nebi Cami (Seyfeddin), Safa Cami, Aziz Cami (Şeyh Rumi), Hoca Aziz Camii, Nasuh Paşa, İskender Paşa, Hüsreviye, Ali Paşa, İmadiye gibi medreseler bulunuyordu.

Herhangi bir cami bünyesinde olmayıp müstakil bir şekilde inşa edilen ve eğitim veren medreseler de bulunuyordu. Bunlar; Zinciriye, Sincariye/Mercaniye Mesudiye medreseleridir. Ayrıca Şeyh Mahmud Urmevî'nin bina eylediği medrese de bulunuyordu.[181]

[180] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonlar), 15 (24 Ekim 1839), 16 (1840 senesi Nisan ortaları).
[181] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonlar), 15 (24 Ekim 1839).

### 3.1.4. Hamamlar

Arapça'da ısıtmak, sıcak olmak anlamına gelen hamm (hamem) kökünden türeyen bir kelime olup sözlük anlamı itibariyle ise "ısıtan yer, yıkanma yeri" demektir. Özellikle Roma döneminde yaygınlaşan ve bu dönemde sadece temizlenme değil ayrıca sosyalleşme ve eğlenme mekânı haline gelen hamamlar, İslam medeniyetinin temizliği ibadetin temel şartı haline getirmesi nedeniyle daha da yaygınlık kazanmıştır.

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde 10'dan fazla hamam ismi sayar ve hamamların şehrin çöpleriyle ısıtıldığından,[182] bu uygulamadan dolayı şehirde hiç çöpe rastlamadığından da söz eder. Amid'de; Kadı Hamamı (Eşbek Hamamı), Yeni Hamam (İskender Paşa hamamı veya Çarşı Hamamı), Küçük Hamam (Hamam-ı Atik), Deve Hamamı, Melek Ahmet Paşa Hamamı (Hamam-ı Kebîr), Behram Paşa Hamamı, Çardaklı Hamamı, Su Akar Hamamı (İbrahim Beg Hamamı, Sadak veya Suvaykiye Hamamı ), Rüstem Paşa Hamamı (Yeni Kapı Hamamı ), Bıyıklı Mehmed Paşa Hamamı, Cadde Hamamı, İç Kale Hamamı, Mirza Beg Hamamı, İpekoğlu Hamamı (İbn-i Ziyal Hamamı), Ali Paşa Hamamı, Vahab Ağa Hamamı, Bekir Paşa Hamamı, Çemşid Beg Hamamı, Damat Hamamı, Alaeddin Hamamı gibi hamamlar bulunuyordu.

### 3.1.5. Çarşı ve Pazarlar

Çarşı, üstü kapalı olan pazarlara verilen isimdir.[183] Ortadoğu, Anadolu ve Kafkasya arasında önemli bir geçiş noktası olan Diyarbekir, üretim ve ticârî potansiyeliyle her zaman iktisâdî canlılığa sahip olmuştur.

Çarşı ve pazarlar, Amid'de Ulu Camiye yakın olup gün boyu hareketli merkezlerden biridir. Amid'de çarşılar hem alışveriş yapanların rahatı hemde iş yerleri sahiplerinin güvenlik ve muhafaza kaygıları dikkate alınarak genel olarak üstleri kapalı bir vaziyette ve taşlardan yapılmıştır.

---

[182] M. Şefik Korkusuz, **Seyahatnamelerde Diyarbekir**, Kent Yay., İstanbul 2003, s. 32.
[183] Günay, a.g.t., s. 89.

Diyarbekir'in başlıca çarşı ve pazarları; Yeni Çarşı, Yahudiler Çarşısı, Sarraflar Çarşısı, Altıncılar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı, Penbeciler Çarşısı, Kılıççılar Çarşısı, Tahte'l-Kal'a Çarşısı, Attarlar Çarşısı, Bit Pazarı, Soğan Pazarı, Basîteciler Çarşısı, Çilingirler Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, Haffaflar Çarşısı, Sevik Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Palancılar Çarşısı, Yoğurt Pazarı, Kitapçılar Çarşısı, Çarıkçılar Çarşısı, Hasan Paşa Çarşısı, Sipahi Pazarı, Esb Pazarı, Kalıpçılar Çarşısı.

607 nolu defterde Sipahi Çarşısı'ndan söz edilmektedir.[184] Sipahi Pazarı, Ulu Camii'nin hemen güney tarafında yer alıyor. Bu çarşının etrafına sağlam bir şekilde taşlarla duvarlar inşa edilmiştir. İki tarafında demirden yapılmış kapılar bulunmaktadır. Kıymetli mal ve eşyayı barındıran bedestenin de içerisinde bulunduğu Sipahi Pazarı, bugün hala aynı isimle anılmakta ve bir alışveriş yeri olarak kullanılmaktadır.

### 3.1.6. Hanlar

Hanlar ticârî maksatla inşa edilmiş ve buna dönük olarak çeşitli hizmetler de sunan yapılara verilen isimdir. Bedestenlerin etrafında hem gece konaklama ve hem de ticaret yapılan hanlar bulunmaktadır. Hanlar, tüccarlara mallarını satma, muhafaza veya konaklama imkânı sunarlar.

Cinsi veya türü ne olursa olsun, satışa sunulacak emtia, o malın dağıtımının meydana geldiği kapan veya hana götürülmekteydi. Buralarda muhtesibin gözetimi altında tartılmakta, bazı vergiler tahsil edilmekte, kalite ve sağlık açısından değerlendirildikten sonra narhı tespit edilmekteydi. Bu mallar, diğer büyük sehirlerde olduğu gibi Diyarbekir'de de genellikle ayrı yerlerdeydi. Bu nedenle o mekânlar orada satılan malın cinsine göre isim alabilmekteydi. Sabun Hanı, Tütün Hanı, Deliller Hanı gibi.[185]

Hanların gelirleri hana gelenlerin konaklama ücretleri ile dükkan kiralarından oluşur. Hanlardan elde edilen mukataa gelirleri, medrese ve zaviyelerin ihtiyaçları

[184] Belge no: 61.
[185] Günay, a.g.t., s. 70-71.

için harcanmıştır.[186] Hanlar sadece ticaret, dinlenme, konaklama, depolama değil ayrıca iş bağlantılarının kurulduğu mekânlardır.[187]

Diyarbekir'de birçok han inşa edilmiş ve bunlar arasında günümüze kadar gelenlerde vardır. Han-ı Kebir, Hasan Paşa Hanı, Deliller Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Melek Ahmed Paşa Hanı, Sabun Hanı, Çifte Han, İskenderoğlu Hanı, İbrahim Paşa Hanı, Yenikapı Hanı, Defterdar Hanı, Şevketlü Han, Halid Ağa Hanı, Karakaş Hanı, Şerbetin Hanı, Kayseriye Hanı, Börekçiler Hanı, Alaca Han, Eğilliler Hanı, İpekoğlu Hanı, Han-ı Cedid, Sülüklü Han, Recep Hanı,[188] Abdülkadir Efendi Hanı,[189] Tütün Hanı[190] Diyarbekir'deki hanlardır. Bunlar dışında ayrıca Sipahioğlu Hanı, İshakoğlu Hanı ve Mardinkapısı Hanı, Ketenciler Hanı, Salos Vakfı Hanı, Pamukçular Hanı, Kilimciler Hanı, Tilham köyü yakınlarındaki Tepe Hanı, Diyarbakır-Bingöl yolu üzerinde Berbas köyü yakınında bulunan Çeper Hanı, Çermik Hanı, Gevran Hanı, Karakaya Hanı, Kepo Hanı, Yengi Han, Paşaoğlu Hanı, Abacı Hanı Diyarbakır'da bulunan Osmanlı döneminin hanlarındandırlar.[191]

XIX. yüzyılda Diyarbekir'de bazı hanların askerler tarafından kullanımına tahsis edildiği görülüyor. Askerler bu hanları kullandığı zaman kira ve konaklama, tamirat ücretlerini vermek zorundaydılar. Ancak bazen han sahiplerinin handan elde ettikleri geliri tahsil edemedikleri ve bu durumun kendilerini mağdur ettiği görülüyor. Hanı kullanan askerlerin ücret ödememeleri durumunda han sahipleri mahkemeye başvurmak suretiyle askerleri handan çıkarttıkları ve ücretlerini tahsis ettikleri görülüyor. 11 Temmuz 1840 tarihli bir belgede[192] Hasan Paşa Hanı'nda yedi senedir kalan askerlerin ücretlerini vermemesi nedeniyle Hacı Mehmed Rağıb Efendi'nin şikâyetiyle hanın tahliyesine ve gerekli ücretlerin ödenmesine karar verilmiştir.

---

[186] Özbilgen, a.g.e**.,** s. 751.
[187] Günay, a.g.t., s. 71.
[188] Diyarbekir Şer'iyye Sicili 349 Nolu Defter.
[189] Diyarbekir Şer'iyye Sicili 599 Nolu Defter.
[190] Belge No: 62.
[191] Günay, a.g.t., s. 86.
[192] Belge no: 49 (11 Temmuz 1840).

Hasan Paşa Hanı, zaman içerisinde kendi işlevinin dışında bazı işler için de kullanılmıştır. Mesela hem sahipsiz çocukların barındırılması, hem de onların çesitli sanat dallarında yetiştirilerek memleketin sanayi alanındaki ihtiyaçlarını karşılayacak kalifiye eleman yetiştirilmesini sağlamak amacıyla 1869 yılında bir ıslahhane için mekân olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin barınma ihtiyaçlarına ve çalışmalarına uygun hale getirilen hanın odalarının bir kısmı yatakhane için diğer bir kısmı da eğitim verilmesi düşünülen sanat dallarının tezgâh ve malzemelerini yerleştirmek suretiyle dershaneye dönüştürülmüştür. Ancak burası daha sonra ihtiyacı karşılayamadığından, ıslahhane buradan başka bir yere taşınmıştır.[193]

İçerisinde muhtemelen buraya gelen ağır yük ve tütünü tartmaya yarayan kabbân kapanın bulunduğu Tütün Hanı,[194] Abdal mahallesinde, Deva Hamamı'nın hemen arka kısmında bulunmaktaydı. Şeyhzade İbrahim tarafından inşa edilmiş ve evladiyet üzere vakfedilmiştir. 1225/ 1810 tarihine ait İbrahim Paşa vakfiyesine göre; "... sağ tarafta yedi adet oda ve sol tarafta sekiz adet oda ve iki ahur ve iki memsa ve sol tarafı hamam külhanı ve havlu ..." dan oluşmaktaydı.[195]

### 3.2. Müslümanlar

#### 3.2.1. Sosyo-Ekonomik Yapı

Dönemin şartları açısından bakıldığında Diyarbekir dini ve etnik anlamda kozmopolit bir görünüm arz eder. Bunun yanında ekonomik uğraşı alanlarının da çeşitliliği ve canlılığıyla harmanlanmış kültürel görüntü yani sosyal doku oldukça renklidir.

Amid, bir İslam ve Osmanlı şehridir. Dolayısıyla şehrin sosyal yapısında temel şekillendirici güç dindir yani İslam'dır diyebiliriz. Bu dini yapı şehrin fiziki ve mimari şekillenişinde oynadığı rolün benzerini sosyal yapıda da oynamıştır. Ticarette, yaşayış biçiminde, giyimde, düğün ve eğlencelerde, yaslarda v.s. sosyal hayatın her alanında din şekillendirici bir güçtür.

---

[193] Talip Atalay, "Sokak Çocukları İçin Başarılmış Bir Proje: Diyarbekir Islahhanesi", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır**, Ankara 2008, C. 1, s. 162-163.
[194] Belge no: 62.
[195] Yılmazçelik, a.g.e., s. 92.

Sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında da bu durum apaçık görülecektir. Ekonomik uğraşı bakımından dinin Müslüman için ya da İslam toplumunun hâkim olduğu, dine dayalı hukûkun egemen olduğu toplumlarda yasaklanmış olan bir ekonomik uğraşı Osmanlı şehirlerinde de yasaktı. Örneğin domuz yetiştiriciliği, içki satışı, faiz ve tefecilik yapılamaz.

İnsanlar zihin, fikir, parasal güç yönüyle farklı olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bunlar bir olumsuzluk olarak görülmekten daha ziyade bunun aslında insanları bir topluluk halinde yaşamaya sevk eden bir özellik olduğu görülür. Zayıf olan insanlarda korunma, güçlü olan insanlarda da zayıflara sahip çıkma beklentisi vardır. Bundan dolayı İslam dininin de bir tezahürü olarak sosyal hizmet projesi olan vakıf müessesesi ortaya çıkmıştır.[196] Amid'te birçok vakfın varlığından haberdar olmakla birlikte defterde sadece Şeyh Mahmud Urmevî'nin vakf ettiği mallarla inşa edilen cami ve medreseden söz edilmektedir. Bu vakfa ait arazide gayrimüslimlerin ziraatle uğraşıp karşılığında vergi verdikleri de yine bu belgelerde geçmektedir.[197]

### 3.2.2. Aile Yapısı

İslam toplumunun temeli olan aile, Osmanlı toplumunun da temelini oluşturuyordu. Bir kadın ve erkeğin belirli şartlar çerçevesinde bir araya gelmesiyle oluşan Osmanlı ailesi, ataerkil bir yapıya sahiptir. Ailenin reisi olan baba, evin geçimini sağlamak için çalışmakla mükellef iken evin kadını daha ziyade içerideki işlerle meşgul oluyordu. Kadın ve erkeğe dair bu roller dini bir zorunluluk olmayıp toplumsal kabulün bir neticesidir. Bunun yanı sıra kadının, evin dışındaki işlerden olan tarla, bağ, bahçe, bostan vesair işlerde de çalıştığı olmuştur.

Belli bir yaşa gelip de evlenmek isteyen kişiler, genel manada ailelerin de rızasını alarak imam ve şahitlerin huzurunda evlilik işlemini gerçekleştiriyorlardı. İmamlar burada devletin bir nevi resmi nikâh memuru gibi hareket ediyordu. Her ne kadar nikâh işlemleri imamın huzurunda gerçekleşse de bu kişiler, evliliklerinin

---

[196] Günay-Demir, **Osmanlı Devleti'nde Vakıf Müessesesi**, Sage Yay., Ankara 2013, s. 30.
[197] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonlar), 15 (24 Ekim 1839), 16 (1840 senesi Nisan ortaları).

resmi bir mahiyet kazanması için mahkeme sicillerine kaydetmek durumundaydılar. Bu evliliğin hukûkî yönünün güçlü olması için mutlaka iki şahid şartı da aranıyordu. Nikâhın kıyılması sürecinin tamamlanabilmesi için erkeğin; miktarı ve cinsi belli olan bir malı kadına vermesi gerekiyordu. İslam hukûkunda yer alan bu uygulamaya "mehir" adı verilir. Mehir; altın, gümüş, arazi, ev, bahçe vs. maddi karşılığı olan herhangi bir şey olabilirdi. Bu eşyanın veya malın tasarruf hakkı tamamen kadına aitdi. Bu evlilik esnasında kadına verilen mehir ile tarafların evlendiğine dair şahitlik eden kişiler kadı sicillerine kaydediliyordu.

### 3.2.3. Sosyal İçerikli Bazı Vakalar

18. ve 19. yüzyılda yapmış olduğu savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti hem askerî hem de ekonomik yönden büyük sıkıntılara girmiştir. Sair eyâletlerde olduğu gibi Diyarbekir eyâletindeki idârecilerinin de savaşlara katılması sonucunda otorite boşluğu meydana gelebiliyordu. Bundan istifade eden bazı kişi veya gruplar çeşitli yerlerde eşkiyalık faaliyetlerine girişerek halkın can ve malına zarar veriyorlardı. Devlet idâresi, Diyarbekir Eyâleti'nde devlet otoritesinin sağlanarak halka zarar veren bu tür eşkiyalık faaliyetlerinin önlenmesi hususunda mirliva İsmail Paşa ile diğer görevlilerden gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.[198]

Odabaşı Deli Hacı adındaki birisi çevresindeki insanlara zarar vermiş ve yaptığı kötü işlerden dolayı da idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak babasının ihtiyar ve kendisinin de oldukça genç olması nedeniyle merhamet gösterilmiş ve bu kişinin idam edilmesinden vazgeçilmiştir. Bunun karşılığında da askere alınmıştır.[199]

## 3.3. Gayrimüslimler

19. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir'de Müslümanların yanısıra çeşitli dinden ve mezhepten insanlar da yaşıyorlardı. Gayrimüslimler arasında nüfus yoğunluğu bakımından en fazla sayıya Hristiyanlar sahip bulunuyordu. Bunlar da kendi aralarında çeşitli mezheplere bölünmüşlerdi. Bu nedenle Diyarbekir'de çeşitli gayrimüslim din ve mezheplere ait ibadethaneler bulunuyordu.

---

[198] Belge no: 29 (1840 senesi Mayıs ayı sonları).
[199] Belge no: 41 (24 Eylül 1840).

### 3.3.1. Gayrimüslim Gruplar/Mezhepler ve Mezhepler Arası Çatışmalar

Osmanlı Devleti, İslam hukûkuyla idâre edilen bir devlet olmasına rağmen gayrimüslimlerin de kendilerine ait bir hukûkları bulunuyordu. Osmanlı, "millet" sistemi adı verilen ve din esas alınarak tasnife tabi tutulan bir yönetim tarzına sahipti. Millet sisteminde din ve mezhep farklılıkları göz önüne alınarak bir ayrıştırmaya gidilirdi. Yöneticiler müslimlerden oluşmaktaydı. Devletin kurumsal kimlik açısından dini bir yöne sahip olması gayrimüslimlerin durumunu ilgi çekici hale getirmiştir.

İslam hukûkuna göre, halkı Müslim olmayan bir yer fethedildiğinde orada ikâmet eden gayrimüslim halk ile "zimmet akdi" adı verilen bir sözleşme yapılır. Bu anlaşmayı kabul eden gayrimüslimlere "Zımmî" denir.[200] Bu uygulama taraflar için bağlayıcı olup uyulmaması cezai müeyyideler gerektirmektedir. Zimmet uygulamasındaki temel amaç farklı dini gruplar arasında hak ve sorumluluklara dair bir tanım getirmek suretiyle barış ve huzur ortamını tesis etmektir. Zimmet adı verilen bu sözleşmeyi imzalamak, devlet koruması altında güvenlik içerisinde yaşamak anlamına geliyordu. Bunun karşılığında ise gayrimüslimler devlete "cizye" adı verilen bir vergi ödemek zorundadırlar. Bu sözleşmeyi kabul eden zımmîler, kamu hakları alanında Müslüman teba ile eşit kabul edilmişlerdir. Gayrimüslimler; özel mülkiyet, vakıf kurma, eğitim ve ticaret alanlarında serbestiyet içerisindeydiler.

Amid'de, Müslümanların yanısıra farklı mezheplere mensup Hristiyanlar ve Yahudiler gibi çeşitli dinlere mensup insanlar yaşıyordu. Gayrimüslim gruplar arasında Hristiyanlar çoğunluktaydı. Etnik açıdan Ermeni nüfusu gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğunu oluşturuyordu.[201] 1871'deki bir nüfus sayımına göre şehirdeki Ermenilerin diğer gayrimüslimlere göre oranı % 72 idi. Bunların şehirdeki toplam nüfusa oranları ise % 39'du.[202] 1891'de Diyarbekir'i ziyaret eden seyyah Vital Cuinet'in bahsettiği gayrimüslim gruplar şunlardır; Gregoryan Ermeniler,

---

[200] Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, Sa: 1, C. 15, s. 268.

[201] Kasım Ertaş, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri**, Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 48.

[202] Ertaş, a.g.e**.,** s.62.

Katolik Ermeniler, Protestan Ermeniler, Ortodoks Yunanlılar, Keldani Katolikler, Suriyeli Katolikler, Suriyeli Yakûbîler, Kapuçin İtalyanlar, Fransisken Fransızlar ve Yahudiler.[203]

**Tablo 21: Gayrimüslim Gruplar**

| **Gayrimüslim Grubunun Adı** | **Belge No** |
|---|---|
| Ermeni | 1,2,3,11,12,13,14,15,16,30,31, |
| Süryânî (Yakubî) | 11,12,13,14,15,16,17 |
| Gebrân (Mecûsî) | 14,16 |
| Katolik | 17 |

Diyarbekir'de birçok Hristiyan mezhep bulunmasına rağmen 607 nolu defterdeki belgelerde sadece Yakûbî (Süryânî), Katolik ve Ortodoks (Ermeni) mezhepleri geçmektedir.[204] Bu gruplar arasında genel manada bir uyum olmakla birlikte yine de bazı zamanlarda problemlerin ortaya çıktığı da oluyordu. 1840 senesi Nisan ortalarına ait bir belgede Hristiyan mezhepler arasında bir sürtüşmenin yaşandığı görülüyor. Süryânî-Yakûbî papazı İlyas, şer'î mahkemeye giderek Amid'e bağlı Midyat kazâsının bazı köylerinde Süryânî-Yakûbî mezhebine bağlı Hristiyanların yaşadığını ve burada Katolik mezhebine bağlı hiçbir kimsenin bulunmadığını ifade ediyor. Buna rağmen Midyat'ta bulunan Katolik kilisesinin söz konusu köylerdeki insanlardan bazılarını kendi kiliselerine tabi kılmak için çalışmalar içerisine girmiştir. Katolik kilisesinin bu meyandaki faaliyetlerinin men' olunmasına dair mahkemeden bir karar alınmaya çalışmıştır. Mahkeme, bu konuda bilirkişi tayin ederek meseleyi araştırmıştır. Araştırma neticesinde sözkonusu köylerde eskiden beri yaşayanların Süryânî-Yakûbî mezhebine bağlı olduğu ve bu köylerde Katolik mezhebine bağlı kimsenin bulunmadığı kayıt altına alınmıştır.[205]

[203] Korkusuz, a.g.e., s. 59.
[204] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonları), Belge no: 15 (24 Ekim 1839), Belge no: 16 (1840 senesi Nisan ayı ortaları).
[205] Belge no: 17 (1840 senesi Nisan ayı ortaları).

### 3.3.2. Gayrimüslimlerin İskanı

Amid'de gayrimüslimler, Osmanlının ilk dönemlerinde diğer şehirlerde olduğu gibi genellikle ayrı mahallelerde ve gruplar halinde yaşıyorlardı.[206] Belirli mahallelerde aynı inanca sahip insanların bir arada tutulmak istenmesinin bir nedeni, farklı inanca sahip olan bu insanların, inançlarından dolayı aralarında muhtemel bir sıkıntının gelmesinin önüne geçmek düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Aynı mahalle içerisinde aynı türden insanların iskân olunması belki de bu tür sıkıntıların önüne geçmek için alınmış olan olumlu bir karardı. Bunun yanısıra mahalle içerisinde bulunan Müslümanların sayılarının, dolayısıyla da cami cemaatinin azalmasına sebep olacağından Müslümanların tepkilerine neden olmaktaydı.[207] Amid'de gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler; Hoca Maksud, Rumiyan, Hoca Haçedor, Mar Habib, Küçük Kinisa, Meryemun, Bekçiyan, Şemsiyan, Meryem-i Sağir, Köprüyan, Sarraf İskender, Meryem-i Kebir, Yahudiyan, Molla Hennan,[208] Kavvasi, Kubbe-yi Siyah, Çerik, Usta Burcu, Hoca Necdi, Şeyh Matar-i Şarki.

Amid'de Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı mahalleleri ve köyleri bulunmasına rağmen farklı dinlere mensup bu insanların bir arada yaşamalarına engel olabilecek bir yasak bulunmuyordu. Buna rağmen uygulamada bunun çok da hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

Şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde ise kendi köylerinde yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanlarca kutsal sayılan Ulucami gibi bazı bölgelerde veya her hangi bir camiye çok yakın mesafede, eğer o caminin/mescidin etrafındaki hanelerin hemen hemen tamamı Müslümanlardan oluşuyorsa, yaşamaları men edilmişti. Osmanlı kayıtlarında geçen, Şeyhülislâm Ebusuud Efendinin verdiği bir fetvaya göre bu durum "taş atma mesafesi" olarak tarif edilmektedir. Yani bir evden camiye bir taş atıldığında, o taşın oraya yetişme durumu varsa böyle bir evde gayrimüslim birisinin yaşamasının engellenmesi ve orada yaşıyor ise oradan

---

[206] Günay, a.g.t., s. 43.
[207] Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, T.T.K. Yay., Ankara 1989, s. 64.
[208] Yılmazçelik, a.g.e., s. 47.

çıkarılması gerekmekteydi. Bir eve daha fazla fiyat veya kira verseler bile satış veya kiralama işlemi yapılamazdı. Bu konuda direten ve daha fazla fiyat verdikleri için evini gayrimüslim birisine vermekte ısrar eden bir Müslüman azarlanmaktaydı. Orada bulunan gayrimüslimin evden çıkarılması durumu da söz konusuydu.[209]

Müslüman mahallesinde, Müslümanların nüfusunun ve onlara ait hanelerin gayrimüslimlerden az bir sayıya inmemesine dikkat edilmekteydi. Bundan dolayı böyle bir mahallede gayrimüslimlere ait evlerin Müslümanların aleyhine artmaması için önlem alınmaya çalışılıyordu.[210]

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında gayrimüslimlerin yaşamış olduğu mahallelerin sayısında XIX. yüzyılın ilk yarısında ciddi bir azalma olmuştur. Bu asırda Müslümanlar ve gayrimüslimlerin farklı mahallelerde yaşama durumu artık çok fazla geçerli değildi. Müslümanların çoğunlukta olduğu ve eskiden Müslüman mahalleleri olarak bilinen mahallelerde, XIX. yüzyılın ilk yarısında gayrimüslimler de yaşıyorlardı.[211]

**Tablo 22: Gayrimüslimlerin de İkamet Ettikleri Yerleşim Yerleri**

| İkamet Edilen Yerleşim Yeri | Bağlı Olduğu Yer | Grubu | Belge No |
|---|---|---|---|
| Hacıcân karyesi | Silvan kazâsı | Ermeni | 1 |
| Palur karyesi (?) | Kulp nahiyesi | Ermeni | 2 |
| Handuk karyesi | Kulp (?) nahiyesi | Ermeni | 3 |
| Ka'bî karyesi | Amid kazâsı | Ermeni,Süryânî | 11,12,13,16 |
| Mezraa-i Mısr-ı Mansûr | Ka'bî karyesi | Ermeni,Süryânî | 14,15 |
| Midyat kazâsı ve köyleri | Amid | Katolik,Süryânî | 17 |
| Zımmi Kadıkendi karyesi | Amid | ? | 22,52,53,62 |
| Hoca Ahmed Mahallesi | Amid | Ermeni | 30 |

[209] M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı**, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2006, s. 117; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, T.T.K. Yay., Ankara 1996, s. 18.
[210] Günay, a.g.t., s. 45.
[211] Günay, a.g.t., s. 45.

### 3.3.3. Gayrimüslimlere Ait Kurumlar

Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimler özel mülkiyet hakkına sahip oldukları gibi mallarını satma, devretme veya vakfetme gibi haklara da sahiptiler. Bunun yanında dini ve örfi konularda da serbestiyet içerisinde yaşamaktaydılar.

Kendi dinlerini yaşama ve çocuklarına öğretme konularında özgürdüler. Ayrıca aldıkları izinle manastır ve kiliselerini tamir etme, eğitim kurumları, okullar, vakıf ve yetimhaneler açma hakkına da sahiptiler. Örneğin 1891'de Diyarbekir'e gelen Vital Cuinet'e göre o dönem gayrimüslimlere ait 107 erkek, 13 kız okulu mevcuttur.[212] Bazı belgelerde gayrimüslimlere ait manastır ve ziyaretgâhlardan da söz edilmekle birlikte ayrıntı verilmemiştir.[213]

Defterde geçen Hızır İlyas ve Surb Serkiz[214] kiliseleri Ermeniler tarafından kullanılan ibadethanelerdir.[215] Bazı kaynaklara göre bu iki kilise aslında aynı yerlerdir.[216] Bu kiliselerde "Doğu Hristiyanlığı"nın güçlü tesirleri görülmektedir. Örneğin bu kiliselerde kadın ve erkekler arasında harem-selamlık uygulaması mevcut olup bazen kadın-erkek kapılarının dahi ayrı olduğu olmuştur. Heykellerin bulunmadığı bu kiliselerde çok az sayıda tasvirler bulunuyordu. Bunlar ise insanların rağbetini kırmak amacıyla neredeyse tavana yakın bir yere asılmıştı. Ayrıca bu kiliselerde sıra-masalara da rastlanmayıp yerler halı veya kilimle döşenmişti.[217]

**Tablo 23: Gayrimüslimlere Ait Dini Kurumlar**

| Kilise Adı-Yeri | Ait Olduğu Grup | Belge No |
|---|---|---|
| Katolik Kilisesi (Midyat) | Katolik | 17 |
| Hızır İlyas Kilisesi (Amid) | Ermeni | 30 |
| Surb Serkiz Kilisesi (Amid) | Ermeni | 31 |
| Manastır ve Ziyaretgâhlar | Ermeni | 31 |

[212] Korkusuz, a.g.e., s. 57.
[213] Belge No:31 (1839 senesi Nisan ayı sonları).
[214] Surp Sarkis yada Surb Sargis'de denilmiştir.
[215] Belge no: 30 (5 Kasım 1839); Belge no: 31(1839 senesi Nisan ayı sonları).
[216] Ertaş, a.g.e., s. 222.
[217] Ertaş, a.g.e., s. 217.

Azınlıkların kilise, okul gibi binalarının onarımı ve bu alandaki konut yapımı ancak sıkı bir denetimle mümkündür. Gereken yapı ve onarım izni daima Bab-ı Ali'den alınır, kadı adına hassa mimarları gerekli denetimi yaparlardı.[218] Hoca Ahmed Mahallesi'nde bulunan Hızır İlyas adında bir Ermeni kilisesi, zaman içerisinde tahribata uğradığından dolayı tamir edilmesi gerekmiştir. Bu kilisenin cemaati, kiliseyi tamir etmek istediklerine dair taleplerini padişaha bildirmişlerdir. Padişah, bu konuda Şeyhülislâm Mevlana Mustafa Asım Efendi'den görüş talebinde bulunmuş ve kilisenin tamir edilebileceğine dair olumlu görüş almıştır. Bunun neticesinde padişah da buna dair olumlu kanaatini bildirmiş ve Hızır İlyas Kilisesi'nin aslı üzere tamirine dair emir vermiştir.[219] Gayrimüslimlerin, kilise tamiri için merkezden izin alma durumu sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Azınlıklar için yeni hak ve imtiyazlar demek olan 1855 Viyana Protokolü ile Bab-ı Ali; hususi müsaade olmaksızın gayrimüslimlerin mabetlerini tamir ve hatta sırf Hristiyanların oturduğu bölgelerde serbestçe yeniden kilise inşa edebileceği kararını ilan etmiştir.[220]

### 3.3.4. İhtida Hareketleri

İhtida, kelime anlamı olarak doğru yola girme, Müslüman olmak demektir.[221] Başka dinden İslam'a geçme için kullanılır. İhtida eden kişiye ise "mühtedi" denir. Din değiştirmek, aslında bir kültür değişimini de beraberinde getirir. Bundan dolayı din değiştiren kişi, daha önce mensup olduğu dinin gerektirdiği yaşam tarzını terk ederek seçmiş olduğu yeni dinin istediği yaşam tarzını kabul etmesi anlamına geliyor.

Hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin yaşadığı Amid'de dini hayatın yaşanması hususunda gerek Müslim gerekse de gayrimüslimler için herhangi bir engel bulunmuyordu. Her dini grup, dinini yaşama ve gelecek nesillere aktarma konusunda tam bir serbestiyet içerisindeydi. Ancak gönüllülük esası dairesinde gayrimüslim olup İslam dinini seçenler de bulunuyordu. Çalıştığımız defterde de üç

[218] Ortaylı, a.g.e., s. 323.
[219] Belge no: 30 (5 Kasım 1839).
[220] Ortaylı, a.g.e., s. 323.
[221] Devellioğlu, "İhtidâ", s. 418.

adet ihtida tezkiresi mevcuttur. Kulp nahiyesine bağlı Palur köyünde oturan ve aslen Ermeni milletinden olan Milo'nun oğlu Taro'nun şer'î mahkemeye giderek eski dinini terk ettiği, kelime-i şehadet getirerek Müslüman olduğu ve Mehmed adını aldığı görülüyor.[222] Kulp nahiyesine bağlı Handuk adındaki bir köyde oturan ve aslen Ermeni milletinden olan Haço'nun oğlu Mezd'in, şer'î mahkemeye giderek eski dinini terk ettiği ve kelime-i şehadet getirerek Müslüman olduğu görülüyor. Ancak belgedeki yazının silinmiş olmasından dolayı hangi ismi aldığı anlaşılamıyor.[223]

İslam hukûkuna göre Müslüman bir kadın gayrimüslim bir erkekle evlenemez. Bundan dolayı gayrimüslim evli bir kadın Müslüman olmak istediği zaman nikâh akdi fesh olacağından dolayı ya onun kocası da Müslüman olacak ya da boşanacaktır. Zira Müslüman bir kadın artık gayrimüslim bir erkekle evli olarak kalamaz. Silvan kazâsına bağlı Hacıcân köyünde ikâmet eden ve aslen Ermeni olan Tomo'nun kızı Nergis'in dinini değiştirip Müslüman olduğu ve Ayşe adını aldığı görülüyor. Fakat söz konusu kadın evli olduğundan kocasının da mahkemeye çağrılması ve kendisine Müslümanlığın teklif edilmesi kararlaştırılıyor. Kocasının Müslümanlığı kabul etmesi durumunda zevcesi kendisine teslim edilecek, kabul etmemesi durumunda ise tefrik edileceği hükme bağlanmıştır.[224] "Tefrik" hâkimin hükmüyle nikâh ilişkisinin sona erdirilmesini ifade eder.[225]

### 3.3.5. Gayrimüslimler ve Ekonomik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan, eğitim, yaşam tarzı özgürlüğüne sahip olan gayrimüslimler, gerek üretim gerekse de pazarlama aşamalarında da oldukça etkiliydiler. Osmanlı ticârî hayatının toplam iş hacmi içerisindeki oranları bilinmese de gayrimüslimlerin etkinliği oldukça fazlaydı.

Gayrimüslimlerin iktisâdî faaliyette bulunmalarında her hangi bir sınırlama bulunmadığı için Müslümanlarla aynı çarşılarda dükkân açabilmekte ve ticaret yapabilmekteydiler. İktisâdî faaliyette bulunan gayrimüslimlere herhangi bir sıkıntı

[222] Belge no: 2 (6 Ağustos 1840).
[223] Belge no: 3.
[224] Belge no: 1 (7 Temmuz 1840).
[225] Fahrettin Atar, "Nikah", **T.D.V.İ.A.**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2007, C. 33, s. 115-117.

verilmesi halinde devlet bu konuda üzerine düşeni yapmakta, onların bu sıkıntılarını gidermeye ve zararlarını tazmin ettirmeye çalışmaktaydı. Hatta ticârî anlamda ilişkiler öylesine sıcaktı ki farklı dinlere mensup bu kimseler arasında ticârî ortaklıklar kurulabiliyor, birbirlerinden borç alıp verebiliyor veya biri borç aldığında diğer dine mensup birisi kendisine kefil olabilmekteydi.[226]

1840 senesi Ağustos ortalarına ait bir belgede gayrimüslimlerin Amid'de enfiye üretimi ve ticaretinde bulundukları görülüyor.[227] Gayrimüslimler sadece ticaretle değil aynı zamanda ziraatle de uğraşıyorlardı. Diyarbekir'e bağlı Ka'bî karyesi ve köye bağlı Mısr-ı Mansûr mezrasındaki gayrimüslimlerin Şeyh Mahmud Urmevî'nin Amid'de yaptırdığı cami ve medreseye ait vakıf arazisinde ziraatle uğraştıkları görülüyor.[228]

Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin yanısıra yabancı devletlerin vatandaşları da önemli ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle Amid'de ticaretle uğraşmışlardır. Ticârî ayrıcalığa sahip İngiltere, Fransa, Rusya ve Belçika gibi Avrupalı devletlerin vatandaşı olan tüccarlar Amid'de iktisâdî faaliyetlerde bulunmuşlardır.[229]

### 3.3.6. Gayrimüslim Şahıs İsimleri

İnsanların çocuklarına vermiş olduğu isimler, kendilerinin mensup oldukları dinin, ırkî aidiyetin, kültür ve coğrafyanın ve kişiliklerinin izlerini taşır. 607 nolu defterde bazı gayrimüslim isimler geçmektedir. Bunlardan bazıları ihtida ederek Müslüman olmuş ve bunun neticesinde bu kişilerin isimleri değişmiştir.

**Tablo 24: Gayrimüslim İsimleri**

| Gayrimüslim Adları | Belge No |
|---|---|
| Ağadyos | 11,12,13,31 |
| Avakim | 32 |

[226] Günay, a.g.t., s. 46-47.
[227] Belge no: 47 (1840 senesi Ağustos ayı ortaları).
[228] Belge no: 14 (1839 senesi Ekim ayı sonlar), 15 (24 Ekim 1839), 16 (1840 senesi Nisan ortaları).
[229] Belge no: 40 (26 Ağustos 1840), 72 (1841 senesi Mart ayı sonları), 73 (1841 senesi Ocak ayı başları).

| | |
|---|---|
| Başabot | 47 |
| Haço | 3 |
| İlyas | 17 |
| Mardiros | 32 |
| Mezd | 3 |
| Milo | 2 |
| Nergis | 1 |
| Osib | 43 |
| Taro | 2 |
| Tomo | 1 |

# SONUÇ

Araştırmamızın konusunu teşkil eden ve H. 1255-1257, M. 1839-1841 yılları arasını kapsayan 607 nolu Diyarbekir şer'iyye sicili, akademik kriterler ölçüsünde tetkik edilmek suretiyle transkribe edilmiş ve değenlendirilmiştir.

Muhteviyat açısından oldukça çeşitlilik arz eden konuların toplamından oluşan 607 nolu kadı defterinde; ihtida, alışveriş, sözleşme, müslim-gayrimüslim münasebetleri, vakıf, ziraat, vergi, vilayet masrafları, kira ücretleri, üretilen mallar ve fiyatları, işçi yevmiyeleri, devlet görevlilerine ödenen ücretler, hanlar, eşya defterleri, yabancı devlet vatandaşlarının ticârî faaliyetleri ve mesul oldukları vergiler ile miktarları, Diyarbakır'ın sosyal durumu ve ticârî hacmi ile başka vilayetlerle ilişkileri, devlet yöneticileri ve karıştıkları bazı hukûksuzluklara dair meseleleri ihtiva eden belgeler mevcuttur.

Yazıldıkları dönemle ilgili yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak olan şer'iyye sicilleri; içerisinde şehir ve şehir ahalisinin yaşamına dair bilgileri barındırmaları nedeniyle sosyal tarih alanında yapılacak çalışmalar için de oldukça önemli bilgiler içermektedirler.

İçerisinde bulunduğu bölgenin belki de en önemli şehri olan Diyarbakır'ın Osmanlı dönemindeki durumu, şer'iyye sicillerinde yer alan bilgiler sayesinde daha iyi değerlendirilebilir.

607 nolu şer'iyye sicilinde yer alan belgelerden; etnik köken açısından Diyarbekir'deki gayrimüslimlerin çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğu ve bunların

Ortodoks olduğu görülüyor. Gayrimüslimler arasında mezhep birliği olmadığı için kendi aralarında bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Bu sıkıntılarının giderilmesi hususunda şer'î mahkemeye müracaat ederek çözüme kavuşturuyorlardı. Dinlerini yaşama konusunda serbest olan gayrimüslimlerin, ibadet ettikleri mekânların zaman içerisinde tamire ihtiyaç duyması halinde bu ibadethanelerin aslına uygun olarak tamirine devlet tarafından izin veriliyordu.

Defterin tutulduğu dönemdeki bazı gayrimüslimlerin, sayısı tam olarak tespit edilemese de, bir baskıya maruz kalmadan İslamiyeti kabul ettiği görülüyor. Bu kişiler, din değiştirdikten sonra Müslümanlar tarafından kullanılan bir isim seçmişlerdir. Sadece erkeklerin değil bayanların da eski dinlerini terk ederek İslam dinini tercih ettikleri görülüyor. Din değiştirme hususu, kadı tarafından mahkeme sicillerine kaydedilmek suretiyle kayıt altına alınıyordu.

Defterde yer alan bilgilerden, Müslümanların da maruz kalabildiği gibi gayrimüslimlerin de bazı durumlarda resmi unvana sahip kişilerin haksızlıklarına uğrayabildikleri görülüyor. Ancak bu haksızlıkların din kaynaklı değil ekonomik sebeplerden ötürü meydana geldiği, gayrimüslimlerin bu durumu dini liderleri vasıtasıyla Bab-ı Ali'ye intikal ettirdikleri ve bu tür haksızlıkların devlet tarafından giderilmeye çalışıldığı anlaşılıyor.

Tevzi ve mukataa defterleri vasıtasıyla, şehir esnafı ve şehir halkına yüklenen vergiler tespit edilebiliyor. Buna göre; devletin kötüye giden ekonomsinin bir neticesi olarak yeni vergilerin şehir esnafı ve halkına pay edildiği ve özellikle bozulan idârenin sonucu olarak sık sık değişen şehir yöneticilerinin şehir halkı için büyük bir ekonomik külfete sebep olduğu anlaşılıyor. Bu vergilendirmeler sayesinde o dönem Diyarbekir'de yer alan kazâ, nahiye ve köy isimleri öğrenilebiliyor. Ayrıca bu belgelerden; ödenmek zorunda olunan vergilerin miktarına bağlı olarak o yörenin ekeonomik kapasitesi de anlaşılabiliyor.

Bu sicilde yer alan narh ve eşya defterleri vasıtasıyla; halkın o dönem kullanmış olduğu eşyalar, mal varlığı ve ihtiyaç duyduğu emtianın yoğunluğu ile o dönemdeki eşyaların fiyatı, işçi ücretleri hakkında bilgi edinilebiliyor. Yine devletin

para politikası, bu dönemde kullanılan altın çeşitleri, ekonomik kaynaklar ile ekonomik alandaki sıkıntılar da anlaşılabiliyor.

Diyarbekir Eyâleti'nde bulunan tüccarlar, Osmanlı Devleti'nin sair bölgeleriyle ticârî münasebetlerde bulundukları gibi devletin haricindeki coğrafyalarla da iktisâdî faaliyetler içerisindeydiler.

Bu çalışmada; 607 nolu Diyarbakır şer'iyye sicili esas alınarak, bugün Diyarbakır olarak bilinen Osmanlı dönemindeki Diyarbekir Eyâleti'nin merkez kazâsı durumundaki Amid'in ve o dönem kendisine bağlı bulunan yerlerin sosyal, iktisâdî, idârî ve dini yapısı incelenmiştir.

# DİZİN


A

A'lâ, 169
Aba, 129, 156
Abacı Hanı, 175
Abbasi, 3
Abdullah Bey ibni Ali Bey, 28
Abdurrahim el Huseyni el fakir Muslim Mollazade, 54
Abdülkadir Efendi Hanı, 175
Ab-ı hamır, 97, 159, 168
Acem, 60, 62, 98, 159, 163
Ağadyos, 30, 35
Ağnam, 118
Ahmed Ağa, 52, 53, 148
Ahmed Zekeriya Paşa, 76, 77, 80, 83, 121, 144, 149, 150
Ahmed Ziver Efendi, 87, 165
Ak meşhed, 106
Akçakale, 16
Akçe, 31, 33, 35, 37, 46, 47, 53, 64, 68, 163
Akşehir, 140
Alaca Han, 175
Alaeddin Hamamı, 173
Ali Ağa, 97, 159
Ali oğlu Abdullah, 23, 28
Ali Paşa Hamamı, 173
Ali Paşa Medresesi, 172
Altın, 16, 24, 57, 65, 66, 81, 82, 87, 149, 163, 165, 178
Altın cinsleri, 60
Altıncılar Çarşısı, 174
Âmediyye, 84, 112, 115, 116, 119, 120
Amid, 16, 17, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 39, 53, 68, 69, 70, 83, 125, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 147, 148, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 177, 180, 182, 183, 186
Anadolu, 3, 6, 7, 93, 131, 151, 153, 161, 173, 204
Ankara, 3, 5, 7, 52, 71, 72, 148, 204, 206, 207, 208
Ankara Eyâleti, 71, 72
Ankara Müşîri, 52
Arapça, 5, 13, 18, 19, 20, 132, 133, 148, 171, 173
Arnavud, 24, 78, 79
Arpa, 166
Arsa mukataası, 117
Asâkir-i Süvari, 25, 128
Asâkir-i Şâhâne, 110
Asel, 45, 154
Asker, 16
Aş gözetici, 117
Aşık Paşazade, 13
Atak, 16
Attarlar Çarşısı, 174
Avakim, 70, 71, 186
Avârız-ı Divâniye, 169
Avrupa, 84, 162
Ayak Nâibi, 10
Ayşe, 26, 185
Aziz Cami Medresesi, 172

Azizoğlu Çelebi, 36

B

Bâb Nâibi, 10
Bâb Nâibliği, 10
Bab-ı Ali, 184
Bad-ı hava, 169
Bağ, 133, 152, 167, 170, 177
Bağdat, 3, 52, 60, 64, 148, 164
Bağdut, 60
Bahçe, 133, 166, 167, 170, 177, 178
Bakır, 129, 155
Bakkallar kahyalığı, 117
Balkanlar, 151
Bardak, 46, 155, 156, 157
Barut, 54, 56, 155, 160
Basîteciler Çarşısı, 174
Batman, 48
Bayramiye, 28
Behram Paşa Hamamı, 173
Behramlı, 44
Bekir Paşa Hamamı, 173
Bekir Sâmî Paşa, 92, 148
Belçika, 127, 186
Beledî, 9, 15
Belediye, 8, 9, 12
Berât, 21, 33, 35, 69
Berbas, 175
Beşiri, 17, 44, 100, 110
Beyaz şilte, 155
Beylerbeyi, 21, 131, 143
Bez, 116, 155
Beziryağı, 56, 155
Bezzazlar Çarşısı, 174
Bıçak, 89, 155
Bıyıklı Mehmet Paşa, 131
Biber, 166
Bicâr, 44, 50, 103, 106, 132, 134, 136
Bilecik, 7
Bismil, 98, 142, 159
Bit Pazarı, 174
Bohtan, 110, 132
Bostan, 115, 166, 177
Boşanma, 14
Boyahâneler, 118
Bozibor, 60
Börekçiler Hanı, 175
Brizrin, 94
Bursa, 3, 7
Buyuruldu, 21, 28, 39, 57, 65, 66, 67, 71, 73, 75, 76, 79, 80, 83, 86, 87, 91, 92, 97, 110, 124, 150, 159

C

Camus, 48, 155
Cebhâne sandıkları, 89
Cebkân, 133
Ceride Muhâsebecisi, 33, 35, 37
Cizre, 17, 44, 100, 110, 132
Cizye, 170
Cuma Beg, 90
Cüllâh, 113
Cülûs-ı hümâyûn, 40

Ç

Çabakçur, 16, 44, 100, 109, 132
Çadır, 90, 156
Çamur teknesi, 45, 154, 156
Çandarlı Kara Halil, 7
Çardaklı Hamamı, 173
Çarıkçılar Çarşısı, 174
Çarşı, 9, 170, 174
Çarşı Hamamı, 173
Çatal, 90, 155
Çavuş, 12
Çedik, 47, 154, 155
Çemişkezek, 16
Çemşid Beg Hamamı, 173
Çeper Hanı, 175
Çermik, 16, 17, 167
Çermik Hanı, 175
Çınar, 110
Çıra, 46, 156
Çifte Han, 175
Çilingirler Çarşısı, 174
Çizme, 46, 47, 129, 154, 155, 156
Çorba tası, 88, 155
Çortan, 45, 154, 156
Çukadar Ahmed Ağa, 29
Çuval, 90, 112, 155
Çüngüş, 24, 53, 132, 148

D

Dâhiliye Nezareti, 148

Damat Hamamı, 173
Darbhâne-i Âmire Nâzırı, 87
Daru'ş-Şura-yı Askeriyye, 121
Davud Paşa, 52, 148
Defatir-i Şer'iyye, 14
Defterdar, 21
Defterdar Hanı, 175
Defterhâne-i Âmire, 33, 35
Deliller Hanı, 25, 128, 142, 174, 175
Demirci Esnâfı ihtisâbı, 115
Demirciler Çarşısı, 174
Derik, 17
Dersim Gümrüğü, 52
Derviş Ağa, 29
Deşt-i Kûr, 44, 110, 133
Deve Hamamı, 173
Dıraç, 94
Dide-baz, 117
Dikici Esnâfı, 113
Dikiş ipeği, 45, 154
Dirhem, 61, 62, 64, 163
Dirik, 44, 90, 100, 110, 133
Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 4, 5
Divan-ı Hümayun, 10
Diyarbekir, 16, 17, 24, 28, 32, 36, 40, 42, 43, 45, 49, 52, 54, 57, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 131, 133, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 183, 186, 203, 206, 207
Diyarbekir Eyâleti, 53, 67, 72, 80, 92, 124
Diyarbekir Kaymakamı, 28
Diyarbekir Kazâsı, 36
Diyarbekir Nâibi, 29
Diyarbekir Pazarbaşısı, 120
Diyarbekirli Kasım, 120
Domates, 166
Dursun (Tursun) Fakih, 7

E

Eda, 21
Edirne, 93, 94
Edna, 156, 160, 169
Eğil, 90, 167, 206
Eğilliler Hanı, 175
El-hac İbrahim Sâib Paşa, 84
Emevi, 3
Emtia, 15, 70, 84, 113, 125, 127, 174
Ergani, 16, 17, 24, 53, 132, 148
Ermeni, 26, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 68, 140, 147, 179, 180, 182, 183, 184, 185
Ermeni Patriği Ağadyos, 29, 30, 31, 32, 33, 69
Erzurum, 37, 91, 92, 150
Esame, 21
Esb, 48, 142, 156, 168, 174
Eskiciler Çarşısı, 174
Eskişehir, 140
Esnaf, 15, 16, 139, 151, 152, 157, 160
Esnâf-ı Alafan, 43
Esnâf-ı Aşçıyan, 43, 109
Esnâf-ı Attaran, 42, 101, 108
Esnâf-ı Bakkalan, 42, 45, 101, 108
Esnâf-ı Bardakçıyan, 43, 102, 109
Esnâf-ı Basmaciyan, 43, 101
Esnâf-ı Berberan, 43, 101, 109
Esnâf-ı Bezzazan, 42, 101, 108
Esnâf-ı Boyacıyan, 43
Esnâf-ı Canbazan, 43
Esnâf-ı Çilingiran, 43, 46, 102, 109
Esnâf-ı Debbeğân, 48
Esnâf-ı Dellalan, 43, 101, 108
Esnâf-ı Demirciyan, 43
Esnâf-ı Derziyan, 43, 101, 109
Esnâf-ı Eskiciyan, 43, 102, 109
Esnâf-ı Gazzazan, 45, 102
Esnâf-ı Habbazan, 42, 108
Esnâf-ı Haffafan, 42, 46, 101, 108
Esnâf-ı Helvaciyan, 43, 102, 109
Esnâf-ı Kahveciyan, 43, 102, 109
Esnâf-ı Kalayciyan, 43, 101
Esnâf-ı Kasaban, 43
Esnâf-ı Kazğanciyan, 42
Esnâf-ı Kazzazan, 43, 109

Esnâf-ı keçeciyan, 27
Esnâf-ı Keçeciyan, 43, 102, 109
Esnâf-ı Kuyumciyan, 43, 101, 109
Esnâf-ı Kürkçiyan, 43, 101, 109
Esnâf-ı Mimaran, 45
Esnâf-ı Mumciyan, 43, 102
Esnâf-ı Muytaban, 43
Esnâf-ı Nalbandan, 43
Esnâf-ı Nalciyan, 48
Esnâf-ı Nalçaciyan, 43, 109
Esnâf-ı Neccâran, 43, 45, 101, 109
Esnâf-ı Palanciyan, 43, 101, 108
Esnâf-ı Penbeciyan, 43, 109
Esnâf-ı Revgan, 42
Esnâf-ı Sabunciyan, 43, 45, 101, 109
Esnâf-ı Sarracıyan, 43
Esnâf-ı Silahan, 42
Esnâf-ı Temürciyan, 46, 102, 109
Esnâf-ı Tütünciyan, 43
Eşbek Hamamı, 173
Evlenme, 14
Evliya Çelebi, 173
Evsat, 154, 156, 160, 169
Evsât kağıt, 35

F

Fakih, 7, 8
Fanus, 88, 155
Fayik Bey Efendi, 81
Ferman, 21, 30, 31, 39, 127, 149, 158, 159
Fes, 129, 155
Fındık, 60, 61, 163
Fransa, 24, 25, 83, 84, 125, 127, 186
Fransız, 60, 63, 65, 152, 163, 164
Fransız parası, 60
Fransız Riyali, 60
Fransisken Fransızlar, 180
Frengi, 46, 154

G

Gavruk, 23, 28
Gavur Meydanı, 54, 142
Gayrimüslim, 83, 130, 133, 169, 179, 181, 185, 186
Gebrân, 33, 37, 180
Genç, 44, 100, 110, 132
Gevran Hanı, 175
Gömlek, 129, 154
Gregoryan Ermeniler, 179
Güğüm, 88, 154
Gümrük, 15, 16, 52, 53, 70, 84, 96, 111, 112, 115, 117, 118, 125, 127, 148, 153, 158, 161, 162, 169
Gümrük Emini, 71, 126
Gümüş, 16, 24, 57, 60, 63, 65, 149, 164, 165, 178
Gündüz Bey, 13

Ğ

Ğarâr, 112
Ğarzan, 100, 132

H

Hacı Abdulcabbar Ağazade Hacı Ağa, 91
Hacı Halim Efendi, 23, 28
Hacı İsmail Ağa, 52, 53, 96, 159, 162
Hacı Mehmed Ağa, 91, 92, 150
Hacı Mehmed Rağıb Efendi, 98
Hacı Osman Efendi, 119
Hacıcân, 26, 182, 185
Haço, 26, 27, 185, 187
Haffaflar Çarşısı, 174
Hafız Mustafa Efendi, 41, 158
Hafız Paşa, 37, 40, 91, 92, 150, 158
Hâkim, 8, 57, 75
Halep, 46, 154
Halid Ağa Hanı, 175
Halil Bey, 96, 159
Hamam, 173, 176
Hamdi Paşa, 149
Han, 174, 175
Hançer, 90, 157
Handuk, 26, 27, 182, 185
Han-ı Cedid, 175
Hani, 44, 100, 109, 132
Harç, 12, 41, 98, 105, 158, 159
Harput, 16, 23, 28, 75, 97, 159
Hartubi Hacı Halim Efendi, 96, 158
Has, 2, 9, 19
Hasan Paşa Çarşısı, 174
Hasan Paşa Hanı, 98, 99, 142, 175

Hasır, 27, 96, 159
Hastahâne minderi, 129
Hattab çeki, 56, 154
Hayriyye, 60, 62, 94
Hazro, 44, 100, 110, 132
Hazrolu Malik Efendi, 89
Hekimhan, 71, 72, 149
Helva kapağı, 88, 154
Helvahâne, 88
Hınta, 29, 33, 35, 166
Hısn-ı Keyf, 16
Hızır İlyas, 68, 142, 183
Hızır İlyas Kilisesi, 184
Hizmetçi, 117
Hoca Ahmed Mahallesi, 68, 142, 182
Hoca Aziz Camii Medresesi, 172
Huni, 90, 154
Hurç, 90, 154
Hüccet, 18, 22
Hüccet-i Şer'iyye, 18
Hüküm, 21
Hüseyin Ağa, 123, 124
Hüsreviye Medresesi, 172
Hz. Ebu Bekir, 3
Hz. Muhammed, 2

I

II. Mahmud, 2, 3, 4
Irgad, 45, 160

İ

İ'lâm, 20
İbrahim Beg Hamamı, 173
İbrahim Efendi, 29
İbrahim Paşa, 175, 176
İbrahim Paşa Hanı, 175
İbrik, 46, 90, 154
İç Kale, 54, 89, 142, 143, 173
İğne yaftarı, 27
İhracat, 16
İhtida, 26, 184
İhtisab Ağası, 9
İhtisab-ı arsa, 112
İhzariye, 12
İktisadi, 16, 185
İlyas, 39
İmdad-ı Hazariye, 144
İmdad-ı Seferiye, 144
İnci, 70
İngiliz, 152
İngiltere, 24, 25, 83, 84, 125, 127, 186
İpek böcekçiliği, 167
İpekçi Esnâfı İhtisabı, 113
İpekoğlu Hamamı, 173
İpekoğlu Hanı, 175
İran, 6, 70, 152, 161
İs'ird, 100, 110, 132
İshakoğlu Hanı, 175
İskender Paşa Medresesi, 172
İskenderoğlu Hanı, 175
İslam, 2, 3, 5, 9, 21, 125, 131, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 184, 185, 204, 206
İsmail Paşa, 52, 53, 54, 65, 67, 71, 72, 80, 82, 148, 149, 150, 178
İspanya, 60, 61, 163
İspanya Riyali, 60
İspenç-i gebrân, 33
İstanbul, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 17, 18, 30, 31, 32, 33, 35, 60, 61, 69, 70, 71, 80, 93, 130, 131, 149, 150, 152, 163, 165, 166, 179, 185, 204, 205, 206, 207
İstanbul Gümrüğü, 85
İthalat, 16
İvanye, 17
İzmid, 94
İzmir, 93, 95
İznik, 7

K

Ka'bî, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 147, 182, 186
Kadı, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 57, 132, 184
Kadı Hamamı, 173
Kadı Sicilleri, 14
Kadılık, 8, 21
Kafkas, 151
Kahve, 90, 116, 154
Kahve ibriği, 90, 154
Kalıpçılar Çarşısı, 174
Kalpazanlar, 9
Kamu, 6, 179

Kantâr, 88, 89, 117
Kantârcı, 117
Kapak, 88, 89, 155
Kapdan-ı Derya, 21
Kapı halkası, 55, 155
Kapu, 45, 55, 110, 155
Kapuçin İtalyanlar, 180
Kapuluk tahta, 56, 155
Kaput, 114
Kar kürkü, 45
Kara Hafız Efendi, 29
Kara Hamid, 131
Karacahisar, 7
Karahisar, 13
Karakaş Hanı, 175
Karakaya Hanı, 175
Karakeçi, 133
Karavana, 89, 155
Karga burnu, 55
Karpuz, 115, 152, 166, 167
Kassâm, 11, 12
Katır, 49, 152, 154
Kâtib, 152
Katolik, 39, 180, 182, 183
Katolik Ermeniler, 180
Kavun, 115, 152, 166
Kavvâs Paşa Ali Ağa, 90
Kayısı, 166
Kaymakam, 24, 41, 53, 75, 78, 79, 80, 120, 132, 144, 150
Kayseriye Hanı, 175
Kaytan, 46, 154, 157
Kazâ, 8, 10, 44, 100, 109, 110, 132, 146
Kazâ Nâibi, 10
Kazâî, 10
Kazâ-i Behistan, 44
Kazâ-i Ğarzan, 44
Kazâ-i İs'ird, 44
Kazâ-i Raho, 44
Kazâ-i Şirvan, 44
Kazan, 88, 89, 90, 155
Kazgancı Esnâfının ihtisâbı, 114
Kazma, 57, 129, 155
Kebap şişi, 88, 155
Keçe, 90, 155
Keçi kılı, 48, 154
Keldani Katolikler, 180
Kemer, 129, 155
Kepo Hanı, 175
Kerîm Paşa livâsı, 25, 128
Keser, 90, 155
Ketenciler Hanı, 175
Kethüda, 133
Kıbrıs, 93, 94
Kıl, 90, 155
Kıl dibağa, 112
Kılıç, 45, 90, 129, 154, 155, 156
Kılıççılar Çarşısı, 174
Kırşehir, 140
Kıtırbil karyesi, 115
Kıyma tahtası, 89, 155
Kıyye, 45, 46, 55, 56, 57, 90, 167, 168
Kiki, 44, 100, 110, 133
Kilim, 90, 155
Kilimciler Hanı, 175
Kilisa Katolik, 142
Kireç, 56, 155
Kitapçılar Çarşısı, 174
Kizi, 46, 154, 155
Kocaeli, 76, 77, 149
Konevi Mehmed Efendi, 41
Konstantiniye, 34
Koruk, 115
Kömür, 55, 155
Kösele, 47, 129, 154, 155
Köy, 15, 49, 131, 133, 140
Köyler, 9, 133, 134
Kulp, 16, 26, 133, 182, 185
Kurşun, 56, 156
Kuruş, 29, 31, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 70, 71, 92, 94, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 119, 120, 126, 129, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 147, 158, 160, 163, 164, 167, 168
Kuşhana, 88, 156
Kuşlu, 60, 63, 163
Kutu, 89, 156
Kuyumcu, 55, 156
Küçük Ahmed hafidi Hacı Mehmed Rağıb Efendi, 99
Küp, 89, 156

Kürek, 56, 155

L

Lebenciler, 115
Legen, 88, 89, 156
Lenger, 88, 89, 156
Lice, 17, 44, 100, 109, 132
Lira, 60, 62, 163
Loğ ağacı, 45, 156

M

Macar, 60, 163
Madenler, 16
Mağzule, 46, 154, 157
Mahkeme Kâtibi, 11
Mahmiye, 19, 79
Mahmud Paşa livâsı, 120
Mahrusa, 19
Malatya, 76, 149
Malazgirt, 16
Maliye, 21
Manastır, 69, 183
Mangal, 89, 155
Maraş, 67, 73, 76, 77, 149
Maraş Eyâleti, 73
Mardin, 17, 23, 28, 75, 132, 167
Mardinkapısı Hanı, 175
Mardiros, 70, 187
Markit, 89, 156
Maşa, 27, 90, 156, 157
Meclis-i Şer', 2
Meclis-i Teşkilat-ı Şer'iyye ve Fetvahane, 4
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 4, 85
Medine, 19, 54
Medrese, 6, 32, 34, 141, 147, 172, 174
Mefruşa, 27
Mehir, 178
Mehmed Hamdi Paşa, 76, 149
Mehmed Paşa, 111
Mehmed Said, 33, 35, 121, 125, 127, 144, 145
Mehmed Said Paşa, 121, 125, 127
Mehmed Tahir Bey, 126, 162
Melek Ahmed Paşa Hanı, 175
Melek Ahmed Paşa Medresesi, 172
Memdûhiyye, 60
Mengene-i Akmeşe, 116
Mercimek, 166
Meremmetçi, 45
Merinos iplik, 113
Merkeb, 48, 49, 156, 157, 168
Merkeb yevmiyesi, 57
Merkûb, 48
Mescid-i Hoca Ahmed Mahallesi, 171
Mesh, 47, 154, 156
Meşin, 18, 48, 154, 156
Mevali, 10
Mevlana Mustafa Asım, 68, 184
Meyhâneler, 115
Meyyafarikin, 16
Mezd, 26, 27, 185, 187
Mezra, 15
Mıh, 46, 155
Mısır, 6, 60, 61, 84, 153, 163
Mısr-ı Mansûr, 32, 35
Midyat, 17, 39, 44, 100, 110, 132, 180, 182, 183
Mihrani, 16
Millet-i nasara, 26
Milo, 26, 185, 187
Mimar, 45, 160
Minder, 90, 156
Miri, 22
Mirza Beg Hamamı, 173
Mismâr, 55, 155
Mora riyali, 60
Muhasıllar, 22
Muhtesib, 9
Muhzır, 12
Muhzırbaşı, 11
Mukassim, 45, 160
Mukataa Gümrüğü, 116
Mumculuk, 115
Musa Safvetî, 38
Mustafa Asım Efendi, 68
Musul, 110
Musul Valisi, 111
Mutasarrıf, 28, 33, 37
Mübaşir, 12
Mübâşiriyye, 13
Mücevherât, 114
Müd, 46

Müfti, 5
Mühendis mîralayı, 96
Mülâzım, 7, 128
Mülâzım Numan Ağa, 128
Mültezim, 22, 84, 124
Mürur, 21
Müslim, 16, 50, 83, 103, 106, 115, 134, 136, 179, 184, 186
Müslüman, 177, 179, 182, 184, 185, 186
Müşahit, 11

N

Nahak, 33
Nahiye, 8, 9, 13, 130, 132, 133, 158, 159
Nâhiye-i Cebkân, 44
Nâhiye-i Karakeçi, 44, 100, 110
Nâhiye-i Mahal, 44, 100, 110
Nâhiye-i Türkman, 44
Nâhiye-i Zıkti, 44
Nâib, 10, 30, 38, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 86, 110, 126, 128
Nal, 48, 156
Napolyon, 60, 62, 163
Narh, 9, 44
Nasrullah Efendi, 40, 96, 158
Nasuh Paşa Medresesi, 172
Neccâr, 45
Nelbeha, 169
Nergis, 26, 185, 187
Nevşehir, 140
Nıkr, 89
Nişanlar, 21
Nizamiye Mahkemeleri, 4, 5
Nohut, 166
Nusaybin, 16, 17
Nüfûs Nâzırı Mehmed Mesud Efendi, 40, 96

O

Odabaşı Deli Hacı, 86, 178
Ohri, 93, 94
Orhan Bey, 13
Ortadoğu, 151, 173
Ortodoks Yunanlılar, 180
Osib, 89, 187
Osman Efendi, 88, 119
Osman Gazi, 2, 3, 7, 13
Osmanlı, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 83, 125, 130, 131, 132, 133, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 161, 163, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 204, 205, 206, 207, 208
Osmanlı Devleti, 1, 3, 6, 130, 161, 169, 179, 207
Oturak, 129, 157

Ö

Ömer Efendi, 28
Ömer Vehbi Efendi, 97, 159
Öşri, 29
Öşür, 169, 170

P

Pabuç, 47, 154, 155, 156, 157
Palancılar Çarşısı, 174
Palaska, 129, 157
Palu, 17, 26
Palur, 26, 182, 185
Pamuk, 115, 166, 167
Pamukçular Hanı, 175
Pantol, 129, 156
Para, 9, 16, 41, 45, 46, 55, 56, 57, 98, 113, 158, 159, 163, 164
Paşaoğlu Hanı, 175
Patlıcan, 166
Pazar, 15, 114, 170
Pazarbaşısı, 119, 120
Pazar-ı esb, 118
Pekmez, 45, 157, 167
Penbe, 115
Penbeciler Çarşısı, 174
Pencere, 55, 157
Penye, 57, 157
Perkeş, 166
Pertek, 16
Pesban, 16
Pilav kuşhanası, 88, 157
Polonyalı Simeon, 166
Portekiz, 60, 62, 163
Protestan Ermeniler, 180

R

Ragoza, 60, 65, 164
Rakka, 32, 73, 76, 121, 123, 124, 144
Rebia, 60
Recep Hanı, 175
Reftiyye, 84, 112, 115, 125, 126
Resm-i Arûs, 33, 34
Resm-i gümrük, 53, 70, 84, 126
Resm-i Kısmet, 7, 12
Reşid Paşa, 88
Revgan-ı Kire, 45, 157, 168
Revgan-ı Sâde, 45
Revgan-ı Zeyt, 45, 157, 168
Reze, 55, 155, 157
Rıdvan, 44, 110, 133
Roma, 173
Rubalık, 60, 62, 63, 163
Rum, 131, 140
Rûmeli, 3, 93, 94
Rûmî, 60, 61
Rusya, 24, 25, 83, 85, 125, 162, 186
Ruus, 21
Rüstem Paşa Hamamı, 173
Rüstem Paşa Hanı, 175

S

Sabun Hanı, 174, 175
Sac, 90, 129, 157
Sadaret, 21
Sadrazam, 77
Sadullah Paşa, 32, 36, 57, 77, 88, 91, 92, 144, 150
Safa Cami Medresesi, 172
Safevi, 131
Sağman, 16
Sahan, 88, 155, 156, 157
Sahtiyân, 48
Salos Vakfı Hanı, 175
Saman, 56, 157, 167
Sâmî Paşa, 97, 123
Samsun, 24, 78, 79, 110
Samur, 48, 154, 156
Sancak Kadılığı, 8
Sancaktar Mehmed Ağa, 128
Sapan, 45, 154, 156
Saplı, 88, 89, 157
Saray, 27, 97, 153, 159
Saray mefrûşâtçısı, 96
Sarımsak, 166
Sarraflar Çarşısı, 174
Satır, 88, 157
Savur, 44, 100, 110, 132
Sayda, 121
Sekre, 90, 157
Semerciler Çarşısı, 174
Senedât-ı Şer'iyye, 18
Senet, 18, 22
Settan, 46, 154
Sevik Çarşısı, 174
Seyfeddin Medresesi, 172
Sığır Bazarı, 142
Sıvacı, 45, 55, 153, 160
Sicil, 14
Sicilllat-ı Mahkeme, 14
Siird, 16, 116, 117, 132
Silistre, 121
Silvan, 17, 26, 44, 100, 110, 132, 182, 185
Sîm, 57, 63, 66
Simat, 88, 123, 157
Sincar, 16
Sini, 88, 89, 90, 156
Sipahi çarşusı, 142
Sipahioğlu Hanı, 175
Sivas, 37
Siverek, 16, 17, 24, 53, 132, 148
Soğan, 115, 166
Soğan Pazarı, 174
Su Akar Hamamı, 173
Su küleği, 45, 154, 156
Su küpü, 46, 155, 156, 157
Su tulumbası, 88, 156
Su tulumu, 56, 156
Su yolu künkü, 56, 156
Sultan Murad Han, 33, 35
Sur, 54
Surb Serkiz Kilisesi, 69
Suriye, 6, 153, 161
Suriyeli Katolikler, 180
Suriyeli Yakûbîler, 180
Süleyman Paşa, 71, 72, 73, 76, 77, 80, 97, 144, 149, 150
Sülüklü Han, 175
Süryani, 29, 30, 31, 33, 34, 36

Süryânî, 36, 39, 147, 180, 182
Süzgi, 88, 90, 156

Ş

Şadi Paşa, 131
Şahnelik, 32, 33
Şal kehribar, 114
Şam, 121
Şam'dan, 88, 155
Şarki Amid, 32, 34
Şarki Amid voyvodası, 35
Şehir, 15, 46, 141, 142, 157
Şehir Kethüdası, 11
Şehzade Mehmed Bey Efendi, 41
Şer'iyye, 2, 4, 14, 15, 16, 21, 175, 204, 206, 207
Şer'iyye Mahkemeleri Nizamnamesi, 4
Şerbetin Hanı, 175
Şerîkçiler, 116
Şevketlü Han, 175
Şeyh Mahmud Urmevî, 32, 34, 142, 147, 171, 172, 177, 186
Şeyh Rumi Medresesi, 172
Şeyhler, 117
Şeyhülislam, 68, 184
Şeyhülislamlık, 8
Şeyhzâde es-Seyyid Mustafa Ağa, 53, 148
Şeyhzade İbrahim, 176
Şilte, 89, 156
Şirvan, 100, 110, 132
Şiş, 90, 155
Şûra-yı Bâb-ı Âli, 4
Şühûd, 11

T

Tabanca, 90, 129, 157
Tabut, 45, 155, 156, 157
Tağşiş, 164
Tahsisatlar, 16
Tahte'l-Kal'a Çarşısı, 174
Tahvil, 22
Taklid-i Kazâ, 3
Tamğa, 113, 118, 170
Tanzimat, 2, 4, 18
Tanzîmât-ı Hayriyye, 58, 66, 83, 93
Tapu resmi, 169
Tarım, 16, 133, 166, 167, 169
Taro, 26, 185, 187
Tas, 88, 89, 155, 157
Taşçı, 54, 153, 160
Tazminat, 16
Tekâlif-i Örfiye, 169
Tekâlif-i Şakka, 169
Tekâlif-i Şer'iyye, 169
Temessük, 22
Temur, 55, 157
Tencere, 88, 89, 90, 157
Teneşür, 45, 154
Tepe Hanı, 175
Tepsi, 88, 157
Terazi, 89, 157
Tercil, 16
Tereke, 20
Teşt, 88, 90
Tezkire, 21, 38, 40, 71, 96, 121
Tımar, 9, 21, 22, 133, 169
Tiftik, 115, 157
Tilham köyü, 175
Tiran, 93, 94
Toka, 46, 155
Tokat, 88, 112, 113, 114, 155
Tomo, 26, 185, 187
Toprak Nâibi, 10
Toprak torbası, 56
Torba, 112
Tuz, 113, 129, 153
Tüfenk, 129, 155
Türkan, 110
Türkman, 100, 133
Tütün, 115, 142, 156, 168, 174, 175
Tütün Hanı, 115, 142, 174, 175

U

Udûl-ı Müslimin, 11
Ulu Camii, 141
Urğan, 112

V

Vahab Ağa Hamamı, 173
Vâkıf, 14, 20, 32, 74, 77
Vasi, 6, 20
Velâyet, 14
Veli Efendi, 129
Venedik, 152

Vergi, 16, 30, 83, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 127, 134, 137, 144, 146, 152, 161, 167, 169, 170, 177, 179
Vesâyet, 14
Vezir, 21, 32, 36, 127, 143
Viranşehir, 140
Vital Cuinet, 179, 183
Viyana Protokolü, 184
Voyvoda, 31, 36, 65, 71, 72, 82, 133, 146, 150

Y

Yağ, 115
Yağmurluk, 129, 157
Yahudi, 174, 179, 180
Yahudiler Çarşısı, 174
Yakûbî, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 39, 180
Yakûbî Papazı İlyas, 39
Yanya, 94
Yastık, 89, 90, 157
Yelek, 129, 157
Yemeni, 47, 48, 154, 155, 156
Yengi Han, 175
Yeni Çarşı, 174
Yenikapı Hanı, 175
Yenişehir,, 140
Yevmiye, 29, 45, 54, 57
Yıldırım Bayezid, 7
Yoğurt Pazarı, 174
Yorğan, 89, 90, 129, 156, 157
Yusuf Kenan Paşa, 76, 77, 149
Yün, 90, 155
Yün makarası, 90, 157
Yüzüm, 45, 115, 157, 167

Z

Zabıta, 158, 159
Zâbitân, 129
Zahire, 16, 32, 33, 152
Zaho, 100, 110
Zeamet, 22
Zenbur, 46, 157
Zer, 57, 66
Zergerdan, 47, 48, 154, 155, 156, 157
Zıkti, 44, 100, 110, 132, 133
Zımmî, 16, 27, 115, 179
Zincir, 46, 157
Zinciriye medresesi, 172
Zirâat, 32, 33
Ziyaretgah, 69
Zühdi Bey, 111

# KAYNAKÇA


**ARŞİV VESİKASI:**

**Diyarbekir Şer'iyye Sicili 349 Nolu Defter.**

**Diyarbekir Şer'iyye Sicili 599 Nolu Defter.**

**Diyarbekir Şer'iyye Sicili 607 Nolu Defter.**

**Diyarbekir Salnâmeleri, İstanbul 1999.**

**ANSİKLOPEDİ:**

**Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi.**

**Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi.**

**KİTAP VE MAKALE:**

AKGÜNDÜZ, Ahmed, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sa: 14, Ankara 2009, s. 13-48.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

ANDREASYAN, Hrand D., **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**, Baha Matbaası, İstanbul 1964.

ARSLANTAŞ, Halis Adnan, "Tarihsel Sosyoloji Araştırmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Şer'iyye Sicilleri", **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sa: 3, 2009, s. 243-255.

ATALAY, Talip, "Sokak Çocukları İçin Başarılmış Bir Proje: Diyarbekir Islahhanesi", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır**, Ankara 2008, C. 1, s. 159-169.

ATLI, H. Halit, **Örnek Çözümlemelerle Osmanlıca Edebi Metinler ve Arşiv Belgeleri**, Hayrat Neşriyat, İstanbul 2013.

AYDIN, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yay., İstanbul 1996.

BALTACI, Cahid, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası Yay., İstanbul 1976.

BATMAZ, Şakir, Serdar SAKİN, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Hükümdar Yay., İstanbul 2012.

BAYINDIR, Abdülaziz, **İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1986.

BAYKARA, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1990.

BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, T.T.K. Yay., Ankara 1996.

BULUT, Mehmet, **"356 Nolu Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1217-1218/M. 1803-1804"),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2013.

BÜLBÜL, Zekeriya, **Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, Nobel Yayın Dağıtım Yay., Ankara 2009.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,** T.T.K. Yay., Ankara 1991.

DEMİR, Abdullah – Ramazan GÜNAY, **Osmanlı Devleti'nde Hukuki Hayat**, Sage Yay., Ankara 2013.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007.

DÜZBAKAR, Ömer, Osmanli Döneminde Mahalle ve İşlevleri, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, Sa:5, s. 97-108.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı**, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2006.

EKİNCİ, Tarık Buğra, "Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sa: 6, 2008 (Güz), s. 7-84.

EKİNCİ, Tarık Buğra, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yay., İstanbul 2004.

EMECEN, Feridun M., **XVI. Asırda Manisa Kazası**, T.T.K. Yay., Ankara 1989.

ERDEM, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", **Bankacılar Dergisi**, Sa: 56, Ankara 2006, s. 10-28.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1984, Sa: 4, s. 69-78.

ERTAŞ, Kasım, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri**, Rağbet Yay., İstanbul 2015.

FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

GENÇOĞLU**,** Mustafa, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sa: 2, s. 29-50.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır", **T.D.V.İ.A.**, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, C. 9.

GÜNAY, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Isparta 2013, Sa:17, s. 9-29.

GÜNAY, Ramazan, "Şer'iyye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta 2012, Sa: 27, s. 15-24.

GÜNAY, Ramazan, "**XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm-Şikâyet Kayıtlarına Göre)"**, (Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 2009.

GÜNAY, Ramazan, Abdullah DEMİR, **Osmanlı Devleti'nde Vakıf Müessesesi**, Sage Yay., Ankara 2013.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,** T.T.K. Yay., Ankara 2014.

HASPOLAT, Y. Kenan (Koord.), **Diyarbakır Yerüstü Kaynakları 1,** Mahmut Yılmaz, "Eğil'de Üzüm ve Üzüm Ürünleri", Uzman Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 14-17.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (Ed.), **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999.

İZGÖER, Ahmet Zeki (Ed.), **Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Diyarbakır 2013.

KARATAŞ, Ali İhsan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, C. 15, s. 267-284.

KORKUSUZ, M. Şefik, **Seyahatnamelerde Diyarbekir**, Kent yay., İstanbul 2003.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,** Akçağ Yay., Ankara 2003.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı Belgelerinin Dili,** Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994.

MOĞOL, Hasan, **Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü**, Mehter Yayınları, Ankara 1997.

MUSTAFA Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, Hazırlayan: Neşet Çağatay, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2012.

ÖZBİLGEN, Erol, **Bütün Yönleriyle Osmanlı,** İz Yay., İstanbul 2014.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1-2-3,** "Kaza", M.E.B. Yay., İstanbul 2004.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

UZUNÇARŞILI**,** İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Yay., C. 1, Ankara 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, T.T.K. Yay., Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Kardelen Kitabevi Yay., Isparta 1997.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, "Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır**, C. 1, Ankara 2008.

YILDIZ, Bahriye, **"232 Numarali Maraş Şer'iyye Sicilinin (19 Safer 1296-3 Safer 1297 / 11 Şubat 1879-16 Ocak 1880 ) 1–75. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi"**,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kahramanmaraş 2008.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, T.T.K. Yay, Ankara 1995.